

สกุลช่างพื้นบ้าน : สิมอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

โดย

นางสาวนงนุช ภูมาลี

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

สกุลช่างพื้นบ้าน : สิมอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

สกุลช่างพื้นบ้าน : สิมอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

โดย
นางสาวนงนุช ภู่มาลี

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE LOCAL ARTISTIC : THE SIM OF ROI ET PROVINCE

By
Nongnuch Phoomalee

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Art History
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY
2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ สกulptช่างพื้นบ้าน : ลิมอีสถานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ” เสนอโดย นางสาวนงนุช ภู่มาลี เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ

รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

...../...../.....

51107313 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

คำสำคัญ : สิมพื้นถิ่นอีสานเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

นางนุช ภู่มาลี : สกุลช่างพื้นบ้าน : สิมอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด. อาจารย์ที่ปรึกษา
การค้นคว้าอิสระ : รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์. 168 หน้า.

สารนิพนธ์ฉบับนี้ทำการศึกษาสกุลช่างพื้นบ้าน: สิมอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด โดย
เน้นจุดมุ่งหมายการศึกษา คือ รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสิม พื้นถิ่นอีสาน
เฉพาะกลุ่มที่มีลักษณะร่วม คือ เป็นสิมขนาดเล็ก มีแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดและทางเข้า
ด้านหน้าด้านเดียว ก่อฐานสูง ตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยเครื่องไม้ เช่น หน้าบัน รวงผึ้ง ชั้นหลังคา
คันทวย เป็นต้น เพื่อให้ทราบถึงอิทธิพลที่มาของรูปแบบ พัฒนาการที่เป็นเอกลักษณ์ และสาย
วิวัฒนาการที่ส่งผ่าน รูปแบบของงานวิจัยฉบับนี้จัดทำการวิเคราะห์เอกสาร เปรียบเทียบ
หลักฐานทางรูปแบบสถาปัตยกรรมในกลุ่มสิมพื้นถิ่นอีสานเป็นหลัก โดยเชื่อมโยงกับสิมของ
ศิลปะล้านช้างในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แล้วจึงนำเสนอรูปแบบด้วย
ความคิดเห็นเชิงบรรยาย วิเคราะห์ เปรียบเทียบ

ผลการศึกษาทราบได้ว่าสิมพื้นถิ่นอีสานในจังหวัดร้อยเอ็ดประเภทดังกล่าว เมื่อ
พิจารณาจากรูปทรงโดยรวมสามารถจำแนกประเภทหลัก ได้ 3 กลุ่มหลัก โดยแต่ละกลุ่มมี
ลักษณะเฉพาะทางองค์ประกอบสถาปัตยกรรม เช่น แผนผังอาคาร ฐาน โครงสร้างหลังคา และ
เครื่องประกอบตกแต่งสถาปัตยกรรมกรรม เช่น คันทวย รวงผึ้ง หน้าบัน โดยรวมมีรูปแบบเริ่มต้น
สัมพันธ์สอดคล้องอย่างใกล้ชิดกับสิมในศิลปะล้านช้างสกุลช่างเวียงจันทน์ จากหลักฐานสิมกลุ่มที่
1 และ 2 น่าจะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันไม่ควรเกินกว่ารัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367- 2394) และ
ได้คลี่คลายสู่ความเป็นท้องถิ่นที่สุดในช่วงระยะเวลาหลังจากนั้นดังรูปแบบสิมในกลุ่มที่ 3

และผลการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมที่ผ่านมายังสอดคล้องกับความสัมพันธ์ทาง
ดินแดนและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงช่วงเวลาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23 มีการอพยพ
ของกลุ่มจากนครเวียงจันทน์ มาตั้งบ้านแปงเมืองในดินแดนภาคอีสานและก่อตั้งจังหวัดร้อยเอ็ด
ด้วย

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ   บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร   ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ .....

51107313 : MAJOR : ART HISTORY

KEY WORD : THE SIM OF ROI-ET PROVINCE

NONGNUCH PHOOMALEE : THE LOCAL ARTISTIC : THE SIM OF ROI ET PROVINCE. INDEPENDENT STUDY ADVISOR : ASSOC. PROF. SAKCHAI SAISING, Ph.D. 168 pp.

The thesis “The Local Artistic : The Sim of Roi Et Province” stressed the objectives on the studies of the architectural styles and elements of local Sim in Roi Et Province. The research focuses on one group of Sim which are similar in design i.e. built in small oblong plan, having only one stairway and entrance at the front, high base constructed and decorated with wood. This study is to find the original of style influenced, unique developments, and way of evolutions of these Sim. The main research methodologies are analysis of printed documents and text in combination with comparison of local Sim in North East of Thailand to Sim in Laotian Art in Lao People's Democratic Republic.

The study shows that the local Sim in Roi Et Province can be categorized into 3 main groups identified by their architectural styles and elements such as plot plan, base, roof structure, and decoration. However, it was found that the original styles of these 3 groups closely relate to Vientiane school of Laotian Sim. The research also shows that Sim in group 1 and 2 may have been built just about in the same age and may not older than the King Rama III period (A.D.1824 – 1851). The styles of Sim in group 1 and 2 have been gradually developed to local styles which can identified as Sim in group 3.

Moreover, the result of the research also relates to the land boundary and history in middle of 18 B.C. that group of people emigrated from Vientiane to North East of Thailand and established Roi Et province.

Department of Art History   Graduate School, Silpakorn University   Academic Year 2009

Student’s signature .....

Independent Study Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ก็ด้วยแรงสนับสนุนและความช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะรองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อาจารย์ผู้ควบคุมการค้นคว้าอิสระ ได้เป็นผู้แนะนำปรึกษาแก้ไขข้อบกพร่อง และให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่งตลอดมา ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมะรุ่งเรือง ที่ให้โอกาสในการศึกษาและประสิทธิประสาทวิชาความรู้ตลอดหลักสูตรจนถึงข้อคิดเห็นบางประการในการค้นคว้าอิสระ

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยขอนแก่นที่ให้การสนับสนุนในการศึกษาต่อ และเพื่อนร่วมชั้นสาขาประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่านที่เป็นกำลังใจ และมอบความหวังเยเสมอ รวมถึงบุคคลที่มีได้เอ่ยนาม ณ ที่นี้

เหนือสิ่งอื่นใดคือความรักจากคุณพ่อ คุณแม่ และครอบครัวของผู้เขียนที่เห็นคุณค่าการศึกษาให้การสนับสนุนทุกประการเพื่อความสำเร็จด้วยดีตลอดมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ช
สารบัญลายเส้น	ฐ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
สมมติฐานของการศึกษา	4
ขอบเขตการศึกษา.....	4
วิธีการศึกษา.....	4
ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา	5
2 ความหมายและประเภทของสิม	6
ความหมายของสิม.....	6
ประเภทของสิมอีสาน	7
สิมในศิลปะลาว	11
ประวัติความเป็นมาของคนอีสานในจังหวัดร้อยเอ็ด.....	14
รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสิมพื้นถิ่น จังหวัดร้อยเอ็ด	19
3 วิเคราะห์แบ่งกลุ่มรูปแบบสิมพื้นถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ด	47
4 สรุป.....	67
บรรณานุกรม	164
ประวัติผู้วิจัย	168

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ลิมน้ำ วัดหนองแวง จ.นครราชสีมา	71
2	ลิมโปร่ง วัดห้วยสนุก จ.ร้อยเอ็ด	71
3	ลิมโปร่ง วัดศรีสุข จ.ร้อยเอ็ด	72
4	ลิมบ้านเหล่าฮก จ.ร้อยเอ็ด	72
5	ลิมวัดพุทธสีมา จ.ร้อยเอ็ด	73
6	อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง จ.อุบลราชธานี	73
7	วัดสุคนธาวาส จ.ร้อยเอ็ด ฝีมือช่างพื้นบ้าน	74
8	ลิมวัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ..	74
9	ลิมวัดคีลี นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	75
10	ลิมวัดพระเจ้าองค์ตื้อ นครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว...	75
11	ลิมวัดปากคาน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ..	76
12	ลิมวัดปารวก นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	76
13	วัดป่าแค นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	77
14	ด้านหน้าอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด	77
15	ภาพถ่ายเก่าอุโบสถด้านหน้า-หลัง และองค์ประกอบตกแต่ง	78
16	พระพุทธรูปและบริเวณภายในอุโบสถ.....	78
17	ฐานบัวคว่ำ บัวหงาย.....	79
18	ผนังด้านข้างอุโบสถ	79
19	ซุ้มและประตูอุโบสถ	80
20	จิตรกรรมฝาผนังที่บริเวณผนังด้านนอกรอบอุโบสถ	80
21	ภาพถ่ายเก่าอุโบสถด้านข้างและโครงสร้างหลังคาเดิม	81
22	ช่อฟ้า.....	81
23	หางหงส์ (ปัจจุบัน).....	82
24	การตกแต่งหน้าบัน (ปัจจุบัน)	82
25	รวงผึ้งประดับช่อวงเสากลาง	83
26	รวงผึ้งประดับช่อวงเสาด้านข้าง.....	83

ภาพที่		หน้า
27	คันทวยรูปหงส์ (ปัจจุบัน) และการตกแต่งหัวเสา.....	84
28	บันไดทางขึ้นสิม (ปัจจุบัน).....	84
29	ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปภายในสิมของวัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด ...	85
30	ฐานบัวคว่ำ บัวหงาย.....	85
31	ผนังด้านข้างสิมและผนังด้านหลังก่อที่บริเวณหน้าบันเครื่องไม้	86
32	ผนังด้านหน้า	86
33	ผนังด้านในตกแต่งด้วยภาพสุปแต่่มหรืองานจิตรกรรม	87
34	แป้นลมหรือตัวรอย	87
35	โหลงที่ทำจากไม้แกะสลัก	88
36	รวงผึ้งระหว่างช่วงเสา	88
37	ภาพขยายรวงผึ้งระหว่างเสาคู่กลาง.....	89
38	คันทวยรูปนาคมีปีก	89
39	บัวหัวเสา.....	90
40	วิหาร (เดิมเป็นอุโบสถ) และสิมวัดสระเกตุ	90
41	สิมโปร่ง (หลังใหม่) วัดสระเกตุ.....	91
42	สิมวัดสระเกตุ (ปัจจุบันเป็นวิหาร) จ.ร้อยเอ	91
43	ทางขึ้น-ลงบริเวณผนังด้านข้างขวา.....	92
44	พระพุทธรูปภายในสิมวัดสระเกตุ	92
45	ฐานสิม.....	93
46	ผนังด้านซ้าย.....	93
47	ผนังด้านหลังก่อที่บ.....	94
48	ไม้สลักเป็นตัวรอยหรือลายองประดับด้วยใบระกา.....	94
49	โหลงที่ทำจากไม้แผ่นเดียว	95
50	หางหงส์สลักเป็นรูปพญานาค.....	95
51	หน้าบันเป็นช่องกรอบสี่เหลี่ยมสลักเป็นลายตะวัน.....	96
52	รวงผึ้งระหว่างเสาคู่กลาง.....	96
53	รวงผึ้งด้านข้างซ้าย	97
54	รวงผึ้งด้านข้างขวา.....	97

ภาพที่		หน้า
55	คันทวยไม้รูปนาคมีปีก	98
56	แนวเสาด้านในสิม	98
57	ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปไม้ภายในสิมวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด.....	99
58	ด้านหน้า ด้านข้างสิมและโครงสร้างหลังคาจั่วแบบซ้อนชั้น 3 ชั้น.....	99
59	บันไดที่ล้ำแนวปีกสิมา	100
60	ไม้สลักเป็นรูปบุคคลหน้าราวบันได.....	100
61	ฐานบัวของสิมวัดศรีฐาน	101
62	ผนังด้านหลังสิมก่อทึบ	101
63	ประตูสลักไม้ลายเครือเถา	102
64	ยอดบันลวมวัดศรีฐาน	102
65	หางหงส์เป็นรูปนกแก้ว	103
66	“หน้าบัน” หรือ “สีหน้า” ลายตาเวนและแถวลูกฟักสองแถว	103
67	ฮ้างฝั้งหรือรวงฝั้งวัดศรีฐาน	104
68	คันทวยไม้รูปพญานาค.....	104
69	คันทวยไม้ (ของเดิม).....	105
70	ด้านหน้าสิมของวัดเสมาท่าค้อ จ.ร้อยเอ็ด	105
71	ผนังด้านข้างและด้านหลัง	106
72	ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปประธานภายในสิม	106
73	ฐานสิม.....	107
74	ช่องฟ้ากลางประดับบริเวณสันหลังคาสิม	107
75	โหง่	108
76	หางหงส์เป็นรูปพญานาค	108
77	หน้าบันลายตะวัน.....	109
78	คันทวยไม้รูปพญานาคนั่งอยู่บนเต้าไม้และประดับด้วยคนหรือสัตว์.....	109
79	ราวบันไดรูปพญานาค	110
80	ด้านหน้าของสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ จ.ร้อยเอ็ด.....	110
81	ภายในสิม.....	111
82	ฐานสิม.....	111

ภาพที่		หน้า
83	ผนังด้านข้างและด้านหลัง	112
84	จิตรกรรมหรือสอปแต้มที่ผนังด้านในสิม	112
85	จิตรกรรมหรือสอปแต้มที่ผนังด้านนอก	113
86	เครื่องตกแต่งหลังคาโครงสร้างหลังคาจั่วชั้นเดียว	113
87	ข้อฟ้ากลางรูปชั้นซ้อนแบบปราสาท.....	114
88	โหงรูปหงส์	114
89	หางหงส์รูปนาคสามเศียร	115
90	รวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาลายก้านขด	115
91	คันทวยไม้รูปนาคมีปีก	116
92	บัวหัวเสา.....	116
93	ราวบันไดด้านหน้ารูปสิงห์	117
94	ด้านหน้าของสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด.....	117
95	ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ภายในสิม	118
96	ฐานสิม.....	118
97	ผนังด้านข้างและด้านหลัง	119
98	ภาพจิตรกรรมหรือสอปแต้มบนผนังด้านนอก.....	119
99	เครื่องตกแต่งหลังคาและหน้าบัน	120
100	โหง่	120
101	หางหงส์ลายกนกม้วน.....	121
102	รวงผึ้งลายก้านขด	121
103	คันทวยไม้สลักลายกนก	122
104	บันไดนาคทางเข้าด้านหน้าสิม	122
105	พระแก้วมรกตเทียม จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.อุบลราชธานี.....	123
106	สิมวัดร่องคุ่น นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	123
107	หน้าบันลายดอกโบตั๋น วัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี	123
108	พระธาตุศรีสองรัก อ.ด่านซ้าย จ.เลย สร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระ ไชยเชษฐาธิราช	124

ภาพที่		หน้า
109	พระพุทธรูปปางมาวิชัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.เชียงใหม่.....	124
110	ฐานสี่มวัดปากคาน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	125
111	วัดเชียงม่วน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	125
112	พระใส วัดโพธิ์ชัย จ.หนองคาย.....	126
113	คันทวยวัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	126

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
1	แผนผังอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด	127
2	ฐานสี่ม.....	127
3	ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา (ปัจจุบัน).....	128
4	ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา (เดิม)	128
5	โครงสร้างอุโบสถ (เดิม).....	129
6	โครงสร้างอุโบสถและการตกแต่ง(ปัจจุบัน)	130
7	วงผังประดับระหว่างช่วงเสากลาง.....	131
8	คันทวยรูปนาคมีปีก (ของเดิม)	131
9	แผนผังวัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด	132
10	ฐานสี่ม.....	132
11	เครื่องตกแต่งหลังคา.....	133
12	โหง่	133
13	หางหงส์มีรูปร่างคล้ายหัวนาคหรือมีรูปคล้ายตัวหงาของกระหนกสามตัว	134
14	หน้าบันด้านหน้าและด้านหลังกรุแผ่นไม้เรียบเป็นไม้มีลวดลาย	134
15	วงผังขึ้นระหว่างเสาด้านข้างสลักลายกนกที่เกาะเกี่ยวกันเต็มพื้นที่ ผสมด้วยลายดอกกลมขอบวงโค้งตกแต่งเป็นลายกนกและวงกลม	135
16	คันทวยรูปนาคมีปีก	135
17	แผนผังของสี่มหลังเก่าวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด	136
18	ฐานสี่มวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด.....	136
19	ด้านหน้าของวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด.....	137
20	เครื่องตกแต่งหลังคาเป็นไม้สลักเป็นตัววอยหรือลำยองประดับด้วยใบระกา ...	137
21	โหง่ทำด้วยแผ่นไม้ฉลุ.....	138
22	หางหงส์เป็นไม้แผ่นแบน สลักเป็นรูปพญานาค.....	138
23	หน้าบันเป็นไม้สลักในกรอบโครงสร้างช่อคานของสี่ม	139
24	ลวดลายในกรอบโครงสร้างช่อช่องกลาง	139

ลายเส้นที่	หน้า	
25	ลวดลายในกรอบโครงสร้างข้อด้านข้าง	140
26	รวงผึ้งแผ่นระหว่างเสาคู่กลาง	140
27	รวงผึ้งแผ่นระหว่างเสาคู่ซ้าย	141
28	รวงผึ้งแผ่นระหว่างเสาคู่ขวา	141
29	คันทวยไม้สลักเป็นรูปนาค	142
30	แผนผังวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด	142
31	ด้านหน้าสิมวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด	143
32	ฐานสิม	143
33	ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา	144
34	ป้านลมเรียบ	144
35	ยอดป้านลมวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด	145
36	หางหงส์เป็นรูปกนกม้วน	145
37	หน้าบันเป็นเครื่องไม้ลายพระอาทิตย์และแถวลูกฟักสองแถว	146
38	ยั้งผึ้งหรือรวงผึ้งวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด	146
39	คันทวยรูปนาควัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด	147
40	แผนผังวัดเสมาท่าค้อ จ.ร้อยเอ็ด	147
41	ด้านหน้าสิม	148
42	ฐานสิม	148
43	ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคาของวัดเสมาท่าค้อ	149
44	เครื่องตกแต่งหลังคา	149
45	ช่อฟ้ากลาง	150
46	โหง้คล้ายหัวพญานาค	150
47	หางหงส์เป็นรูปพญานาค	150
48	หน้าบันประดับเป็นลายตะวัน	151
49	รวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาสลักเป็นลายก้านขดแทรกภาพบุคคล	151
50	คันทวยแกะสลักรูปพญานาคประดับด้วยคนหรือสัตว์	152
51	แผนผังสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ จ.ร้อยเอ็ด	152
52	ด้านหน้าของสิม	153

ลายเส้นที่		หน้า
53	ฐานสิม.....	153
54	ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา	154
55	เครื่องตกแต่งหลังคาสิม	154
56	ช่องฟ้ากลางสลักเป็นรูปชั้นซ้อนแบบปราสาท	155
57	โหง์สลักเป็นรูปหงส์	155
58	หางหงส์เป็นแผงรูปนาคสามเศียร	156
59	หน้าบันเป็นเครื่องไม้ลายตาเวนหรือพระอาทิตย์ส่องแสง	156
60	รวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาสลักเป็นลายก้านขด.....	157
61	คันทวยสลักเป็นรูปนาคมีปีก.....	157
62	แผนผังสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด	158
63	ฐานสิม.....	158
64	ตัวรอยหรือล่ายองเป็นแผ่นไม้เรียบทอดตัวเป็นนาคสะดุ้ง	159
65	โหง์ที่ทำจากไม้แกะสลัก	159
66	หางหงส์ลายกนกม้วน.....	160
67	หน้าบันกรูเป็นแผงไม้แนวตั้ง.....	160
68	รวงผึ้งแกะสลักเป็นลายก้านขด	161
69	คันทวยไม้สลักลายกนก	161
70	อาคารด้านหน้าสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด.....	162
71	การแบ่งกลุ่มสิมพื้นถิ่น จ.ร้อยเอ็ด	162
72	โครงสร้างผนังสิมของวัดต่าง ๆ จ.ร้อยเอ็ด	163

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงดินแดนทางลุ่มแม่น้ำโขงว่าแต่เดิมเป็นอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งอาณาจักรนี้ปรากฏชัดเจนเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 19 และเมื่อเข้าสู่กลางพุทธศตวรรษที่ 23 อาณาจักรดังกล่าวได้แตกออกเป็น 3 นครรัฐ คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2322 จึงได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงธนบุรี-รัตนโกสินทร์พร้อมกัน¹ เหตุการณ์ครั้งนั้นได้มีการเกณฑ์ชาวลาวจากเมืองต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในภาคอีสานตามหัวเมือง และส่วนหนึ่งได้นำลงมายังกรุงเทพและกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองในภาคกลาง²

ในส่วนของพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พงศาวดารล้านช้างกล่าวถึงประวัติของเมืองหนึ่งทางภาคอีสานว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้ส่งจาร์ยกแก้วซึ่งเป็นราชนัดดาของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชแห่งเวียงจันทน์ และยังเป็นศิษย์ของพระครูโพนสะเม็ก พร้อมด้วยไพร่พลประมาณ 3,000 คน มาตั้งเมืองทุ่งหรือเมืองท่ง (บริเวณเมืองสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) และช่วงเวลาหลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2325 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองสุวรรณภูมิ และเมืองร้อยเอ็ดตลอดจนเมืองในดินแดนภาคอีสานต่างก็ขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์ และจัดการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเรื่อยมา จนกระทั่งพ.ศ. 2475 จังหวัดต่าง ๆ เปลี่ยนโอนอำนาจขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย อำเภอสวรรภูมิ มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดร้อยเอ็ด³

---

¹ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครราชสีมา : โจเซฟปริ้นท์ติ้ง, 2545), 214.

² เรื่องเดียวกัน.

³ วัฒนา ชูทรัพย์, “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน : เมืองสุวรรณภูมิ,” ศิลปากร 50, 3 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2550) : 69-73.

จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวเชื่อมโยงสู่ความสัมพันธ์ทางด้านงานศิลปกรรม ในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะในด้านงานประติมากรรมและสถาปัตยกรรมทางศาสนา กล่าวกันว่าระยะ เริ่มต้นส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลของศิลปะประเทศใกล้เคียง⁴

โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นสำคัญที่มุ่งเน้นในการศึกษานี้ คือ อาคารทางศาสนาประเภท “สิม” เป็นภาษาพื้นเมืองอีสานใช้เรียก “โบสถ์” อันหมายถึง เขตกำหนดเป็นที่ร่วมทำสังฆกรรมของ พระสงฆ์⁵ ซึ่งในเรื่องนี้มีผู้สนใจและทำการศึกษากันจำนวนมาก โดยข้อมูลบางส่วนระบุว่า สิม หรือ โบสถ์ในภาคอีสาน สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ สิมบกและสิมน้ำ เฉพาะสิมบกที่เป็นอาคารถาวรกว่าสิมน้ำ สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 3 แบบ คือ สิมไม้ สิมโถง และสิมก่อผนัง เป็นต้น⁶ โดยทั่วไปแล้วสิมก่อผนังทางภาคอีสานตัวสิมจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อฐานสูง มีบันไดขึ้นทางด้านหน้า พนักบันไดมักก่ออิฐและปั้นปูนเป็นรูปพญานาคหรือมังกร หรืออาจดัดแปลงเป็นรูปอื่น ๆ ตัวสิมจะมีทางเข้าตรงกลางผนังทางด้านหน้า ฝาผนังด้านหลังก่อทึบไม่มีประตู หน้าต่าง ผนังด้านข้างมีสองแบบ คือ แบบที่หนึ่งก่อเป็นผนังเต็มถึงเพดานและเจาะช่องหน้าต่างเล็ก ๆ อีกแบบหนึ่งจะก่อผนังด้านข้างลดหลั่นลงแบบขั้นบันไดจากขอบผนังด้านหลังลดลง โดยลำดับมาถึงผนังด้านหน้า ซึ่งจะสูงจากพื้นเพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้ยังมีรายละเอียดอื่น ๆ อีกมาก แต่สำหรับอิทธิพลทางด้านศิลปะที่มีต่อรูปแบบสิมอีสานแล้ว อาจจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้ คือ อิทธิพลศิลปะลาว อิทธิพลชางญวน อิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ และช่างพื้นบ้าน

โดยการวิเคราะห์ดังกล่าวนั้น เมื่อนำมาใช้ร่วมกับการกำหนดอายุศาสนสถานแล้ว กล่าวถึงสิมพื้นถิ่นในกลุ่มก่อผนังแบบดั้งเดิมนั้นมีอิทธิพลศิลปะลาวปรากฏร่วมอยู่ด้วยและมีอายุ เก่ากว่ากลุ่มอื่น ๆ ประกอบกับมักสร้างอยู่ในชุมชนที่เป็นเมืองสำคัญหรือเมืองเก่ามาก่อน เช่น อีสานตอนกลางและอีสานเหนือ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด และจังหวัดที่ตั้งอยู่

---

⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23) (ม.ป.ท., 2551), 50 ; เชิดเกียรติ กุลบุตร, “รูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 113.

⁵ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ศัพท์พจนานุกรมโบราณคดี (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์ การพิมพ์, 2550), 505.

⁶ สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 19-23.

บริเวณฝั่งแม่น้ำโขง หรืออีสานเหนือ ได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร โดยเฉพาะจังหวัดเลยและหนองคาย⁷

หากแต่ผลการศึกษาที่ผ่านมาได้กล่าวในลักษณะโดยรวมแต่เพียงว่า สิมก่อนแบบดั้งเดิมนี้มีอิทธิพลศิลปะลาว หากแต่ยังไม่มีการขยายความให้เข้าใจอย่างชัดเจน เพราะเมื่อพิจารณาอาคารทางศาสนาประเภทสิมหรือโบสถ์ในศิลปะลาว แล้วนั้น สิมดังกล่าวยังสามารถจำแนกรูปแบบสกุลช่างทางศิลปะออกเป็นกลุ่มย่อยได้อีก คือ สกุลช่างหลวงพระบาง สกุลช่างเวียงจันทน์ สิมแบบไทลื้อ และสิมที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ เป็นต้น⁸ แต่ละกลุ่มจะมีลักษณะเฉพาะทางรูปแบบศิลปะที่แตกต่างกันไป

ดังนั้น ในเขตหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดร้อยเอ็ด ปัจจุบันยังคงพบหลักฐานที่เป็นสิมพื้นถิ่นแบบดั้งเดิม หรือสิมเก่าจำนวนหนึ่งกระจายอยู่ทั่วไปตามพื้นที่ต่าง ๆ และมีสภาพให้พอศึกษาได้ แต่เนื่องจากการที่มีอายุในช่วงระยะเวลาอันยาวนาน สิมบางหลังอาจมีการใช้งานจนกระทั่งปัจจุบัน หรือบางหลังอาจไม่ได้ใช้งานแล้ว และขาดการดูแลจนทำให้มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก จึงเป็นปัญหาที่ต้องตระหนักในการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบทางศิลปะ เพราะนอกเหนือจากประเด็นการบูรณะจนผิดเพี้ยนจากต้นแบบ การรื้อถอนแล้วนิยมสร้างรูปแบบใหม่อย่างภาคกลาง ทำให้งานศิลปกรรมที่มีคุณค่ายิ่งในพื้นที่นั้นมียุคสมัยที่ลดน้อยลง ล้วนเป็นประเด็นปัญหาที่ควรได้รับการศึกษาวิจัย และขยายผลการศึกษาในการตรวจสอบความสัมพันธ์ทางรูปแบบของสกุลช่างพื้นบ้าน ของสิมอีสานในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดภายหลังการตกอยู่ใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว อีกทั้งการศึกษาค้นคว้าจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงรูปแบบที่สัมพันธ์กัน และความเป็นลักษณะเฉพาะของสิมพื้นถิ่นในภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมากขึ้น

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษารูปแบบของงานสถาปัตยกรรมทางศาสนาประเภทสิมพื้นถิ่นอีสานในรูปแบบต่าง ๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ด

2. เพื่อศึกษาถึงลักษณะที่สัมพันธ์สอดคล้องกันของงานสถาปัตยกรรมทางศาสนาประเภทสิมพื้นถิ่นกับสิมในศิลปะลาว

⁷ เรืองเดียวกัน, 262.

⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23), 50.

3. เพื่อแสดงลักษณะเฉพาะบางประการของสิมพื้นถิ่นอีสาน

สมมติฐานของการศึกษา

เมื่อร้อยเอ็ดถึงแม้ว่ามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมล้านช้าง หลังจากที่ได้อยู่ภายใต้การปกครองหรือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยแล้ว อาจด้วยเหตุผลของช่วงเวลาหรือปัจจัยทางภูมิศาสตร์ การโยกย้ายกลุ่มชน อิทธิพลทางวัฒนธรรม ทำให้งานศิลปกรรมทางศาสนาในงานด้านสถาปัตยกรรม เช่น สิมพื้นถิ่นแบบดั้งเดิมหรือสิมเก่า กลุ่มหนึ่งมีลักษณะเฉพาะที่ต่างจากกลุ่มอื่น ๆ และเชื่อว่าเป็นอิทธิพลศิลปะลาวนั้น หากแต่รูปแบบที่ปรากฏนั้นอาจสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะการจำแนกสกุลช่างหนึ่งในศิลปะลาว และกลุ่มชนที่อาศัยในพื้นที่นี้ ร่วมด้วยการผสมผสานรูปแบบทางศิลปะและเทคนิคอื่น จนมีลักษณะเฉพาะของพื้นถิ่นอีสานในยุคต้นของสมัยรัตนโกสินทร์ และพัฒนาต่อเนื่องไปสู่รูปแบบศิลปะในกลุ่มอื่น ๆ ในระยะเวลาต่อมา

ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสิมพื้นถิ่นอีสานในกลุ่มที่มีลักษณะร่วมทั่วไป คือ เป็นสิมขนาดเล็ก มีแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดและทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว ก่อฐานสูง ตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยเครื่องไม้ เช่น หน้าบัน รวงผึ้ง ชั้นหลังคา คันทวย เป็นต้น ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด

2. ศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสิมหรือโบสถ์อื่น ๆ ซึ่งสันนิษฐานเบื้องต้นว่ามีความสัมพันธ์กับศิลปะลาวทั้งที่พบในประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เท่าที่สามารถจากการสำรวจและศึกษาข้อมูลด้านเอกสารภายในระยะเวลาที่กำหนด

วิธีการศึกษา

1. การศึกษาและเก็บข้อมูล

1.1 ศึกษาจากข้อมูลขั้นต้นเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมทางศาสนาของอีสาน โดยเฉพาะประเภทสิมในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด อาศัยข้อมูลจากพงศาวดาร ตำนาน จารึก บทความ และเอกสารที่เกี่ยวข้องหลายรูปแบบ เช่น รูปถ่าย แผนผัง

1.2 ศึกษาจากข้อมูลภาคสนามในสถานที่จริงในชุมชน เก็บข้อมูลทางกายภาพสถาปัตยกรรมของสิมที่ทำการศึกษา

- 1.3 ศึกษาโดยการสัมภาษณ์ข้อมูล จากผู้ทรงคุณวุฒิตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง เช่น ช่าง นักวิชาการ การบูรณะที่มักไม่มีการบันทึกและเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. รวบรวมจัดลำดับและจัดระเบียบข้อมูลเบื้องต้นเพื่อทำการวิเคราะห์
3. วิเคราะห์ข้อมูลโดยเปรียบเทียบอย่างเป็นเหตุเป็นผล

เวลาที่ใช้ในการวิจัย

ประมาณ 4 เดือน โดยเริ่มทำการศึกษาดังแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2552 และนำเสนอผลการวิจัยภายในเดือนพฤษภาคม 2553

บทที่ 2

ความหมายและประเภทของสิม

ความหมายของสิม

หากกล่าวถึงศิลปสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นในภาคอีสานโดยทั่วไปแล้วนั้น จะมี 3 ประเภทหลัก คือ เรือนที่พักอาศัย เรือนค้ำ และอาคารทางศาสนา¹ สำหรับอาคารทางศาสนาหรือพุทธสถานในเขตพุทธาวาสของพื้นที่ภาคอีสานนั้น อาจประกอบไปด้วย สิม ศาลา หรือหอแจก พระธาตุ วิหาร หอไตร กุฏิ หอพระ หอกลอง ศาลาที่พักหน้าสิม ลานวัด²

สถาปัตยกรรมประเภทสิมนั้น ในความหมายของพจนานุกรมฉบับอีสาน-ภาคกลาง ได้ให้ความหมายว่า “สิม” มาจากคำว่า “สีมา”³ คือ เขตแดนที่สมมติขึ้นเกี่ยวกับพื้นที่ เมื่อจะกำหนดเขตสีมาเพื่อการตั้งหรือการสร้างพระอุโบสถ จึงต้องมีการขอพระราชทานวิสุงคามสีมา⁴ เพื่อกันเขตแดนให้เป็นเขตเฉพาะหรือเป็นเขตต่างจากคามสีมา (ประเทศ หมู่บ้าน ชุมชน) และสีมายังแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ พัทธสีมา แปลว่าผูกแล้ว ส่วนอพัทธสีมา หมายถึง แดนที่ยังไม่ได้ผูกใช้ทำสังฆกรรมได้เช่นเดียวกัน⁵

---

¹ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “จุดเด่นในงานสถาปัตยกรรมอีสาน,” หน้าจั่ว, 7 (2530) : 25.

² สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 142-144.

³ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2513), 417.

⁴ วิสุงคามสีมา หมายถึง บริเวณที่ดินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่สงฆ์เพื่อสร้างเป็นวัด, โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 458.

⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), 12.

คำเรียก “สิม” เป็นภาษาพื้นเมืองอีสานมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “โบสถ์” หรือ “อุโบสถ”⁶ ตามพุทธบัญญัติแล้วกำหนดให้มีขนาดไม่น้อยกว่าเขตหัตถบาส⁷ ของพระภิกษุ 21 รูป และให้มีขนาดไม่ใหญ่กว่า 3 โยชน์⁸ การกำหนดเขตสิมานั้นได้มีอนุญาตให้ทำเครื่องหมายเขตด้วยนิมิตและนิมิตนั้นระบุไว้บาลี 8 ชนิด คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ น้ำ จำนวนนิมิตไม่ปรากฏแน่ชัด แต่จะต้องมีไม่น้อยกว่า 3 เพื่อความอุดมสมบูรณ์ในการครอบคลุมพื้นที่ เท่าที่ปรากฏในทางปฏิบัติทั่วไปพบว่ามีจำนวนถึง 9 แต่ในกรณีที่มีการผูกมหาสิมาก็อาจมีนิมิตตั้งแต่ 12-16 ได้ ที่เรียกว่า มหาสิมา⁹ ส่วนสิมหรืออุโบสถของทางภาคอีสานนั้นในภาพรวมมีขนาดค่อนข้างเล็กกว่าภาคอื่นมาก เป็นเพียงซุ้มซสิมา (สิมาขนาดเล็กที่ผูกล้อมเฉพาะโรงอุโบสถ) การสร้างสิมขึ้นมาให้มีขนาดเล็กที่พอบรรจุพระภิกษุได้จำนวนไม่เกิน 10 รูป และสามารถทำสังฆกรรมได้ตามนัยดังกล่าว ซึ่งเป็นการถือนุโลมให้สำหรับสิมในเขตปัจจุบันประเทศซึ่งมีภิกษุลงทำสังฆกรรมได้น้อยกว่าเขตมณฑลิมประเทศ¹⁰

ประเภทของสิม

หากกล่าวถึงรูปแบบของสิมของภาคอีสานที่ปรากฏโดยทั่วไปแล้ว ในเรื่องนี้มีผู้สนใจได้ทำการสำรวจ ศึกษาข้อมูลและเผยแพร่ไว้ก่อน เช่น วิโรฒ สีสู่โร เรื่องสิมอีสาน และสุวิทย์ จิระมณี เรื่องสิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตในสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม เป็นต้น โดยกล่าวตรงกันว่า สิมหรือโบสถ์ในภาคอีสานสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภทหลัก คือ สิมน้ำ และสิมบก¹¹

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2514), 1038.

⁷ หัตถบาส คือ ช่วงห่างโดยประมาณ 2 ศอก 1 คืบ (1.25 เมตร) เป็นช่วงกำหนดระยะอันเกี่ยวกับกิจการของสงฆ์.

⁸ โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, 526.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 494, 500.

¹⁰ วิโรฒ สีสู่โร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 76.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 69.

1. สิมน้ำ

สิมน้ำ คือ อาคารที่ปลูกสร้างอยู่กลางน้ำ ริมธาร ริมแม่น้ำ ยังไม่ได้กำหนดหรือผูกเขต (อพัทธสีมา) ซึ่งในการกำหนดเขตสีมานั้นกระทำโดยระยะการวัดน้ำสาตของวัยกลางคน สิมเช่นนี้ไม่มีวิสุคามสีมาแบบถาวร อยู่ในลักษณะอุทกเขตสีมา ในปัจจุบันสิมประเภทนี้มีเหลือจำนวนน้อย ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสิมน้ำนี้ มีลักษณะคล้ายที่พักอาศัย มีทั้งผนังทึบและโปร่ง¹² ซึ่งเกิดขึ้นจากความจำเป็นเร่งด่วนในการประกอบสังฆกรรมในชนบทห่างไกล จึงมิได้คำนึงถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมประการใด¹³ ตัวอย่างเช่น สิมน้ำวัดเทพนาคา อำเภอธาดูปพนม จังหวัดนครพนม และสิมวัดหนองแวง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น (ภาพที่ 1)

2. สิมบก

สิมบกนั้นเป็นอาคารที่สร้างอยู่บนพื้นดิน อาคารโดยรวมทำด้วยวัสดุและโครงสร้างมีความมั่นคงถาวร และมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมค่อนข้างหลากหลายกว่า จึงอาจแบ่งตามรูปแบบเป็นประเภทหลักได้ 2 แบบ คือ สิมโปร่ง และสิมก่อผนัง

2.1 สิมโถงหรือสิมโปร่ง เป็นอาคารขนาดเล็กที่มีอายุการสร้างบางแห่งเก่าถึง 272 ปี พบมากในอีสานตอนกลาง¹⁴ ลักษณะรูปแบบโดยรวมเรียบง่ายมีลักษณะบางประการคล้ายกับสิมที่บกลุ่มหนึ่ง มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประกอบด้วยบันไดทางเข้าด้านหน้า ส่วนฐานและพื้นจะยกสูงขึ้นจากพื้นดินพอสมควร ตัวอาคารก่ออิฐทำจากดินเหนียวผสมแกลบหรือฟางข้าว เรียกตามภาษาถิ่นว่า “สิมดินดิบ”¹⁵ ส่วนของฝาผนังของสิมโปร่งนี้ ในบางหลังอาจพบว่าไม่ได้ก่อผนังด้านข้าง หากจะมีก็เฉพาะด้านหลังพระประธานและฝาผนังด้านข้างซ้าย-ขวา ที่สร้างขึ้นในลักษณะลดหลั่นเป็นชั้นบันไดเพื่อป้องกันฝนสาด¹⁶ การก่อผนังเช่นนี้ทำให้ตัวอาคารดูโล่งและโปร่ง โครงสร้างหลังคาอาจมีทั้งหลังคาจั่วชั้นเดียวหรือซ้อนชั้น รวมทั้งในบางหลังอาจมีหลังคาปีกนกคลุมระเบียงโดยรอบด้วย วัสดุมุงหลังคามักใช้แป้นเกล็ดและต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสังกะสี¹⁷ โดยทั่วไปองค์ประกอบตกแต่งไม่นิยมประดับจำพวก โกงคิ้ว คันทวย เช่น สิมโปร่งวัด

¹² สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว, 142-144.

¹³ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 69.

¹⁴ สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว, 252.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 99.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

ห้วยสนุก (ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2252 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2413)¹⁸ (ภาพที่ 2) หากมีสิมบางแห่งอาจพบการตกแต่งเครื่องลายของหรือบันลอม โห่ง ซ่อฟ้ากลาง หน้าบัน รวงผึ้ง คันทวย เช่น สิมโปร่งวัดศรีสุข (ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2313 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2443)¹⁹ เป็นต้น (ภาพที่ 3)

2.2 สิมก่อผนังหรือสิมทึบ รูปแบบของอาคารโดยรวมของสิมในกลุ่มนี้ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างสิมอาจมีทั้งไม้และอิฐ²⁰ จึงอาจแยกเป็นประเภทย่อยคือเป็นสิมไม้²¹ และสิมก่ออิฐฉาบปูน ส่วนมากจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก²² และมีลักษณะทั่วไป คือเป็นอาคารขนาดเล็กที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักมีทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว มีเพียงหนึ่งห้องไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ส่วนฐานก่อเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย หรือภาษาถิ่นที่เรียกว่า “โบกคว่ำ โบกหงาย” ก็อาจเรียกรวมเป็นฐาน “เอวขัน” ด้วย ซึ่งฐานเอวขันนี้มักก่ออิฐที่สร้างขึ้นเองแล้วฉาบด้วยปูนชะทายพื้นเมือง²³ ส่วนตัวอาคารได้ก่อเป็นผนังทั้งสี่ด้าน ผนังด้านข้างเจาะช่องหน้าต่าง ด้านละ 1-2 ช่อง ผนังด้านหน้ามีประตูเดียวและมีราวบันได 2 ข้าง ก่ออิฐฉาบปูนทำเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ม้า นาค สิงห์ หรือมอม และมกร องค์ประกอบตกแต่งสถาปัตยกรรมทำด้วยวัสดุที่เป็นไม้ประกอบไปด้วย ซ่อฟ้ากลางประดับสันหลังคา โห่ง ไบระกา หางหงส์ หน้าบัน คันทวย รวงผึ้ง

จากการอธิบายถึงลักษณะโดยรวมและการแบ่งประเภทของสิมที่ได้กล่าวมาแล้ว นักวิชาการมักกล่าวถึงและให้ความสำคัญอยู่มากในประเภทสิมทึบ โดยเฉพาะสิมก่อผนังหรือสิมทึบ อาจด้วยเหตุผลที่เป็นอาคารที่สร้างด้วยวัสดุที่มั่นคงถาวรกว่าจึงเหลือหลักฐานให้ศึกษาในปัจจุบัน อีกทั้งมีรูปแบบที่ค่อนข้างหลากหลาย ในการศึกษาที่ผ่านมาจึงมีการกล่าวถึงทั้งใน

¹⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2537), 324.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 350.

²⁰ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 153.

²¹ น่าจะเป็นการสืบทอดมาจากสิมน้ำที่สร้างขึ้นด้วยไม้ทั้งหลัง มีรูปทรงกะทัดรัด พบมากเป็นพิเศษในเขตอีสานใต้ คือแถบจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี, ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2532), 27-28.

²² สิมอีสานระยะแรกไม่เคร่งครัดการหันหน้าไปทางทิศตะวันออก, วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, 87 ; สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว, 170.

²³ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ : บริษัท เมฆาเพรส, 2539), 139.

ลักษณะที่แตกต่างและสอดคล้องกัน²⁴ นอกจากอิทธิพลทางสภาพอากาศ ความเชื่อ สังคมและ
เผ่าพันธุ์ วัสดุในท้องถิ่น และเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบศิลปกรรมแล้ว²⁵ เมื่อ
พิจารณาลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมของสิมอีสานก็สามารถแบ่งตามลักษณะของอิทธิพล
ศิลปะที่ปรากฏได้ เช่น อิทธิพลศิลปะลาว อิทธิพลช่างญวน อิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ และช่าง
พื้นถิ่น โดยสามารถอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้ คือ

อิทธิพลศิลปะลาว สิมในกลุ่มนี้มักกล่าวถึงเสมอว่าได้รับอิทธิพลทางรูปแบบจาก
แหล่งศิลปะแถบลุ่มแม่น้ำโขงหรือศิลปะลาว ในการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบและระยะเวลาการ
สร้างของนักวิชาการที่ผ่านมากล่าวว่าสิมกลุ่มนี้มีอายุมากกว่ากลุ่มอื่น²⁶ ปัจจุบันสิมกลุ่มนี้จึงมี
สภาพค่อนข้างชำรุดมากและย่อมผ่านการบูรณะซ่อมแซมหลายครั้ง มีลักษณะโดยรวม คือ เป็น
อาคารขนาดเล็กใกล้เคียงกัน แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขหน้าและทางเข้าด้านหน้า บันไดและ
ราวบันไดเป็นรูปสัตว์ เช่น สิงห์ นาค และมังกร ก่อฐานสูง ผนังก่อทึบและเจาะเป็นช่องหน้าต่าง
1-2 ช่องต่อหนึ่งผนัง โดยมีเสารับน้ำหนักโครงสร้างหลังคาแบบจั่วชั้นเดียวและแบบชั้นซ้อน มี
เครื่องตกแต่งที่ประกอบด้วย ซ่อฟ้ากลางที่บริเวณสันหลังคา โหง่ หางหงส์ หน้าบัน คันทวย
และรวงผึ้ง เป็นรูปแบบที่อาจเปรียบเทียบกับสิมในศิลปะศิลปะลาว จะพบทั่วไปในบริเวณชุมชน
และเมืองที่สำคัญมาก่อน เช่น เขตอีสานกลาง ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด และ
อีสานเหนือ ได้แก่ มุกดาหาร เลย หนองคาย²⁷ เช่น สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
สิมวัดมหาธาตุ จังหวัดเลย เป็นต้น (ภาพที่ 32)

อิทธิพลช่างญวน เป็นสิมรูปแบบหนึ่งที่มีลักษณะต่างไปจากกลุ่มอื่นชัดเจน อันเกิด
จากการบูรณะสิมที่มีอยู่เดิม โดยการผสมผสานทางรูปแบบระหว่างรูปแบบสิมหลังเก่าและ
รูปแบบใหม่โดยฝีมือช่างญวนที่มีความถนัดงานปูนเป็นพิเศษเข้ามารับจ้างก่อสร้างและทำการ
บูรณะสิมในช่วงระยะเวลานั้น²⁸ สิมเหล่านี้มีอายุในช่วงประมาณราว 60-100 ปี ซึ่งจะพบทั่วไป

²⁴ อานเพิ่มเติมใน วิโรฒ สิริสุโร, สิมอีสาน, 89 ; สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรม
พื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว, 173.

²⁵ วิโรฒ สิริสุโร, สิมอีสาน, คำนำ.

²⁶ สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 262.

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

²⁸ การอพยพของชาวญวน เข้ามาอยู่อาศัยในแผ่นดินไทย ตั้งแต่ราว พ.ศ. 2460,
วิโรฒ สิริสุโร, สิมอีสาน, 310.

ในแถบอีสานเหนือและอีสานตอนกลางและอีสานเหนือ²⁹ ลักษณะโดยรวมคือเป็นสิมก่อผนัง
 แผ่นผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อาจมีเฉลียงรอบ อาจมีทั้งมุขหน้าและหลัง หรืออาจมีอย่างใดอย่างหนึ่ง
 มีห้องเพียงห้องเดียวสำหรับทำสังฆกรรม เจาะช่องหน้าต่างผนังด้านข้างละ 2-3 ช่อง โครงสร้าง
 หลังคาจั่วซ้อนชั้นมุงด้วยสังกะสี ผนังก่ออิฐฉาบปูนรับโครงสร้าง หลังคาไม่มีเสารับน้ำหนักภายใน
 การตกแต่งอาคารที่เป็นเอกลักษณ์ของสิมกลุ่มนี้คือ นิยมทำซุ้มประตูและหน้าต่างโค้งมน มีหัวเสา
 และเสารองรับแบบฝรั่ง หน้าบันก่ออิฐฉาบปูนตกแต่งด้วยลายปูนปั้นเช่น รูปดอกไม้ ใบไม้
 พระพุทธรูป ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง แต่ยังมีตกแต่งที่ใช้ไม้แกะสลักและฉลุตามแบบสิมพื้น
 ถิ่นในกลุ่มอิทธิพลล้านช้างอยู่บ้างในส่วนของเครื่องล่ายอง ได้แก่ แผงนาค หางหงส์ โห่ ซ้อฟ้า
 กลาง ตัวอย่างเช่น วัดบ้านเหล่าฮก วัดพุทธสีมา จังหวัดร้อยเอ็ด³⁰ เป็นต้น (ภาพที่ 4, 5)

อิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ สิมในกลุ่มนี้เป็นสิมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยนำรูปแบบ
 การตกแต่งโดยรวมแบบภาคกลางมาประยุกต์ใช้ โดยการเปลี่ยนแปลงบางส่วนของสถาปัตยกรรม
 เช่น การเปลี่ยนทรงหลังคา ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง เครื่องประดับหน้าบัน โห่ ล่ายอง หางหงส์
 เป็นอย่างอิทธิพลจากส่วนกลาง ฉะนั้นจึงอาจปรากฏลักษณะบางประการที่แสดงให้เห็นถึงความ
 เป็นสิมพื้นบ้านอยู่บ้าง เช่น ลักษณะของฐานสูง รวงผึ้ง ฐานชุกชี บันได และราวบันไดรูปสัตว์
 เช่น สิมวัดทุ่งศรีเมือง วัดพุทธไสยาราม (ภาพที่ 6)

และฝีมือช่างพื้นบ้าน สิมในกลุ่มนี้มีมีอายุการสร้างไม่มาก โดยรวมเป็นสิมที่ที่มี
 ขนาดเล็ก รูปแบบ ลักษณะและวิธีการก่อสร้างเกิดจากการแก้ปัญหาอย่างเรียบง่ายตามความ
 สามารถของช่างพื้นถิ่น ไม่นั่นระเบียบองค์ประกอบตกแต่งเช่นสิมกลุ่มอื่น ๆ เช่น วัดศรีบุญเรือง
 จังหวัดนครพนม วัดสุคนธาवास จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น (ภาพที่ 7)

สิมในศิลปะลาว

ข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมื่อราว พ.ศ.2371 ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เกิดเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวข้องกับดินแดน
 ลุ่มน้ำโขงคือกบฏเจ้าอนุวงศ์ มีผลให้นครเวียงจันทน์โดนทำลายและเป็นเมืองร้างในระยะเวลาต่อมา

²⁹ สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว, 313-314, 345.

³⁰ สิมวัดบ้านเหล่าฮก ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2356 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2376 สิมวัดพุทธสีมาตั้งเมื่อ พ.ศ. 2464 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2470, กรมการศาสนา, ประวัติวัดที่พระราชอาณาจักร เล่มที่ 13 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2537), 340, 341.

³¹ เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้โบราณสถานถูกทำลายที่เหลืออยู่เป็นเพียงส่วนน้อย เช่น วัดสี่สะเกต ส่วนวัดอื่น ๆ มักได้รับการบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นลำดับ ³² สำหรับชื่อเรียกภาษาท้องถิ่น สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่เป็นอุโบสถดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงหรืออาณาจักรล้านช้างนี้ว่า “อาราม” หรือ “สิม” ซึ่งเป็นคำเรียกเช่นเดียวกับอุโบสถในสถาปัตยกรรมอีสาน แต่แตกต่างตรงที่ได้รวมความเป็นวิหารและอุโบสถเข้าไว้ด้วยกัน ไม่นิยมแยกประเภทแบบวัดในไทย ³³ ลักษณะการวางผังของวัดมิได้เป็นในแนวแกนตะวันออกตะวันตกแต่ยื่นออกในแนวแกนตะวันออกเฉียงเหนือ เข้าใจว่าคงวางผังโดยยึดแนวแม่น้ำและทิศทางเป็นหลัก ³⁴ ในการศึกษาสถาปัตยกรรมทางศาสนาเกี่ยวกับรูปแบบสิมในศิลปะลาวนั้น มีนักวิชาการได้แสดงความคิดการจำแนกลุ่มตามรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไว้จากการพิจารณาจากรูปแบบโครงสร้างหลังคา แพนผัง ³⁵ โครงสร้างหลังคา ³⁶ เสารับน้ำหนัก และตำแหน่งการวางพระพุทธรูป ³⁷ แต่หากพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรม

³¹ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว (เชียงใหม่ : เทคนิคการพิมพ์, 2535), 110-111.

³² สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2545), 117.

³³ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 46.

³⁴ สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, จากหลวงพระบางถึงเวียงจันทน์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2535), 29.

³⁵ นักวิชาการฝรั่งเศส แบ่งออกเป็น แบบที่หนึ่งแบบหลวงพระบาง เป็นแบบหลังคาสูงชันหลายชั้นที่คลุมยาวลงมาด้านล่าง สิมตั้งอยู่บนฐานที่เป็นชั้นและมักสร้างด้วยอิฐสอปูน แบบที่สองแบบเวียงจันทน์ มีหลังคาที่สูงกว่าแบบหลวงพระบางแต่แคบกว่า มีหลังคาแค่ชั้นเดียว แบบที่สามเชียงของ เป็นอาคารแบบเรียบๆ หลังคาเตี้ย, Dennise Heywood, Ancient Luang Prabang (Bangkok : River Books, c2006), 39-40.

³⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา-ล้านช้าง,” ใน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง (เชียงใหม่ : นพบุรี, 2544), 29-32.

³⁷ ยูเนสโกจำแนกประเภทเป็น 4 แบบตามลักษณะแผนผังและเสารับน้ำหนัก และตำแหน่งของพระพุทธรูปด้านในที่ยูเนสโกได้แบ่งออกเป็นแบบหลวงพระบางหนึ่ง สอง สาม และรูปแบบแบบของไทย อ่านเพิ่มเติมใน Dennise Heywood, Ancient Luang Prabang, 39-40.

ลาวโดยรวมแล้ว มีคติการสร้างและหน้าที่การใช้งานโดยรวมแล้วเหมือนกันสามารถแบ่งตามลักษณะสกุลช่างและตามอิทธิพลที่ปรากฏได้ เช่น สกุลช่างหลวงพระบาง สกุลช่างเวียงจันทน์ และลิมที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ ดังนี้

ลิมสกุลช่างหลวงพระบาง

รูปแบบของลิมในกลุ่มนี้โดยรวม มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตัวอาคารไม่สูงนัก โครงสร้างหลังคาซ้อนชั้น 2-4 ชั้น มีส่วนที่แผ่กว้างส่วนของปีกนกกว้างมาก ชายคาลงมาคลุมเกือบถึงพื้น ทำให้หลังคาเตี้ยมีลักษณะอ่อนโค้งและปลายงอนขึ้น มีการตกแต่งด้วยเครื่องไม้ที่หน้าบัน โกงคิ้วหรือรวงผึ้ง ตัวอย่างลิมที่สำคัญ เช่น ลิมวัดเชียงทอง เมืองหลวงพระบาง และวัดอื่น ๆ ในเมืองหลวงพระบาง ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบเดียวกัน³⁸ (ภาพที่ 9, 10)

ลิมสกุลช่างเวียงจันทน์

ส่วนใหญ่เป็นงานสร้างรุ่นหลังกว่า กลุ่มหนึ่งเป็นงานช่างที่พัฒนาจากรูปแบบดั้งเดิมคือ เป็นอาคารไม่สูงมากนัก โครงสร้างหลังคาอาจมีเพียงชั้นเดียวหรือสองชั้นแต่มีการซ้อนทับของพื้นหลังคา มีชายคาเกือบคลุมพื้นดิน บานลมอ่อนโค้งแต่ไม่เตี้ยและแผ่กว้างแบบสกุลช่างหลวงพระบางมีการประดับเครื่องไม้ที่หน้าบัน โกงคิ้ว หรือรวงผึ้ง งานประดับตกแต่งหลายอย่าง เช่น ชุ่มประตู่ หน้าต่าง และคันทวย ได้รับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น วัดพระเจ้าองค์ตื้อ นครเวียงจันทน์³⁹ (ภาพที่ 11)

ลิมแบบไทลื้อ

เป็นลิมลักษณะเฉพาะของลิมที่พบในกลุ่มชาวไทลื้อ ตั้งแต่สิบสองปันนาลงมา ในอาณาจักรลาวพบมากตามกลุ่มชนไทลื้อ เช่น เมืองเชียงขวาง หลวงพระบาง เป็นต้น เอกลักษณะสำคัญของลิมแบบไทลื้อ คือ แผนผัง หลังคา และตำแหน่งพระประธาน แผนผังของลิมเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่มีมุขด้านหน้า การทำหลังคาชั้นเดียวมีพื้นหลังคาสองทับ หลังคาชั้นล่างล้อมรอบทั้งอาคารด้วยหลังคาชั้นบนที่มีส่วนต่อยกสูงที่เรียกว่า “คอสอง” ซึ่งเป็นแผงไม้หรือปูนเป็นตัวเชื่อมระหว่างชั้นหลังคา บานลมมีความอ่อนโค้งและแผ่กว้างแบบเดียวกับลิมเมืองหลวงพระบาง แต่เตี้ยและกว้างไม่เท่ากัน งานประดับตกแต่งมีองค์ประกอบเช่นเดียวกับลิมเมือง

³⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือศิลปะล้านช้างโดยสังเขป,” ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 199.

³⁹ เรืองเดียวกัน.

หลวงพระบาง เช่น การประดับ ช่อฟ้า (ปราสาทเพ็องกลางสันหลังคา) ตัวโหลง เป็นต้น เช่น สิม วัดวิชุลราช วัดป่าคาน วัดธาตูลอง เมืองหลวงพระบาง⁴⁰ (ภาพที่ 12)

สิมที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์

สิมที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์มีลักษณะสำคัญคือ ผนังเป็นสีเหลืองม่น้ำและมีมุขหน้าไม่มีเสายภายใน เป็นอาคารทรงสูงเพียว ผนังและหลังคาสูงติดกับแบบแผนของสิมในกลุ่มหลวงพระบาง มีการทำหลังคาหลายชั้น ปั้นลมไม่อ่อนโค้งมาก งานประดับตกแต่งประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์แบบรัตนโกสินทร์ แต่ไม่นิยมทำนาคลำยอง หน้าบันแกะสลักเป็นลวดลายเต็มพื้นที่ ชุ่มประตุ หน้าต่างเป็นทรงปราสาทแบบอย่างศิลปะไทย เช่น หอพระแก้ว วัดสี่สะเกดในเวียงจันทน์ หรือ วัดป่ารวก วัดป่าแค ที่นครหลวงพระบาง⁴¹ (ภาพที่ 13, 14)

ประวัติความเป็นมาของคนอีสานในจังหวัดร้อยเอ็ด

ช่วงเวลาหนึ่งดินแดนบางส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานกล่าวว่าแต่เดิมเคยเป็น “อาณาจักรล้านช้าง” ซึ่งอาณาจักรนี้เพิ่งเริ่มปรากฏชัดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19⁴² ต่อมาหลังจากนั้นเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ 23 อาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็น 3 นครรัฐ คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ และตกอยู่ภายใต้การปกครองของธนบุรี - รัตนโกสินทร์ พร้อมกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2322⁴³

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² รัฐล้านช้างมีอาณาเขต ครอบคลุมพื้นที่ ทิศเหนือ จรดเมืองอุ-ภูขวาง เขตดินแดนเมืองสิบสองพันทนาเชียงฮุ้งและผาไต่ เขตแดนเมืองเชียงของล้านนา ทิศใต้จรดฝั่งบนของลำน้ำเสียว-แม่น้ำมูล บนที่ราบสูงโคราช และแก่งหลี่ผี เขตแดนกัมพูชา ทิศตะวันออกจรดเขตแดนไต่เวียดที่ริมฝั่งแม่น้ำแท้ ทิศตะวันตกจรดเขตแดนเมืองนครไท และกลุ่มเมืองลานเพี้ย (ลานพระยา) ศรีอยุธยา บนเขตที่ราบสูงโคราช กล่าวถึงใน พงศาวดารล้านช้างฉบับเดิม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่มที่ 2 (พระนคร : องค์การคำครุสภา), 36-153 อ้างถึงใน สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ล้านนา ล้านช้าง (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 1.

⁴³ มหาสิลา วีระวงศ์, ประวัติศาสตร์ลาว (เชียงใหม่ : เทคนิคการพิมพ์, 2535), 107.

เมืองร้อยเอ็ด⁴⁴ ปรากฏชื่อครั้งแรกในนิทานขุนบรมหรือที่กล่าวถึงหัวเมืองทางตอนใต้ของเขตอาณาจักรล้านช้างที่ตั้งอยู่ในประเทศไทยในสมัยเจ้าฟ้าจ๋ม กษัตริย์ในอาณาจักรล้านช้าง (ครองราชย์ราว พ.ศ. 1896-1936) ยกทัพไปตีเมืองร้อยเอ็ดประตูก่อนยกทัพไปรบกับกรุงศรีอยุธยา⁴⁵ และในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงชื่อเดิมว่าเป็นเมืองสาเกตุนคร โดยกล่าวว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญในพุทธศาสนา⁴⁶

และต่อมาเมื่อเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรขึ้นครองเมืองจำปาศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2256⁴⁷ กลุ่มผู้ปกครองนครจำปาศักดิ์ นำพาไพร่พลไปตั้งเมืองใหม่ เช่น เมืองสีทันดร เมืองสาละวัน สำหรับลุ่มแม่น้ำชี เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรจึงได้ส่งจรรย์แก้วซึ่งเป็นราชนัดดาของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชแห่งเวียงจันทน์ และยังเป็นศิษย์ของพระครูโพนสะเม็ก พร้อมด้วยไพร่พลประมาณ 3,000 คน มาสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นในดินแดนอีสานตอนกลางเรียกว่า "เมืองทุ่ง" หรือ "เมืองท่ง"⁴⁸ (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) เมื่อปี พ.ศ. 2268 เจ้าแก้วมงคลป่วยถึงแก่กรรมแล้วได้มีเจ้าเมืองสืบต่อกันมา คือ ท้าวมีด และท้าวทนต์ ระหว่างที่ท้าวทนต์เป็นเจ้าเมืองนั้น⁴⁹ ได้เกิดความขัดแย้งภายในเครือญาติ จึงไปขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาขณะนั้นคือ สมเด็จพระบรมราชาที่ 3 (พระเจ้าเอกทัศ) จึงโปรดให้พระยากรมท่าและพระยาพรหมเป็นข้าหลวงมาดำเนินการยุติการวิวาท เมื่อท้าวทนต์เห็นว่ามีกำลังจากกรุง

⁴⁴ เกี่ยวกับที่มาของชื่อนั้นยังไม่เป็นข้อสรุปที่แน่ชัด มีข้อเสนอแตกออกเป็นหลายประเด็นเป็นต้นว่าอาจมีที่มาจากจำนวนประตูเมืองหรือจำนวนหัวเมือง.

⁴⁵ มีข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกลุ่มเมืองโบราณในเขตร้อยเอ็ดและมหาสารคาม, สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครราชสีมา : โจเซฟ ปริ้นติ้ง, 2545), 49 ; มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 33.

⁴⁶ อุรังคธาตุ(ตำนานพระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2537. พิมพ์เนื่องในการสัมมนาวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง วันที่ 30 มิถุนายน – 1 กรกฎาคม 2537), 43.

⁴⁷ กล่าวปี พ.ศ. ไม่ตรงกันในหนังสือประวัติศาสตร์ลาวระบุ พ.ศ. 2257, มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 103.

⁴⁸ ในครั้งนั้นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรโปรดแต่งตั้งเจ้าเมืองไปปกครองเมืองต่าง ๆ พร้อมกันอีกหลายเมือง, มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 103.

⁴⁹ ท้าวมีดถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2306, เดิม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), 156.

ศรีอยุธยาขึ้นมา ดังนั้นจึงย้ายผู้คนจำนวนหนึ่งออกมาตั้งชุมชนใหม่บริเวณบ้านดงเมืองจอก และเมืองท่งจึงตกอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยา นับตั้งแต่บัดนั้น

เมืองร้อยเอ็ดในช่วงสมัยสมัยธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยากรมท่า และพระยาพรหมเดินทางมาดูแลและจัดระเบียบหัวเมืองในภาคอีสานอีกครั้ง ประการแรกได้ยกบ้านกุ่ม (ที่ตั้งเมืองร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) เป็นเมืองร้อยเอ็ด ท้าวทนต์ได้รับแต่งตั้งเป็นพระขัติยวงษา ในปี พ.ศ. 2318 ประการที่สองได้ย้ายเมืองท่งมายังบริเวณดงเท้าสาร และตั้งเป็นเมืองสุวรรณภูมิ โดยมีท้าวเชียงเป็นพระรัตนวงศา ตำแหน่งเจ้าเมือง จึงอาจกล่าวได้ว่าเมืองสุวรรณภูมินั้นเกิดขึ้นก่อนเมืองร้อยเอ็ดและเจริญควบคู่กันเรื่อยมา

เมืองร้อยเอ็ดในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์

พ.ศ.2325 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองสุวรรณภูมิ และเมืองร้อยเอ็ด ตลอดจนเมืองในดินแดนอีสานต่างก็ขึ้นตรงต่อกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอำนาจการปกครองของราชธานีเข้าสู่หัวเมืองอีสานอย่างทั่วถึง การปกครองหัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองอีสานนั้น ราชธานีไม่ได้เข้าไปกำกับกิจการภายใน คงปล่อยให้ปกครองกันเองตามธรรมเนียมเดิมของล้านช้าง ที่เรียกว่า อาญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร⁵⁰

พ.ศ. 2369 เกิดสงครามเจ้าอนุวงศ์ ได้ยึดเมืองนครราชสีมา และตีหัวเมืองรายทางเข้ามาทางกาฬสินธุ์และส่งผลเมืองไปยั้งเวียงจันทน์ แล้วยกทัพมาตีเมืองร้อยเอ็ดกล่าวว่าพระขัติยวงษา (สีลัง) เป็นเจ้าเมืองขณะนั้นได้ยกบุตรทั้ง 3 คน ได้แก่ เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์ที่คุมทัพมา แล้วเคลื่อนทัพมายังเมืองสุวรรณภูมิจนถึงเมืองนครราชสีมา

พ.ศ. 2386 ในปีนั้นพระขัติยวงษา (สีลัง) ถึงแก่กรรม เกิดความวุ่นวายในเมืองร้อยเอ็ด ความทราบถึงกรุงเทพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความ และในพ.ศ. 2392 จึงมีคำสั่งโปรดเกล้าฯ ให้ราชวงศ์อินทร์เป็นพระขัติยวงษา เจ้าเมืองร้อยเอ็ดคนต่อไป

พ.ศ.2418 เกิดกบฏฮ่อที่เวียงจันทน์และหนองคาย เจ้าผู้ครองเมืองอุบลได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้ายกกำลังไปปราบ โดยเกณฑ์กำลังพลจากหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือไปช่วยปราบกบฏ เมื่อกองทัพยกมาถึงเมืองร้อยเอ็ดพระขัติยวงษา (สาร) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดขณะนั้นได้ร่วมสมทบกำลังครั้งนี้ด้วย

⁵⁰ ธวัช ปุณณโกต, “ประวัติศาสตร์สังคมอีสาน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,”

เมืองร้อยเอ็ดหลังปฏิรูปการปกครอง

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคใหม่

พ.ศ. 2433 มีการปฏิรูปครั้งใหญ่โดยรวมหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานแล้วแบ่งเป็น 3 บริเวณ คือ หัวเมืองลาวกลาง หัวเมืองลาวกาว และหัวเมืองลาวพวนหัวเมืองลาวกลางมีศูนย์กลางที่บริเวณเมืองนครราชสีมา หัวเมืองลาวพวนมีศูนย์กลางบริเวณเมืองอุดรธานี และหัวเมืองลาวกาวมีศูนย์กลางบริเวณเมืองอุบลราชธานี ซึ่งมีหัวเมืองภายใต้การดูแลรวมทั้งเมืองร้อยเอ็ดด้วย⁵¹

พ.ศ. 2434-2437 รวมหัวเมืองฝ่ายลาวตะวันออกกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกันเป็น “หัวเมืองลาวกาว” และจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร “มณฑลลาวกาว” ประกอบด้วย อุบลราชธานี นครจำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ โดยมีพระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑล ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นมณฑลภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมณฑลอีสานตามลำดับ⁵²

พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการปกครองแบบเดิม คือ “ระบบกินเมือง” ซึ่งการปกครองภายในเมืองเป็นแบบอาญาสี่ และโปรดให้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย⁵³

พ.ศ. 2448 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคให้เป็นรูปแบบเดียวกันทั่วประเทศ เมืองร้อยเอ็ดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลอีสานได้เปลี่ยนเป็นบริเวณเมืองร้อยเอ็ดและมีเมืองในปกครอง 5 เมือง คือ เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ เมืองมหาสารคาม เมืองกมลาไสย เมืองกาฬสินธุ์ เมืองสุวรรณภูมิ จึงมีฐานะเป็นเมือง ๆ หนึ่ง ขึ้นอยู่กับบริเวณร้อยเอ็ด และแบ่งเขตปกครองเป็น 6 อำเภอ คือ 1.อำเภออุดร

⁵¹ เขตปกครองทั้งสิ้นนี้ ไทยได้แต่งตั้งข้าหลวงผู้บังคับบัญชาประจำ เขตละ 4 คน โดยขึ้นต่อข้าหลวงใหญ่สูงสุดอีกคนหนึ่ง ตั้งสำนักงานอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ เมืองทุกเมืองเหล่านี้มีเจ้าเมืองทุกคนเป็นคนลาวและไทยได้ปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมด ตั้งแต่ปี พ.ศ.2322 - 2436 ดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจึงตกเป็นของฝรั่งเศส, มหาสิลา วีระวงศ์, ประวัติศาสตร์ลาว, 125, 147.

⁵² มหาสิลา วีระวงศ์, ประวัติศาสตร์ลาว, 145.

⁵³ เรียกใหม่นี้ คือ เจ้าเมือง = ผู้ว่าราชการเมือง อุปราช = ปลัดเมือง ราชวงศ์ = ยกกระบัตรเมือง ราชบุตร = ผู้ช่วยราชการเมือง, มหาสิลา วีระวงศ์, ประวัติศาสตร์ลาว, 170.

สุวรรณภูมิ 2. อำเภอทักซิณสุวรรณภูมิ 3. อำเภอเกษตรวิสัย 4. อำเภอพนมไพรแดนมฤค (อำเภอพนมไพร) 5. อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย 6. อำเภอจตุรพักตรพิมาน

ใน พ.ศ. 2451 ได้มีประกาศให้ยกเลิกการเรียกชื่ออำเภอที่ตั้งอยู่ตามทิศทางของเมืองหรือจังหวัดเสีย โดยให้เรียกชื่อแต่ละอำเภอให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้ง ดังนั้นอำเภออุตรสุวรรณภูมิและอำเภอทักซิณสุวรรณภูมิ ซึ่งเรียกตามเส้นทางของเมืองที่ตั้งอยู่ จึงรวมเป็นอำเภอสุวรรณภูมิอำเภอเดียว

พ.ศ. 2453 บริเวณร้อยเอ็ดได้รับการยกฐานะเป็นมณฑลร้อยเอ็ดมีเขตการปกครอง 3 จังหวัด คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์

พ.ศ. 2463 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคใหม่ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ยุบมณฑลร้อยเอ็ดเปลี่ยนเป็นจังหวัดร้อยเอ็ด และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จังหวัดต่าง ๆ เปลี่ยนโอนอำนาจขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย อำเภอสุวรรณภูมิ มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดร้อยเอ็ด⁵⁴

จากประวัติความเป็นมาดังกล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงทางด้านการเมืองการปกครองและประชากรที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นบริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดนี้ว่า ถึงแม้ชื่อเมืองร้อยเอ็ดปรากฏตั้งแต่สมัยเจ้าฟ้าจุ้ม ในราวพุทธศตวรรษที่ 19 หากเริ่มปรากฏชัดในการตั้งบ้านแปงเมืองโดยที่ประชาชนลาวที่เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่บริเวณเขตพื้นที่ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในราวพุทธศตวรรษที่ 23 คือ ตรงกับสมัยอยุธยา ดังนั้นชีวิตความเป็นอยู่ของคนบริเวณนี้ในช่วงแรกจึงกล่าวได้ว่าจึงมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านช้างหรือประเทศลาวในปัจจุบันมีความคล้ายคลึงด้านภาษา วรรณกรรม ตลอดจนความเชื่อต่าง ๆ⁵⁵ รวมถึงข้อมูลการศึกษาชาติพันธุ์นักมนุษยวิทยาสรุปว่า ชาวอีสานของไทยมีความใกล้ชิดทางด้านชาติพันธุ์กับชนชาติไทยในอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) มากกว่าชนชาติไทยในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵⁶ แม้กระทั่งในช่วงเวลาต่อมาเมื่อตกอยู่ใต้การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว อำนาจการปกครองของราชธานีเข้าสู่หัวเมืองอีสานอย่างทั่วถึง แต่อยู่ในลักษณะหัวเมืองขึ้นมากกว่าเป็นรัฐประชาชาติเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าและยังอนุโลมให้ใช้ทำเนียบราชการที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ ตามธรรมเนียม

⁵⁴ วัฒนา อุณหทรัพย์, “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน : เมืองสุวรรณภูมิ,” ศิลปากร 50, 3 (พฤษภาคม – มิถุนายน 2550) : 69-73.

⁵⁵ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522), 2-27.

⁵⁶ สุเทพ สุนทรภัสร์, สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), 230.

เดิมของล้านช้าง ที่เรียกว่า อาญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุบลราชธานี และราชบุตร และหัวเมืองยัง แต่งตั้งทำวาทเพื่อช่วยราชการตามแบบแผนของตน หัวเมืองเหล่านั้นมีหน้าที่ส่งบรรณาการและ ถวายความจงรักภักดีต่อกษัตริย์แห่งราชธานีโดยตรง จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกธรรมเนียมนั้น⁵⁷

รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสิมพื้นถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด

ดังที่กล่าวไปแล้วนั้นถึงคำเรียก “สิม” มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “โบสถ์” หรือ “อุโบสถ” ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนคำว่า “พื้นถิ่น” นั้น อาจกล่าวได้ว่าหมายถึง รูปแบบลักษณะ การก่อสร้างตามวิธีการของช่างในท้องถิ่นและสืบทอดรูปแบบกันเป็นระยะเวลาหนึ่ง⁵⁸ ดังนั้น เมื่อนำมาใช้ประกอบเรียก “สิมพื้นถิ่น” จึงหมายถึงลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมทางศาสนา ในภาคอีสาน ซึ่งมีเอกลักษณ์ต่างไปจากภาคอื่น ๆ และสร้างสรรค์โดยชาวท้องถิ่นเอง โดยเฉพาะ ในการศึกษานี้ได้ศึกษารูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสิมพื้นถิ่นในจังหวัด ร้อยเอ็ดจำนวน 7 หลัง ดังนี้

1. สิมวัดกลางมิ่งเมือง

1.1 ประวัติวัด

วัดกลางมิ่งเมืองตั้งอยู่เลขที่ 426 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2084 เดิมชื่อว่าวัดกลาง เนื่องจากตั้งอยู่ใจกลางเมืองร้อยเอ็ด สันนิษฐานว่าวัดสร้าง มาตั้งแต่เมืองร้อยเอ็ดอยู่ในการปกครองของขอมและได้เปลี่ยนเป็นวัดในพุทธศาสนา ส่วนการ สร้างอุโบสถหรือสิมนั้นพบหลักฐานที่เป็นอิฐจารึกอักษรธรรมว่า “ชาสิมบ้นดินจีสร้างสิมวัดกลาง ปี 2090” และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2090⁵⁹ เนื่องจากวัดกลางมิ่งเมืองนี้มี ประวัติความเป็นมาค่อนข้างยาวนาน และอุโบสถหลังดังกล่าวได้ใช้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การ บูรณะซ่อมแซมในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ย่อมมีผลต่อรูปแบบศิลปกรรม สำหรับข้อมูลทางเอกสาร ค่อนข้างไม่ชัดเจนนัก ดังเช่นกล่าวว่าสิมหลังนี้ครั้งในสมัยของพระยาขัติยวงศา (ท้าวทนต์) เป็น

⁵⁷ ธวัช ปุณณโกต, “ประวัติศาสตร์สังคมอีสาน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,”

ศิลปวัฒนธรรม, 34-35.

⁵⁸ วสันต์ ยอดสี, “สิมพื้นถิ่นในเขตอีสานตอนบน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 6.

⁵⁹ สำหรับอิฐก้อนนี้ ปัจจุบันได้ฝังติดกับแท่นวิหารสุทธธรรมประพุทธ, กรมการศาสนา , ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 270.

เจ้าเมืองร้อยเอ็ด (ราวพ.ศ.2318 -2326)⁶⁰ เป็นสิมขนาดเล็กมีผนังเพียงสามด้าน และในระยะเวลาต่อมากล่าวกันว่าเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ได้นำช่างจากกรุงเทพมหานครมาบูรณะวัดกลางเพื่อสร้างให้นางหมาบุญ บุตรีของพระยาขัติยวงศ์พิสุทธิบดี (สีลัง) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด (พ.ศ.2326-2387) ต่อมาในปีพ.ศ. 2458 ทำการเปลี่ยนหลังคาเป็นสังกะสี การบูรณะครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ. 2483-2484 มีผลทำให้รูปสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะภาพจิตรกรรมได้ถูกลบแล้วเขียนขึ้นมาใหม่ พ.ศ.2504 ซ่อมบูรณะอีกครั้งโดยเปลี่ยนหลังคาเป็นกระเบื้องเคลือบ⁶¹ มีการบูรณะครั้งหลังสุด เมื่อปี พ.ศ. 2549 โดยสำนักศิลปากรที่ 10 จังหวัดร้อยเอ็ด⁶² หลักฐานที่สำคัญใช้ประกอบการศึกษานี้ได้เป็นรูปถ่ายเก่าของหอจดหมายเหตุ เมื่อปีพ.ศ. 2449⁶³

1.2 แผนผัง

จากสภาพปัจจุบันที่ปรากฏลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดกลางนี้เป็นสิมทึบขนาดใหญ่สร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 7.25 เมตร ยาว 16.71 เมตร และมีระเบียงรอบนอก 14 เมตร 24.60 เมตร⁶⁴ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ลายเส้นที่ 1) มีเสารับหลังคากระเบื้องด้านหน้า โดยเสาคู่กลางสูงกว่าคู่ด้านข้าง ระหว่างเสาคู่กลางมีบันไดขึ้นลง เป็นช่องบันไดระหว่างเสาคู่กลาง แต่เดิมทางตะวันออกและตะวันตกเคยมีบันไดนาค⁶⁵ ส่วนทางเข้าสิมมีสองทางคือทางด้านหน้าและผนังด้านหลังอย่างละหนึ่งช่อง (ภาพที่ 14-15, ลายเส้นที่ 6) มีห้องเดี่ยวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ภายในสิมช่างก่ออิฐฉาบปูนเป็นฐานประดิษฐาน

⁶⁰ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 157.

⁶¹ เนื้อความอ้างถึงครั้งที่เจ้าอนุวงศ์สร้างสิมวัดกลางนั้นว่า มีหลังคามุงกระเบื้องไม้ มีข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ คันทวย และรวงผึ้ง มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีการใช้เขียนสีตัดเส้นด้วยสีทองก่อนที่จะลบเขียนใหม่ในภายหลัง ซึ่งนางบุญมี คำบุศย์ บันทึกเรื่องนี้ไว้ก่อนอายุได้ 83 ปี ซึ่งมีต้นตระกูลเป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ด คือ พระยาขัติยวงศา (ท้าวทนต์) และพระยาขัติยวงศ์พิสุทธิบดี (สีลัง), บุญมี คำบุศย์, “วัดกลางมิ่งเมือง,” ใน อดีตระลึก (ร้อยเอ็ด : นำอักษรการพิมพ์, 2543), 10.

⁶² ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, 2549), 1-12.

⁶³ “ภาพถ่ายวัดกลางมิ่งเมือง, 2449,” ภ 002 หวญ 47/30, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁴ ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 1.

⁶⁵ ซึ่งตรวจสอบจากภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุ เมื่อปี พ.ศ. 2449 สอดคล้องกับคำกล่าวนี้, บุญมี คำบุศย์, “วัดกลางมิ่งเมือง,” อดีตระลึก, 9.

พระพุทธรูปไม้ติดบริเวณผนังด้านหลังแยกเป็น 3 ส่วน ด้านข้าง 2 ด้านอยู่ในระดับ และขนาดเดียวกันทางซ้ายประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางนาคปรก ทางขวาประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย ตรงกลางเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธานปูนปั้นปางมารวิชัยนามว่า “พระพุทธรูปมิ่งเมือง”⁶⁶ (ภาพที่ 16)

1.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

1.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน สภาพปัจจุบันของฐานสี่เหลี่ยมวัดจากพื้นล่าง ความสูงของฐาน 2.10 เมตร⁶⁷ เป็นฐานบัวก่ออิฐฉาบปูนซึ่งลวดบัวประกอบด้วย ชั้นล่างสุดเป็นหน้ากระดานล่าง บัวคว่ำ ท้องไม้ บัวหงาย ต่อด้วยลักษณะคล้ายบัวคว่ำถัดขึ้น จบด้วยเส้นลวดขนาดเล็กก่อนรองรับแนวผนังอาคาร (ภาพที่ 17, ลายเส้นที่ 2)

ส่วนกลาง : ผนัง ผนังด้านข้างทั้งสองจะเป็นช่องหน้าต่างด้านละห้าช่องเป็นแบบบานเปิดสองข้างมีอกเสาลักเป็นลายดอกไม้และลายกระจังส่วนบานทั้งสองไม่มีลวดลาย (ภาพที่ 18, ลายเส้นที่ 3, 72) ผนังด้านหน้าและด้านหลังทำเป็นประตูทางเข้าด้านละหนึ่งช่อง ซึ่งเหนือกรอบประตูทำเป็นชุ้มหน้าบ้านปูนปั้นทำเป็นลายเครือเถาและมีลักษณะคล้ายลายดอกโบตั๋นคล้ายกับลายสลักที่ประดับรวงผึ้ง กรอบหน้าบ้านทำเป็นลายกระจัง บานประตูเป็นบานไม้สองบานมีอกเสาค้นกลาง เสากกรอบประตูทำด้วยปูนประดับบัวหัวเสาเป็นรูปกลีบบัว (ภาพที่ 19) ที่บริเวณผนังรอบนอกทั้งสี่ด้าน มีการตกแต่งด้วยงานจิตรกรรม แต่เดิมมีการกล่าวว่ามีภาพเขียนทั้งด้านในและด้านนอก (ภาพที่ 20) แต่ได้เสียหายลบเลือนไปมาก ต่อมาราว พ.ศ. 2484 นายช่งปัด แซ่เตีย ได้บริจาคทรัพย์ในการซ่อมแซมโดยช่างพื้นบ้าน คือ นายคำหมา แสงงามและบุตรชาย⁶⁸

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา จากการกล่าวถึงประวัติการบูรณะสิมหรืออุโบสถวัดกลางมิ่งเมืองหลายครั้งที่ผ่านมา ส่วนมากกล่าวถึงการเปลี่ยนวัสดุการสร้างหลังคาเช่นครั้งแรกเป็นอาคารที่มีหลังคามุงด้วยหญ้าคา ต่อมาจึงมุงกระเบื้องไม้และได้เปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินขอหรือกระเบื้องดินเผาตามลำดับ มีเพียง วิโรฒ สีสุโร กล่าวไว้เมื่อปี พ.ศ.2504 ได้เปลี่ยนทรง

⁶⁶ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 270.

⁶⁷ ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 2.

⁶⁸ บุญมี คำบุศย์, “วัดกลางมิ่งเมือง,” อดีตระลึก, 9 ; ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด, สิมที่มีอุปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2543), 54.

หลังคาใหม่มุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ⁶⁹ จึงมีผลทำให้รูปสถาปัตยกรรมเปลี่ยนแปลงไปนั้น ดังนั้น เมื่อพิจารณาด้านโครงสร้างหลังคาจากหลักฐานภาพถ่ายเก่าของหอจดหมายเหตุที่ถ่ายไว้เมื่อ พ.ศ. 2449 แล้ว จะเห็นได้ว่ามีรูปแบบต่างจากปัจจุบัน คือ โดยรวมเป็นโครงสร้างหลังคาจั่วแอ่นโค้งเล็กน้อยลาดคลุมอาคารแบบชั้นซ้อนจำนวนสามชั้น โดยที่ชั้นบนสุดเป็นฝืนของหลังคามีขนาดเล็กสุดซ้อนทับ ชั้นที่สองส่วนที่ไม่ใช่ฝืนหลังคาในแต่กลับทำเป็นลดชั้น⁷⁰ ตอนหน้าและตอนหลัง ก่อนจะซ้อนทับลงบนฝืนหลังคาฝืนใหญ่เป็นชั้นที่สาม⁷¹ อีกครั้ง แต่ชั้นยังซ้อนฝืนดับหลังคาประมาณสองชั้น (ภาพที่ 21, ลายเส้นที่ 4) ส่วนโครงสร้างหลังคาสมของวัดกลางมิ่งเมืองนี้สภาพปัจจุบันที่ปรากฏ เป็นหลังคาซ้อนชั้นประกอบด้วยชั้นลดด้านหน้าและด้านหลังอย่างละสามชั้นซ้อนฝืนดับหลังคาสองฝืน และมุงด้วยกระเบื้องขอ (ภาพที่ 18, ลายเส้นที่ 5)

1.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลายอง เมื่อศึกษาจากภาพถ่ายเก่า (ภาพที่ 15) แสดงถึงลักษณะตัวรอยหรือลายองมีลักษณะตัวนาคเลื้อย โดยทอดตัวตามโครงสร้างหลังคาลักษณะนาคสะดุ้งเกี่ยวกระหวัดหัวแปเป็นวงไอยราเป็นระยะและปักใบระกาทั้งหมดคงทำด้วยเครื่องไม้ หากแต่ปัจจุบันทำด้วยปูนปั้นแล้ว (ภาพที่ 1)

ข้อฟ้าและโหง่ จากข้อมูลของวิโรฒ สีสุไรได้กล่าวถึงข้อฟ้ากลางของสิมแห่งนี้เป็นรูปปราสาท⁷² ส่วนโหง่นั้นเมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายเก่าอาจทำจากไม้แกะสลักมีรูปลักษณะคล้ายหัวพญานาคปลายอนแหลม ตามแบบอย่างของของข้อฟ้าที่นิยมใช้กันในสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง⁷³ (ภาพที่ 15) ส่วนสภาพปัจจุบันเป็นงานปูนปั้น (ภาพที่ 22)

⁶⁹ วิโรฒ สีสุไร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 179.

⁷⁰ หลังคาลดชั้น เป็นโครงสร้างหลังคาทรงจั่วที่สร้างต่อยื่นจากโครงสร้างหลักทางด้านหน้าและด้านหลัง ทำให้เกิดระดับของหลังคาให้ลดต่ำกว่าฝืนแรก โดยไม่ได้สร้างต่อเนื่องทั้งฝืน เป็นการซ้อนแบบหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างจากหลังคาจั่วขนาดเล็กมาวางซ้อนกันด้านบนของฝืนหลังคาใหญ่

⁷¹ อุโบสถวัดกลางมิ่งเมืองสร้างเมื่อ พ.ศ. 2090 ปี พ.ศ.2504 ได้เปลี่ยนทรงหลังคาใหม่และบูรณะครั้งล่าสุดเมื่อ 2549 ปัจจุบันโครงสร้างหลังคาเป็นชั้นลดหน้า-หลังอย่างละสอง, สุวิทย์ จิระมณี, “สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง”, 81.

⁷² วิโรฒ สีสุไร, สิมอีสาน, 180.

⁷³ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 84.

หางหงส์ จากภาพถ่ายเก่าดังกล่าวค่อนข้างมีสภาพชำรุดมากแต่พอมีเค้าโครงให้เห็นได้ว่าเป็นไม้แกะสลักเป็นแฉกคล้ายแผงรูปสามเหลี่ยมด้านข้าง อุโบสถ ปัจจุบันหางหงส์นี้เป็นงานปูนมีรูปร่างคล้ายหัวนาคหรือมีรูปคล้ายตัวหงาของกระหนกสามตัว (ภาพที่ 15, 23)

หน้าบัน จากภาพถ่ายเก่าบริเวณหน้าบันส่วนนี้เป็นเครื่องไม้ประดับด้วยลูกฟักสองแถว ด้านข้างทั้งสองกรุเพียงแผ่นไม้ในแนวตั้ง มีลักษณะเหมือนกันทั้งทางด้านหน้าและด้านหลังสิม ส่วนในปัจจุบันด้านบนและด้านล่างทางซ้ายและขวาทำลายปูนปั้นเป็นลายกนกและลายเทพพนม (ภาพที่ 15, 24, ลายเส้นที่ 6)

รวงผึ้งหรือโก่งคิ้ว⁷⁴ คือ ส่วนที่ถัดลงมาใต้หน้าบันเครื่องไม้ดังกล่าวและอยู่ระหว่างช่วงเสาปูนสามเสา อันประกอบด้วยรวงผึ้งสามแผ่นด้วยกันคือ แผ่นกลาง ซ้ายและขวา กล่าวว่าเป็นของเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว⁷⁵ โดยสลักเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ แผ่นแรกเป็นแผงไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กซึ่งอาจเรียกได้อีกชื่อว่า “ไม้ได้ชื่อ”⁷⁶ ที่แกะสลักลวดลายคล้ายกลีบบัวหรือกนกเรียงกันเป็นแถว

แผ่นที่สองอยู่ติดกันด้านล่างมีรวงผึ้งทั้งหมดสามแผ่นอยู่ระหว่างเสา เสาคู่กลางมีขนาดใหญ่กว่าสองชิ้นด้านข้างและมีรายละเอียดมากกว่า รวงผึ้งแต่ละแผ่นเป็นไม้กระดานหนาหลายแผ่นประกอบกัน แผ่นกลางประกอบด้วยซุ้มโค้งรี 2 วง ปล้อยชายด้านล่างยาวแหลมลง มีลักษณะเหมือนทรงพวงอุบะ พื้นที่ส่วนใหญ่ทำเป็นลายเครือเถาและลายพันธุ์พฤกษาแบบก้านขด ตกแต่งขอบวงโค้งเป็นลายกนก ส่วนรวงผึ้งขึ้นทางซ้ายและทางขวามีขนาดเล็กกว่าและมีลวดลายเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 25-26, ลายเส้นที่ 7)

คันทวย ข้อมูลก่อนการบูรณะระบุว่าแต่เดิมเป็นคันทวยไม้ที่มีลักษณะของนาคมีปีกคล้ายหงส์นั่งอยู่บนฐานที่เป็นกนก ลักษณะรูปร่างของคันทวยม้วนงอ โค้งลำตัว โดยที่ส่วนหัวอยู่ส่วนล่างของคันทวย และม้วนหางส่วนปลายที่คล้ายรูปกนกไปในทิศทางเดียวกับ

⁷⁴ องค์ประกอบสถาปัตยกรรมส่วนที่เป็นแผงประดับได้ชื่อมุขด้านหน้า ทำหน้าที่เช่นเดียวกับแผงที่เรียกว่ารวงผึ้งในสถาปัตยกรรมประเภทเดียวกันของภาคกลาง โก่งคิ้วนี้เป็นศิลปะเฉพาะของล้านนาและล้านช้าง, โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 2, 80.

⁷⁵ ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 2.

⁷⁶ สุวิทย์ จิระมณี, “ลิมพินถิ่นอีสานตอนกลาง”, 176.

ส่วนหัว ด้านบนเป็นลายกนกอีกชั้น⁷⁷ (ลายเส้นที่ 8) ปัจจุบันทำเป็นปูนปั้นเป็นรูปตัวหงส์ประดับด้านข้างละ 8 ตัว (ภาพที่ 27)

บัวหัวเสา เสาทุกต้นมีการประดับบัวหัวเสาเป็นงานปูนปั้นแบบบัวแวงที่มีกลีบบัวตั้งตรงยาว (ภาพที่ 27)

บันได จากหลักฐานภาพถ่ายเก่านั้นแสดงว่าแต่เดิมด้านหน้าและด้านหลังเป็นบันไดนาค ปัจจุบันหลังการบูรณะเป็นหัวเม็ดแล้ว (ภาพที่ 15, 28)

2. สิมวัดไตรภูมิคนาจารย์

2.1 ประวัติวัด

วัดไตรภูมิคนาจารย์ ตั้งอยู่เลขที่ 141 บ้านตากแดด หมู่ที่ 2 ตำบลหัวโทน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด วัดนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2341 ชาวบ้านเรียกวัดนี้ว่า “วัดตากแดด” โดยมีหลวงปู่หลักคำ เป็นประธานฝ่ายสงฆ์พร้อมด้วยชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้น สันนิษฐานว่าวัดไตรภูมิได้ย้ายจากวัดใต้ซึ่งเกิดโรคระบาดและเป็นวัดร้างในเวลาต่อมา วัดไตรภูมินี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2530⁷⁸ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติเมื่อ วันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2540 เล่มที่ 114 ตอนพิเศษ 80ง⁷⁹ และได้ดำเนินการบูรณะซ่อมแซมเมื่อ พ.ศ. 2541.⁸⁰

2.2 แผนผัง

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดไตรภูมิคนาจารย์นี้เป็นสิมที่ขนาดเล็กหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 6.3 เมตร ยาว 8.70 เมตร มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บโดยทั่วไป ส่วนทางเข้ามีเพียงด้านหน้าด้านเดียว ตั้งเสาไม้กลม

⁷⁷ ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 351-352.

⁷⁹ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2553, เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

⁸⁰ ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ, รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดไตรภูมิคนาจารย์ บ้านตากแดด ต.หัวโทน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ, 2541), 1-131.

สี่ต้น โดยเสาศูนย์กลางสูงกว่าคู่ด้านข้างรับหลังคามุขด้านโถงหน้า ระหว่างเสาพาไลมีพนัก จะเว้นพนักเป็นช่องบันไดระหว่างเสาศูนย์กลางโดยทำเป็นทางขึ้นโดยไม่มีราวบันได (ลายเส้นที่ 9) ตัวลิมมีเพียงห้องเดียวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ภายในผนังด้านหลังลิมข้างก่ออิฐฉาบปูนเป็นแท่นยาวตลอดแนวโดยยึดติดกับผนัง และก่อยื่นตรงกลางผนังเป็นฐานชุกชี โดยฐานตกแต่งเป็นฐานบัวคว่ำและบัวหงายขนาดใหญ่ทอไม้แคบคาดด้วยลูกแก้วภาษาท้องถิ่นเรียกฐานเช่นนี้ว่า แอวขันปากพาน⁸¹ บนฐานชุกชีจากหลักฐานภาพถ่ายเก่าเคยประดิษฐานพระไม้ปางมารวิชัยขนาดหน้าตักกว้าง 40 เซนติเมตร⁸² ปัจจุบันไม่พบพระพุทธรูปลักษณะดังกล่าวมีเพียงพระพุทธรูปขนาดเล็กหลายองค์วางเรียงรายอยู่ (ภาพที่ 29)

2.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

2.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานลิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐานประมาณ 1.95 เมตร เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายก่ออิฐฉาบปูนซึ่งลวดบัวประกอบด้วย ฐานเชิงหรือหน้ากระดานซ้อนสองชั้นขนาดลดหลั่นกัน บัวคว่ำเอนลาด เส้นลวด ทอไม้คาดลูกแก้วอกไก่โดยที่ลูกแก้วนี้มีลวดบัวขนาดบนและล่าง เส้นลวด บัวหงายที่ต่อเนื่องกับบัวคว่ำลวดบัวทั้งหมดทำปลายสะบัดงอนเช่นเดียวกัน ถัดขึ้นไปด้านบนเป็นส่วนผนัง (ภาพที่ 30, ลายเส้นที่ 10)

ส่วนกลาง : ผนังลิม ผนังด้านข้างทั้งสองเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กด้านละสองช่องเป็นแบบบานเปิด-ปิดสองข้างไม่มีลวดลาย ผนังด้านหลังก่อที่บริเวณพื้นที่ใต้จั่วสำหรับประดับตกแต่งหน้าบันเครื่องไม้ (ภาพที่ 31, ลายเส้นที่ 72) ผนังด้านหน้าทำเป็นทางเข้ามีประตูไม้เป็นบานเปิด-ปิดไม่มีลวดลายเช่นเดียวกัน พื้นที่โล่งต่อจากผนังด้านหน้าเป็นมุขหน้า ใต้หลังคาจั่วประดับตกแต่งด้วยเครื่องไม้เช่นเดียวกัน คือ หน้าบันเครื่องไม้ถัดลงมาเป็นรวงผึ้ง (ภาพที่ 32) ผนังด้านในปรากฏ ภาพธูปแต้มหรืองานจิตรกรรมปัจจุบันมีจำนวน 3 ด้าน คือผนังด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ส่วนใหญ่มีสภาพชำรุดและลบเลือน (ภาพที่ 33)

⁸¹ คำว่า “แอวขัน” หรือ “แอวขัน” เป็นคำเรียกภาษาถิ่นที่หมายถึงบริเวณส่วนแอวของ “ขัน” ซึ่งหมายถึงพานเป็นภาชนะใส่ดอกไม้ธูปเทียนบูชาในงานบุญหรือพิธีกรรมต่าง ๆ เมื่อนำมาใช้กับส่วนฐานของงานสถาปัตยกรรม ที่ประกอบด้วยลวดบัว บัวคว่ำ บัวหงายและทอไม้ จึงเรียกส่วนนี้ว่าแอวขัน หรือแอวขัน หรือแอวขันปากพานก็มีความหมายเดียวกัน, วิโรฒ สีสู่โร, ธาตุอีสาน, 134.

⁸² วิโรฒ สีสู่โร, ลิมอีสาน, 234-237.

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา เป็นหลังคาทรงจั่วชั้นเดียวลาดคลุมอาคาร ก่อนการบูรณะเมื่อปี พ.ศ.2541 เดิมมุงหลังคาด้วยสังกะสี นอกจากนั้นโครงสร้างหลังคายังชำรุดมาก ในการการบูรณะครั้งนั้นได้เปลี่ยนเพียงวัสดุของโครงสร้างส่วนบน ยึดรูปแบบ ขนาดของเดิมไว้ เปลี่ยนวัสดุมุงหลังคาเป็นกระเบื้องไม้หรือแป้นเกล็ดแทน⁸³ (ภาพที่ 31)

2.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลายอง จากรายงานการบูรณะบันทึกว่าองค์ประกอบส่วนนี้ได้หลุดหายไปหมด⁸⁴ การบูรณะครั้งนั้นจึงได้ทำขึ้นใหม่ดังที่เห็นในปัจจุบันคือ แป้นลมหรือตัวรอยเป็นแผ่นไม้เรียบทอดลำตัวตรงตามแนวโครงสร้างหลังคาจั่วและปักด้วยใบระกาเรียงราย โดยที่มีตัวแรกส่วนที่ใกล้หางหงส์มีลักษณะเป็นเหงาใบระกาด้วย (ภาพที่ 34, ลายเส้นที่ 11)

ข้อฟ้าและโห่ง ข้อฟ้ากลางที่สันหลังคาไม่มี มีเพียงโห่งที่ทำจากไม้แกะสลักตามแบบอย่างของข้อฟ้าที่นิยมใช้กันในสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง (ภาพที่ 35, ลายเส้นที่ 12)

หางหงส์ เนื่องจากสภาพก่อนการบูรณะหางหงส์ของวัดไตรภูมิ คณาจารย์นี้ได้หลุดหายไปไม่เหลือเห็นเค้าโครงเช่นเดียวกับส่วนอื่น แต่ปัจจุบันที่ปรากฏเป็นไม้แผ่นเดียวสลักเป็นหางหงส์ที่มีรูปร่างคล้ายหัวนาหรือมีรูปคล้ายตัวเหงาของกระหนกสามตัว⁸⁵ (ภาพที่ 34, ลายเส้นที่ 13)

หน้าบัน เป็นงานเครื่องไม้ จากข้อมูลการบูรณะบันทึกถึงสภาพก่อนการบูรณะกล่าวว่าทำเป็นจั่วที่กรุด้วยไม้ซึ่งชำรุดทั้งหมด⁸⁶ สภาพปัจจุบันหน้าบันทางด้านหน้าและด้านหลังจึงรักษารูปแบบดั้งเดิมคือกรุเพียงแผ่นไม้เรียบเป็นแนวนอนและแนวตั้งไม่มีลวดลาย (ลายเส้นที่ 14)

⁸³ ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ์, รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดไตรภูมิคณาจารย์ บ้านตากแดด ต.หัวโทน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด, 4.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁵ โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศัพท์เกี่ยวเนื่อง, พิมพ์ครั้งที่ 2, 530.

⁸⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ์, รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดไตรภูมิคณาจารย์ บ้านตากแดด ต.หัวโทน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด, 4.

รวงผึ้ง ส่วนนี้ประดับอยู่ด้านหน้าของ मुखหน้าซึ่งอยู่ถัดลงมาใต้หน้าบัน เครื่องไม้ดังกล่าวและอยู่ระหว่างช่วงเสากลมสามเสา อันประกอบด้วยรวงผึ้งสามแผ่นด้วยกันคือ แผ่นกลาง ซ้ายและขวา แต่ละส่วนจะประดับเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ชิดติดกัน คือ แผ่นแรกเป็นแผง ไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กที่แกะสลักลวดลาย แถวบนคล้ายกลีบบัวหรือกนกเรียงกันเป็นแถว แถวที่สองเป็นลายดอกกลมสลับลายดอกสี่เหลี่ยม และแผ่นที่สองอยู่ติดกันเป็นไม้กระดานหนา หลายแผ่นประกอบกับเป็นรวงผึ้ง 1 แผ่น รวงผึ้งระหว่างเสาทั้งสามแผ่นนั้น แผ่นของเสาคู่กลางมีขนาดใหญ่กว่าสองแผ่นด้านข้างและมีรายละเอียดมากกว่า อันประกอบด้วยขุ่มโค้งรี 2 วง ปล้อย ชายด้านล่างยาวแหลมลง มีลักษณะเหมือนทรงพวงอุบะที่มีขนาดใหญ่กว่ารวงผึ้งของลิมหลังอื่น พื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วย ลายกนกที่เกาะเกี่ยวกันผสมด้วยลายดอกกลม ขอบวงโค้งตกแต่ง เป็นลายกนกและวงกลม ส่วนรวงผึ้งแผ่นทางซ้ายและทางขวามีขนาดและลวดลายเช่นเดียวกัน คือ ประกอบด้วยขุ่มโค้งรีวงกลม 1 วง ปล้อยชายด้านล่างยาวแหลมลงเป็นทรงพวงอุบะที่ ประกอบด้วยลายกนก พื้นที่ส่วนใหญ่สลักลายกนกที่เกาะเกี่ยวกันเต็มพื้นที่ผสมด้วยลายดอกกลมขอบวงโค้งตกแต่งเป็นลายกนกและวงกลม จากข้อมูลทางเอกสารกล่าวว่ามีเพียงแผ่น ทางขวาของลิมเท่านั้นที่เป็นของเดิมเหลืออยู่ (ภาพที่ 36, 37, ลายเส้นที่ 15) นอกนั้นทำขึ้นใหม่ในการบูรณะ พ.ศ. 2541.⁸⁷

คันทวย เป็นไม้ท่อนเดียวแกะสลักประดับผนังด้านข้างละ 4 ตัว สลักเป็นรูปนาคมีปีกเป็นหงส์นั่งอยู่บนเต้าไม้ที่ยื่นจากเสาด้านข้างเพื่อรองรับหลังคา ลักษณะรูปร่างของคันทวยมีวงอ โค้งลำตัว โดยที่ส่วนหัวอยู่ส่วนล่างของคันทวย และมีวงหางส่วนปลายที่คล้ายรูปกนกไปในทางเดียวกับส่วนหัวรองรับเชิงชายด้านบน ตอนกลางของลำตัวสลักเป็นลายดอกสี่กลีบคันทวยที่ลิมวัดไตรภูมินี้ส่วนมากเป็นของเดิมมีมาก่อนการบูรณะ พ.ศ. 2541.⁸⁸ (ภาพที่ 38, ลายเส้นที่ 16)

บัวหัวเสา บริเวณ मुखหน้ามีเสาไม้ชนิดกลมรองรับโครงสร้างหลังคาจำนวนสี่ต้นหรือสองคู่ เสาประธานคู่กลางสูงกว่าเสาข้าง การแบ่งแนวเสาเป็นสามช่วงเช่นนี้มีเพียงเฉพาะด้านหน้าเท่านั้นไม่ทำต่อถึงเนื่องด้านในและด้านหลังของลิม ทุกต้นมีการแกะสลักบัวหัวเสาที่ประกอบด้วย ส่วนล่างเป็นเส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด ส่วนบนเป็นกลีบบัวแหลมตั้งตรง (ภาพที่ 39)

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 3.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, 4.

3. สิมวัตสระเกตุ

3.1 ประวัติวัด

วัดสระเกตุ ตั้งอยู่เลขที่ 14 บ้านน้ำคำ หมู่ที่ 1 ต.น้ำคำ อ.สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เดิมชื่อวัดบ้านน้ำคำ ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2236 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2496⁸⁹ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติเมื่อ วันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2545 เล่มที่ 119 ตอนพิเศษ 131ง⁹⁰

ประวัติของบ้านน้ำคำ กล่าวว่าเป็นชาวลาวเวียงจันทน์อพยพเข้ามาอยู่กับชาวบ้านลาวจำนวนหนึ่งซึ่งตั้งรกรากที่ อ.สุวรรณภูมิ⁹¹ โบราณสถานภายในวัดมีอาคาร 2 หลังด้วยกัน คือ วิหารและโบสถ์ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกัน (ภาพที่ 40) อาคารที่เป็นวิหารในปัจจุบันไม่ทราบอายุการสร้างแน่ชัดแต่เดิมใช้เป็นอุโบสถต่อมาได้ถอนพุทธสีมาออกเปลี่ยนเป็นวิหาร เพราะได้สร้างอุโบสถหลังใหม่ราวประมาณปลายรัชกาลที่ 4 หรือช่วงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์⁹² ตั้งอยู่ในตำแหน่งคู่กับวิหาร ซึ่งสร้างมีรูปแบบเป็นสิมโป่ง มีรูปแบบและขนาดใกล้เคียงกัน (ภาพที่ 41) โดยเฉพาะอาคารที่เป็นวิหารที่เป็นตัวอย่างนำมากล่าวในรายละเอียดนั้น จากเอกสารกล่าวถึงประวัติการบูรณะอาคารหลังนี้ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2463 ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการบูรณะอีกครั้งหนึ่งโดยพระอุปัชฌาย์ไคร์ สุนทร เจ้าอาวาสขณะนั้นร่วมกับชาวบ้าน และการบูรณะครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2543 โดยสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี⁹³

⁸⁹ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 425.

⁹⁰ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2553, เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

⁹¹ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด, สถาปัตยกรรมพุทธสถานพื้นถิ่นอีสาน (ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2545), 41.

⁹² เรื่องเดียวกัน.

⁹³ ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์, รายงานการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดสระเกตุบ้านน้ำคำ ต.น้ำคำ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์, 2543), 12-20.

3.2 แผนผัง (วิหารหรือโบสถ์หลังเก่า)

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมสระเกตุนี้เป็นสิมที่บสร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 7.26 เมตร ยาว 9.58 หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ดังที่กล่าวมาแล้วว่าแต่เดิมใช้เป็นอุโบสถปัจจุบันใช้เป็นวิหาร มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บโดยทั่วไป (ลายเส้นที่ 17) ส่วนทางเข้าสิมมีสองทางคือ ทางด้านหน้า (ภาพที่ 42) และผนังด้านหลังทางขวาของพระประธาน อยู่บริเวณท้ายสิมโดยทำเป็นชั้นบันไดทางขึ้นโดยที่ไม่มีราวบันไดเช่นเดียว (ภาพที่ 43) ผนังด้านหลังก่อทึบมีเพียงห้องเดียวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม เสาไม้กลมสี่ต้น คู่กลางสูงกว่าคู่ด้านข้างรับหลังคามุขด้านโถงหน้า ระหว่างเสาพาไลมีพนัก จะเว้นพนักเป็นช่องบันไดระหว่างเสาคู่กลาง และต่อเนื่องเป็นแนวเสาภายในทำให้แบ่งพื้นที่เป็นสามส่วนตามแนวยาวของสิม ภายในสิมข้างก่ออิฐฉาบปูนบริเวณผนังด้านหลังแยกเป็น 3 ส่วน ด้านข้าง 2 ด้านอยู่ในระดับเดียวกันและก่อยื่นตรงกลางมีผังสี่เหลี่ยมเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธานปูนปั้น โดยตกแต่งเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายในภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ฐานแอมขัน” โดยก่ออิฐฉาบปูนซึ่งลวดบัวประกอบด้วย ชั้นล่างสุดเป็นหน้ากระดานบัวคว่ำเอนลาดขนาดใหญ่ซ้อนสองชั้นขนาดลดหลั่นท้องไม้ บัวหงายขนาดใหญ่เอนลาดและต่อด้วยลายกลีบบัวรองรับพระพุทธรูปด้านบน ลวดบัวปรากฏเด่นชัดว่าเน้นส่วนปลายให้งอนขึ้น (ภาพที่ 44)

3.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

3.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานสิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐานประมาณ 2.2 เมตร เป็นฐานบัวก่ออิฐฉาบปูนซึ่งลวดบัวประกอบด้วย ชั้นล่างสุดเป็นหน้ากระดานเส้นลวดกลมมนคล้ายลูกแก้ว บัวคว่ำลักษณะเอนลาดมีขนาดใหญ่ที่ส่วนปลายสะบัดงอนขึ้น ท้องไม้แคบคาดด้วยลูกแก้วอกไก่หนึ่งเส้นเต็มท้องไม้เน้นมุมให้งอนขึ้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวหงายเอนลาดขนาดใหญ่ต่อเนื่องด้วยลักษณะบัวคว่ำมีปลายตัวงอนขึ้นแทนที่ตำแหน่งนี้จะเป็นหน้ากระดานเหมือนอย่างภาคกลาง จบด้วยเส้นลวดขนาดเล็กก่อนรองรับแนวผนังอาคาร ข้อสังเกตว่านอกจากบัวคว่ำบัวหงายที่มีปลายงอนแล้วเส้นลวดแต่ละเส้นที่คาดก็เน้นให้ตัวงอนด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 45, ลายเส้นที่ 18)

ส่วนกลาง : ผนังสิม ส่วนผนังด้านซ้ายของของพระประธานเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กสองช่องเยื้องไปทางด้านหลัง ผนังทางด้านขวาเจาะเป็นหน้าต่างเพียงหนึ่งช่องและมีประตูทางเข้าออกอยู่ผนังเดียวกันนี้ที่บริเวณท้ายสิม โดยทำเป็นชั้นบันไดทางขึ้นโดยที่ไม่มีราวบันได หน้าต่างประดับด้วยไม้ลูกกรงกลม ด้านหลังก่อทึบถึงบริเวณจั่วโดยไม่เว้นพื้นที่

สำหรับประดับตกแต่งหน้าบัน (ภาพที่ 43, 46, 47) ผนังด้านหน้าทำเป็นทางเข้ามีประตูไม้ขนาดเล็กทำเป็นบานเปิด-ปิดตกแต่งด้วยอกเลาและลายกนก ผนังที่โผล่ต่อจากผนังด้านหน้าเป็นมุขหน้าใต้หลังคาจั่วประดับตกแต่งด้วยเครื่องไม้ ถัดลงมาเป็นรวงผึ้ง (ลายเส้นที่ 19, 72) ผนังด้านในและด้านนอกไม่ปรากฏจิตรกรรมแต่อย่างใด

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา จากเอกสารกล่าวถึงประวัติการบูรณะสิมหลังนี้ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2463 นั้นเจ้าอาวาสได้เปลี่ยนหลังคาที่มุงด้วยหญ้าคาเป็นกระเบื้องขอ กระดาน และสังกะสีตามลำดับ ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการบูรณะอีกครั้งหนึ่งโดยพระอุปัชฌาย์ไคร์ สุนทร เจ้าอาวาสขณะนั้นร่วมกับชาวบ้าน ได้เปลี่ยนหลังคาจากไม้กระดานเป็นสังกะสี และให้ช่างลงสีทำลวดลาย และการบูรณะครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2543 โดยสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี ในส่วนของโครงสร้างหลังคาการบูรณะได้ยึดแบบเดิมของอาคารเป็นหลักและเปลี่ยนวัสดุด้วยการมุงด้วยแป้นเกล็ด⁹⁴ สำหรับสภาพปัจจุบันที่พบสิมหลังนี้มีโครงสร้างของหลังคาทรงจั่วแหลมเป็นแบบซ้อนชั้น 2 ชั้น ซึ่งการซ้อนชั้นของหลังคานั้นอาจอธิบายเพิ่มเติมได้ว่ามีลักษณะคล้ายเป็นการนำเอาหลังคาทรงจั่วมาวางซ้อนกัน โดยชั้นบนสุดมีขนาดเล็กกว่ามาก อีกทั้งเมื่อมองจากด้านข้างพื้นหลังคาทรงจั่วพื้นใหญ่นี้มีการซ้อนทับหลังคาสองชั้น (ภาพที่ 46)

3.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลายอง ไม้สลักเป็นตัวรอยหรือลายองประดับด้วยใบระกาโดยที่มีลักษณะทอดตัวตรง กึ่งกลางของแต่ละด้านมีการหยักแหลมเล็กน้อย ประดับตกแต่งเช่นเดียวกันนี้ทั้งสองชั้น (ภาพที่ 48, ลายเส้นที่ 20)

ข้อฟ้าและโห่ง ข้อฟ้ากลางที่สันหลังคาไม่มี มีเพียงโห่งที่ทำจากไม้แผ่นเดียวรูปแบบเรียบง่าย ซึ่งมองด้านข้างรูปร่างโดยรวมคล้ายข้อฟ้าแบบภาคกลาง โดยมีส่วนอ่อนโค้งคล้ายจะงอยแบบปากครุฑ มีส่วนที่เป็นหน้าอกหรือพุงของข้อฟ้าที่เรียกว่า “พุงนกกะจาบ”⁹⁵ (ภาพที่ 49, ลายเส้นที่ 21)

⁹⁴ ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์, รายงานการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดสระเกตุ บ้านน้ำคำ ต.น้ำคำ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด), 2-20.

⁹⁵ สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 84.

หางหงส์ ไม้แผ่นแบน สลักเป็นรูปพญานาค แสดงรายละเอียดเพียง ตา
พินและหงอนด้านบน⁹⁶ (ภาพที่ 50, ลายเส้นที่ 22)

หน้าบัน เป็นไม้สลักในกรอบที่แสดงโครงสร้างชื่อคานของลิม เฉพาะ
ในช่องกรอบสี่เหลี่ยมที่กรุภายในโครงสร้างหน้าจั่วสลักเป็นลายตะวันและมีการระบายสีร่วมด้วย
(ภาพที่ 51, ลายเส้นที่ 23-25)

รวงผึ้ง ประดับอยู่ด้านบนของมุขหน้าถัดลงมาได้หน้าบัน จะประดับ
เป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ แผ่นหนึ่งเป็นแผงไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กแกะสลักลวดลาย
แถวกลางคล้ายกลีบบัวหรือกนกและถัดลงมาส่วนที่สองเป็นไม้กระดานหนาประดับอยู่ระหว่าง
สามช่วงเสา คือ ระหว่างเสาคู่กลางมีขนาดใหญ่กว่าสองชิ้นด้านข้าง ประกอบด้วยซุ้มโค้งครึ่ง
วงกลม 2 วง ปล่อยชายด้านล่างยาวแหลมลงซึ่งเป็นไม้อีกแผ่นนำมาต่อสลักเป็นทรงพวงอุบะที่
ประกอบด้วยลายกนก ตรงกลางเป็นรูปบุคคลขนาดใหญ่กำลังกางมือจับส่วนของก้านลายเครือ
เถาที่อยู่รายรอบเต็มพื้นที่ และอ้าปากซึ่งมีวงกลมอยู่ซึ่งคาดว่าจะเป็นราหู ขอบวงโค้งตกแต่ง
เป็นลายกนกและวงกลม ระหว่างคู่เสาทงซ้ายและระหว่างคู่เสาทงขวามีขนาดและลวดลาย
เช่นเดียวกันคือ ประกอบด้วยซุ้มโค้งครึ่งวงกลม 1 วง เช่นเดียวกัน ปล่อยชายด้านล่างยาวแหลม
ลงเป็นทรงพวงอุบะที่ประกอบด้วยลายกนก พื้นที่ส่วนใหญ่สลักลายเครือเถาที่อยู่เกาะเกี่ยวกัน
เต็มพื้นที่ ขอบวงโค้งตกแต่งเป็นลายกนกและวงกลม (ภาพที่ 52-54, ลายเส้นที่ 26-28)

คันทวย สภาพก่อนการบูรณะปี พ.ศ. 2543 มีสภาพชำรุดจนไม่
สามารถซ่อมแซมได้ ซ่างที่ดำเนินการบูรณะในครั้งนั้นได้แกะสลักขึ้นมาใหม่โดยยึดรูปแบบเดิม
จากตัวอย่างของชิ้นที่เหลืออยู่⁹⁷ ซึ่งสภาพที่เห็นในปัจจุบัน เป็นไม้ท่อนเดียวแกะสลักประดับ
ผนังด้านข้างละ 4 ตัว สลักเป็นรูปนาคมีปีกเป็นหงส์นั่งอยู่บนเต้าไม้ที่ยื่นจากเสาด้านข้างเพื่อ
รองรับหลังคา ลักษณะรูปร่างของคันทวยม้วนโค้งลำตัว โดยที่ส่วนหัวม้วนงออยู่ส่วนล่างของคันทวย
หันหน้าออกจากผนัง บริเวณลำตัวมีลวดลายสลักและม้วนหางส่วนปลายที่คล้ายรูปกนก
ลงในทางเดียวกับส่วนหัวและรองรับเชิงชายด้านบน ฝีมือการแกะสลักคันทวยที่นี้อ่อนแก่ไม่

⁹⁶ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์เป็นงานทำขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิม, ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์,
รายงานการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดสระเกศ บ้านน้ำคำ ต.น้ำคำ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด,
20.

⁹⁷ เรืองเดียวกัน.

เท่ากันสังเกตได้จากลวดลายในแต่ละอันที่ไม่สม่ำเสมอและมีขนาดเล็กใหญ่ต่างกัน (ภาพที่ 55, ลายเส้นที่ 29)

บัวหัวเสา บริเวณมุขหน้ามีเสาไม้ชนิดกลมไม่มีบัวหัวเสารองรับโครงสร้างหลังคาจั่วสามช่วงเสาหรือสองคู่ เสาประธานคู่กลางสูงกว่าเสาข้าง การแบ่งแนวเสาเป็นสามช่วงเช่นนี้มีต่อไปถึงด้านในสิม ยกเว้นแต่ด้านหลังของสิมที่มีเพียงเฉพาะคู่เสาด้านนอก (ภาพที่ 42, 56)

4. สิมวัดศรีฐาน

4.1 ประวัติวัด

วัดศรีฐาน บ้านหนอง ต.เทอดไทย อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด ตามประวัติกล่าวว่า วัดนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2369 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2398 ส่วนประวัติการสร้างสิมหรืออุโบสถหลังนี้ไม่ปรากฏประวัติที่ชัดเจน⁹⁸ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติเมื่อ วันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2545 เล่มที่ 119 ตอนพิเศษ 131ง⁹⁹

4.2 แผนผัง

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดศรีฐานนี้ เป็นสิมที่บสร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 4.60 เมตร ยาว 6.40 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ไม่มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บโดยทั่วไป มีเสापุนรับหลังคาด้านหน้า ระหว่างเสาพาไลมีพนัก จะเว้นพนักเป็นช่องบันไดระหว่างทางเข้า (ลายเส้นที่ 30) มีเพียงห้องเดียวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ส่วนฐานประดิษฐานพระพุทธรูปภายในสิม ช่างก่อเป็นแท่นยาวตลอดแนวกว้างของผนังสิมด้านหลัง ตกแต่งเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ท้องไม้คาดด้วยลูกแก้วตกแต่งอย่างคร่าว ๆ สำหรับวางพระพุทธรูปไม้¹⁰⁰ (ภาพที่ 57) ส่วนทางเข้าสิมมีเพียงด้านหน้าด้านเดียวโดยทำเป็นบันไดทางขึ้นและก่ออิฐฉาบปูนเป็นราวบันได (ภาพที่ 58, ลายเส้นที่ 31)

⁹⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 566.

⁹⁹ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2553, เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

¹⁰⁰ เป็นลักษณะของพระพุทธรูปศิลปะลาว ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25, ศักดิ์ชัย สายสิงห์, "ศิลปะลาวหรือศิลปะล้านช้างโดยสังเขป," ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์, 95-96.

ข้อสันนิษฐานหนึ่งของนักวิชาการที่ทำการสำรวจและสันนิษฐานไว้ว่า ตัวบันไดทางขึ้นและแคว้นทางด้านหน้าของสิมนี้ คงสร้างต่อเติมขึ้นภายหลังเพราะเป็นเหตุให้ รวงผึ้งอยู่ต่ำมากจนเกือบชิดพื้นด้านหน้าสิม¹⁰¹ จากการสืบค้นไม่พบทางข้อมูลทางเอกสารที่ เกี่ยวกับการบูรณะเพิ่มเติม ในกรณีนี้เบื้องต้นอาจเชื่อตามนั้นได้เพราะจากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นชัดเจนว่าแนวบันไดสิมได้ล้าออกมาพันแนวปักสิมาซึ่งมีเพียงบางส่วนของที่หลงเหลืออยู่ปัจจุบัน (ภาพที่ 59) ส่วนตำแหน่งด้านหน้าของราวบันไดทางขึ้นปรากฏไม้สลักเป็นรูปบุคคล มีสภาพผุ กร่อนมากแต่พอเห็นเค้าโครงว่า ด้านหนึ่งเป็นรูปบุคคลมีเด็กที่หลังและอีกด้านหนึ่งเป็นรูปบุคคล เดียวในลักษณะยืนวางตั้งไว้ทั้งสองข้าง อาจเป็นเรื่องพระเวสสันดร¹⁰² ซึ่งจากการสำรวจสิมจำ นวนหนึ่งในภาคอีสานไม่พบรูปแบบดังกล่าวที่ใดมาก่อน และจากการสอบถามชาวบ้านบ้าน หนอง ก่อว่าไม้สลักรูปบุคคลทั้งสองข้างนี้แต่เดิมอยู่ที่ศาลาหลังที่อยู่บริเวณใกล้เคียงแล้วได้มีการเคลื่อนย้ายนำมาวางไว้บริเวณบันไดสิมแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. 2517.¹⁰³ (ภาพที่ 60)

4.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

4.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานสิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐาน 1.5 เมตร เป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย หรือบอกคว่ำ บอกหงาย ในภาษาท้องถิ่น¹⁰⁴ ก่ออิฐฉาบปูนชะทาย¹⁰⁵ ซึ่งลวดบัวประกอบด้วย หน้ากระดานสองชั้นขนาดลดหลั่นรองรับบัวคว่ำขนาดใหญ่ ท่องไม้ คาดด้วยลวดบัวลูกแก้ว บัวหงายมีขนาดเช่นเดียวกัน ในตำแหน่งหน้ากระดานบนนั้นคาดด้วยเส้น ลวดสองเส้นซ้อนลดหลั่นกันรองรับผนังสิมด้านบน เน้นส่วนมุมของเส้นลวดสองเส้นนี้ให้งอนตัววัด ขึ้นเล็กน้อย (ภาพที่ 61, ลายเส้นที่ 32)

ส่วนกลาง : ผนังสิม ส่วนผนังด้านข้างทั้งสองเจาะเป็นช่องแสงบริเวณ กึ่งกลางของแต่ละผนัง โดยใช้ไม้ประกอบขึ้นเป็นช่องลูกกรงอย่างง่าย (ภาพที่ 58, ลายเส้นที่ 33, 72) ผนังด้านหลังก่อบทึบเว้นพื้นที่ด้านบนประดับตกแต่งหน้าบันด้วยเครื่องไม้ทั้งด้านหน้าและ

¹⁰¹ ลักขณา จินดาวงษ์, “วัดศรีฐาน,” ใน *สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), (อัตสำเนา).

¹⁰² เรื่องเดียวกัน.

¹⁰³ สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ โพธิสาขา, 12 ธันวาคม 2552.

¹⁰⁴ วิโรฒ ศรีสุโร, *ธาตุอีสาน*, 139.

¹⁰⁵ ปูนชะทาย คือ ปูนขาวผสมยางบงและน้ำหนัง, วิโรฒ ศรีสุโร, *สิมอีสาน*, 183.

ด้านหลัง (ภาพที่ 63) ส่วนผนังด้านหน้าเนื่องจากไม่มีมุขหน้าและไม่ได้ก่อผนังขึ้นเช่นเดียวกับรูปแบบสิมก่อก่อนอื่น ๆ จึงทำให้ส่วนที่ถัดลงมาด้านล่างของหน้าบันใช้การประดับตกแต่งที่เป็นวงผึ้งหรือโก่งคิ้ว ประตุไม่มีอกเลาคันกลางจำหลักเป็นลวดลายเครือเถา โดยที่ด้านล่างแทรกภาพพระรามแผลงศรและรูปสัตว์ประกอบส่วนบานหน้าต่างจำหลักลายเครือเถาเช่นเดียวกัน โดยที่ทั้งสองอยู่ในตำแหน่งการวางซ้อนแนบติดกับวงผึ้ง (ภาพที่ 58) ผนังด้านในไม่ปรากฏจิตรกรรมแต่อย่างใด

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา โครงสร้างหลังคาเดิมมุงด้วยแป้นเกล็ด¹⁰⁶

สภาพปัจจุบันที่พบได้เปลี่ยนเป็นสังกะสี สำหรับโครงสร้างของหลังคาเป็นแบบดัดเดียวแต่ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ในลักษณะแอ่นโค้งเพียงเล็กน้อย ไม่มีปีกนก ซึ่งการซ้อนชั้นของหลังคานั้น อาจอธิบายเพิ่มเติมได้ว่ามีลักษณะคล้ายเป็นการนำเอาหลังคาทรงจั่วมาวางซ้อนกัน ระหว่างชั้นเว้นช่องโถงโดยที่มีขนาดที่ลดหลั่นกันขึ้นไปทำให้ชั้นที่อยู่บนสุดมีขนาดเล็ก จึงทำให้หลังคาสิมทรงนี้สูงกว่าแบบที่ไม่ซ้อนชั้น (ลายเส้นที่ 33)

4.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลายอง ทำเป็นแป้นลมหรือป้านลมที่ทำเป็นเพียงแผ่นไม้เรียบทำหน้าที่ยึดหัวแป้วางตามแนวลาดเอียงของหลังคาที่แอ่นโค้งเล็กน้อย (ลายเส้นที่ 34)

ข้อฟ้าและโห่ง สำหรับที่วัดศรีฐานนี้ไม่มีข้อฟ้า ส่วนโห่งทำเป็นไม้ที่กลึงเป็นแท่งประดับตามชั้นของหลังคาซึ่งอาจเรียกว่า “ยอดบันลม”¹⁰⁷ (ภาพที่ 64, ลายเส้นที่ 35)

ทางหงส์ อยู่ส่วนปลายของป้านลม รูปแบบของวัดศรีฐานนี้เป็นไม้แผ่นเรียบฉลุเป็นลักษณะคล้ายลายกนกม้วน (ภาพที่ 65, ลายเส้นที่ 36)

หน้าบัน หรือบริเวณหน้าจั่ว ชาวอีสานเรียกส่วนนี้ว่า “สีหน้า”¹⁰⁸ ตกแต่งเป็นเครื่องไม้ด้วยแผงไม้รูปสามเหลี่ยมเป็นลายตาเวนหรือพระอาทิตย์ส่องแสงและแถวลูกฟักสองแถวประดับทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ซึ่งหน้าบันนี้เป็นรูปแบบหนึ่งที่พบได้ในเรือนพื้นถิ่นอีสาน¹⁰⁹ (ภาพที่ 66, ลายเส้นที่ 37)

¹⁰⁶ ลักขณา จินดาวงษ์, “วัดศรีฐาน,” สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด, (อัตลำนานา)

¹⁰⁷ วิโรฒ สีสุไร, สิมอีสาน, 182-187.

¹⁰⁸ ออกเสียงตามภาษาท้องถิ่นอีสาน, วิโรฒ ศรีสุไร, “ฮ้างผึ้ง,” อาษา 8 (2541) : 84-86.

¹⁰⁹ สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :

รวงผึ้ง หรือฮังผึ้ง¹¹⁰ ถัดลงมาระหว่างเสาคู่หน้าได้หน้าบันวัดศรีฐานนี้ จะประดับเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ หนึ่งเป็นแผงไม้สีเหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กที่แกะสลัก ลวดลายคล้ายกลีบบัวหรือกนก โดยมีส่วนล่างเอนสอดเข้าหาจุดกึ่งกลางที่เป็นกนกอีกตัวซึ่งค้นไว้¹¹¹ ก่อนจะต่อด้วยไม้อีกแผ่นที่เป็นฮังผึ้งหรือรวงผึ้งที่เกิดจากวงโค้งสามวงบรรจบกันในส่วนปลาย เป็นกนกห้อยหัว ทั้งแผ่นเป็นไม้สลักลายเครือเถาสอดแทรกด้วยภาพบุคคลเล่าเรื่องปริศนาธรรม อาจอธิบายได้ว่าด้านซ้ายของฮังผึ้งเป็นรูปหาบช้างชาแมว ตรงกลางรูปหงส์สามเศ้าเหนือส่วนนี้มี ภาพสลักบุคคลที่มีขนาดใหญ่กว่าอย่างชัดเจน สลักเป็นภาพอมมุขย์มีนาคพันคอ และเหนือส่วนนี้ เช่นกัน สลักเป็นภาพบุคคลทำท่าพนมมือและอยู่บนช้างเอราวัณ ซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นภาพสลัก ของพระอินทร์ และด้านขวาภาพหัวล้านชนกัน ล้วนเป็นภาพปริศนาธรรมและนิยมอยู่ในอีสาน ตอนกลางเป็นส่วนใหญ่¹¹² และมีร่องรอยการการระบายสีและประดับกระจกสีในบางแห่ง (ภาพที่ 67, ลายเส้นที่ 38)

คันทวย เป็นไม้แกะสลักเป็นรูปพญานาค ประดับผนังด้านข้างละ 4 ตัว ลักษณะรูปร่างของคันทวยม้วนงอ โค้งลำตัว โดยที่หัวนาคอยู่ส่วนล่างของคันทวย ม้วนหาง ส่วนปลายที่คล้ายรูปกนกรองรับเชิงชายด้านบน ข้อมูลจากวิโรฒ สีสุโร ซึ่งได้ทำสำรวจสืบ ณ ที่นี้ ไว้ก่อนแล้วกล่าวว่า คันทวยบางชิ้นที่นั่นส่วนที่เป็นหงอนนาคทำเป็นรูปผู้หญิงยืนจับปอขมซึ่ง ยาวลงมาจรดกับหงอนที่ค่อนาค¹¹³ และบางชิ้นก็แกะสลักเป็นรูปสิงห์อยู่บนหงอนพญานาค ซึ่งคันทวยแต่ละตัวแกะสลักลวดลายไม่เหมือนกันเลย¹¹⁴ (ภาพที่ 68, 69 ลายเส้นที่ 39) สำหรับคันทวย ปัจจุบันเหลือเพียงหนึ่งชิ้นเท่านั้นและไม่ปรากฏลักษณะดังกล่าวแล้ว

5. สิมวัดเสมาท่าค้อ

5.1 ประวัติวัด

วัดเสมาท่าค้อ ตั้งอยู่บ้านท่าค้อ หมู่ที่ 4 ต.บ้านแล้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด วัดนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2385 ชาวบ้านเรียกว่า วัดบ้านท่าค้อ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ

¹¹⁰ ออกเสียงตามภาษาท้องถิ่นอีสาน, วิโรฒ ศรีสุโร, “ฮังผึ้ง,” อาษา, 84-86.

¹¹¹ อาจเรียกส่วนนี้ว่า “ไม้ได้ชื่อ”, สุวิทย์ จิระมณี, สิมพื้นถิ่นอีสานตอนกลาง, 176.

¹¹² ดีก แสนบุญ [นามแฝง], “ทวงคืน คันทวย ศิลปะไทยบ้านอีสาน ของวัดศรีฐาน เมืองร้อยเอ็ด,” ศิลปวัฒนธรรม 30, 11 (กันยายน 2552) : 48-51.

¹¹³ วิโรฒ สีสุโร, สิมอีสาน, 182-187.

¹¹⁴ ลักขณา จินดาวงษ์, “วัดศรีฐาน”, สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด, (อัตลำนานา).

พ.ศ. 2421¹¹⁵ ภายหลังสิมมีสภาพทรุดโทรมมาก จากเอกสารหลักฐานแสดงถึงประวัติการซ่อมเมื่อ พ.ศ. 2542 โดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานีว่าจ้างห้างหุ้นส่วนไพโรลดาเป็นผู้ดำเนินงานบูรณะครั้งนั้น¹¹⁶

5.2 แผนผัง

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดเสมาท่าค้อนี้เป็นสิมที่บิสร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 4.60 เมตร ยาว 6.70 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บิโดยทั่วไป เสาไม้แบบกลมหนึ่งคู่รับหลังคามุขด้านโถงหน้า ระหว่างเสาพาโลมีพนัก จะเว้นพนักเป็นช่องบันได (ลายเส้นที่ 40, 41) ส่วนทางเข้าสิมมีเพียงด้านหน้าด้านเดียวโดยทำเป็นบันไดทางขึ้นและก่ออิฐฉาบปูนเป็นราวบันไดทำเป็นรูปพญานาค ด้านหลังก่อที่บิถึงบริเวณจั่ว มีเพียงห้องเดียวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ภายในที่บริเวณผนังด้านหลังสิมช่างก่ออิฐฉาบปูนไม่เป็นแทนติดผนังยาวแบบเรียบไม่ประดับลวดบัวใด ๆ ตลอดแนวและก่อตรงกลางผนังให้สูงกว่าด้านข้างเป็นฐานชุกชี¹¹⁷ เพื่อประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปประธานสมัยรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 70-72)

5.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

5.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานสิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐาน 1.6 เมตร¹¹⁸ เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายซึ่งแต่เดิมก่อด้วยอิฐดินเผาสอดด้วยดินเหนียวฉาบปูนหมัก¹¹⁹ ปัจจุบันที่พบลวดบัวประกอบด้วย หน้ากระดานสองชั้นขนาดลดหลั่นรองรับบัวคว่ำขนาดใหญ่

¹¹⁵ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 684.

¹¹⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรลดา, รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรลดา, 2542), 1-8.

¹¹⁷ การบูรณะปี พ.ศ. 2542 ได้ซ่อมแซมการชำรุดโดยการฉาบปูนใหม่, ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรลดา, รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด, 3.

¹¹⁸ ลักษณะ จินดาวงษ์, “สิมวัดเสมาท่าค้อ,” สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด, (อัตสำเนา).

¹¹⁹ ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรลดา, รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด, 3.

เว้นท้องไม้ที่คาดด้วยลวดบัวลูกแก้วขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ และบัวหงายต่อเนื่องด้วยบัวคว่ำมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกันคาดด้วยเส้นลวดอีกเส้นก่อนรองรับผนังส้มด้านบน (ภาพที่ 73, ลายเส้นที่ 42)

ส่วนกลาง : ผนังส้ม ผนังด้านข้างทั้งสองเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กด้านละสองช่องเป็นแบบบานเปิดสองข้างไม่มีลวดลาย (ภาพที่ 71, ลายเส้นที่ 43, 72) ผนังด้านหลังก่อที่บถึงบริเวณจั่วโดยไม่เว้นพื้นที่สำหรับประดับตกแต่งหน้าบ้านผนังด้านหน้าทำเป็นทางเข้ามีประตูไม้เป็นบานเปิด-ปิดไม่มีลวดลายเช่นเดียวกัน มีพื้นที่โล่งต่อจากผนังด้านหน้าเป็นมุขหน้า ใต้หลังคาจั่วประดับตกแต่งหน้าบ้านเครื่องไม้ลายดงตะวันตกเฉียงเป็นรัศมีและประดับด้วยกระจก ถัดลงมาเป็นรวงผึ้ง ผนังด้านในและด้านนอกไม่ปรากฏจิตรกรรมแต่อย่างใด

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา เป็นหลังคาทรงจั่วชั้นเดียวลาดคลุมอาคารในลักษณะแอ่นโค้ง สภาพปัจจุบันที่พบหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาซึ่งข้อมูลจากการบูรณะครั้งที่ผ่านมาได้เปลี่ยนเพียงวัสดุโครงสร้างส่วนบนแต่ยึดรูปแบบและขนาดของเดิมไว้¹²⁰ (ภาพที่ 71, ลายเส้นที่ 43)

5.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลำยอง ไม้บันลมห่อนการบูรณะมีสภาพผุและเสื่อมสภาพจนไม่เห็นเค้าโครงเดิม การบูรณะครั้งนั้นช่างได้พยายามยึดตามแบบเค้าโครงเดิมมากที่สุด โดยพยายามแกะสลักลวดลายตามหลักฐานเก่าที่พอหลงเหลือให้เห็นได้ ดังปัจจุบันคือ ตัวรอยทอดแอ่นโค้งตามโครงสร้างหลังคา สลักลายไขว่ และลายดอกไม้กลมประดับกระจกที่เกสรเป็นระยะ ในตำแหน่งของใบระกาสลักเป็นครีบลำตัวพญานาคเรียงวางระยะห่างเท่า ๆ กันตลอดแนว (ลายเส้นที่ 44)

ข้อฟ้ากลางและโห่ง เนื่องจากสภาพก่อนการบูรณะส่วนนี้ได้หลุดหายไปไม่เหลือเค้าโครง แต่สภาพปัจจุบันข้อฟ้ากลางที่ประดับที่สันหลังคาสิมนั้นเป็นงานไม้ลักษณะคล้ายบัวเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันประมาณ 9 ชั้นและต่อบัวหงายซ้อนสองชั้นประดับด้วยกระดิ่ง (ภาพที่ 74, ลายเส้นที่ 45) ส่วนโห่งนั้นเป็นไม้ท่อนเดี่ยวแกะสลัก มีลักษณะคล้ายหัวพญานาคปลายแหลม หน้าอกใหญ่ประดับดอกไม้กลม มีจะงอยติดอยู่ตอนล่างซึ่งงุ้มลงแบบจะงอยของข้อฟ้าแบบปากนกหรือปากครุฑตามแบบอย่างของข้อฟ้าที่นิยมใช้กันในสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง¹²¹ (ภาพที่ 75, ลายเส้นที่ 46)

¹²⁰ เรืองเดียวกัน, 5.

¹²¹ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 84.

หางหงส์ เนื่องจากสภาพก่อนการบูรณะได้หลุดหายไปไม่เห็นเค้าโครง เช่นเดียวกับส่วนอื่น แต่ปัจจุบันที่ปรากฏเป็นไม้แผ่นเดี่ยวสลักเป็นรูปพญานาคและมีลวดลายเป็นเกล็ดที่ลำตัว (ภาพที่ 76, ลายเส้นที่ 47)

หน้าบัน เป็นงานเครื่องไม้ข้อมูลบันทึกถึงสภาพก่อนการบูรณะกล่าวว่า บางส่วนชำรุด การซ่อมทำเพียงเปลี่ยนไม้ส่วนที่ผุออกโดยรักษาลักษณะและขนาดอย่างเดิม¹²² จากสภาพที่พบในปัจจุบันประดับเป็นลายตะวันตกที่มีรัศมีโดยรอบและตกแต่งตามแนวตั้งของ กึ่งกลางจั่วลงมาด้วยไม้สลักเป็นลวดลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนขนาดเล็ก และบริเวณเหนือเสา สองข้างหรือแนวซื่อเป็นรูปดอกไม้กลมขนาดเล็กใหญ่ต่างกันประดับด้วยกระจกเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 77, ลายเส้นที่ 48)

รวงผึ้ง ส่วนนี้ประดับอยู่ด้านหน้าของมุข ถัดลงมาได้หน้าบันเครื่องไม้ ซึ่งอยู่ระหว่างเสากลมคู่หน้าจะประดับเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ แผ่นหนึ่งเป็นแผงไม้ สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก ซึ่งอาจเรียกได้อีกชื่อว่า “ไม้ใต้ซื่อ”¹²³ ที่แกะสลักเป็นลวดลายก้านขด แทรกด้วยลายดอกสี่กลีบเป็นงานสลักชิ้นใหม่¹²⁴ และถัดลงมาเป็นไม้กระดานหนาซึ่งเป็นงาน จำหลักไม้ของเดิมตั้งแต่ก่อนการบูรณะ¹²⁵ พื้นที่ส่วนบนสลักคล้ายเป็นลายกนก ส่วนที่ถัดลงมา ประกอบด้วยซุ้มโค้งครึ่งวงกลม 3 วง พื้นที่ส่วนใหญ่สลักเป็นลายก้านขดแทรกภาพบุคคลซึ่งจาก ท่าทางที่กอดกันส่วนหนึ่งที่เป็นก้านของลายคาดว่าน่าจะเป็นราหู แทรกด้วยภาพสัตว์ เช่น กระรอก และนก ปล่อยชายด้านล่างยาวแหลมลงเป็นพวงอุษะที่ประกอบด้วยลายกนกห้อยหัว ซึ่งเป็นไม้ อีกแผ่นหนึ่งที่น่ามาต่อกับส่วนบน (ลายเส้นที่ 49)

คันทวย ของวัดเสมาท่าค้อนี้เป็นงานเก่าที่มีมาก่อนการบูรณะพ.ศ. 2542 ซึ่งทำการซ่อมแซมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น¹²⁶ เช่นเดียวกับรวงผึ้ง ซึ่งสภาพที่เห็นคือเป็นไม้ท่อนเดียว แกะสลักประดับผนังด้านข้างละ 4 ตัว ด้านหนึ่งจมอยู่ในผนัง ทั้งหมดแกะสลักรูปพญานาค นั่งอยู่

¹²² ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพรลดา, รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด, 4.

¹²³ สุวิทย์ จิระมณี, ลิมพินถิ่นอีสานตอนกลาง, 176.

¹²⁴ ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพรลดา, รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด, 7.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, 4.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, 7.

บนเต้าไม้ที่ยื่นจากเสาด้านข้างเพื่อรองรับหลังคา ลักษณะรูปร่างของคันทวยทั้งหมดมีวงโค้ง ลำตัว โดยที่ส่วนหัวมีวงงออยู่ส่วนล่างของคันทวยหันหน้าออกจากผนัง และมีวงหางส่วนปลายที่คล้ายรูปกนกกลงในทางเดียวกับส่วนหัวและรองรับเชิงชายด้านบน คันทวยที่วัดเสมาท่าคือนั้น นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังแตกต่างจากที่อื่นคือ เฉพาะผนังด้านซ้ายบริเวณช่วงกลางลำตัวของคันทวยแกะสลักเพิ่มเติมด้วยรูปคนซึ่งสวมหมวกและอยู่ในอาการจับเข่า บางคนพนมมือ หรือบางคนนั่งซึ่งมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ส่วนผนังด้านขวาพิเพียงคันทวยชิ้นท้ายสิมเท่านั้นสลักเป็นรูปลิง ที่เหลืออีก 3 ชิ้นไม่มีการใส่รูปใด ๆ เพิ่มเติม (ภาพที่ 78, ลายเส้นที่ 50)

บันได ด้านหน้าทั้งสองข้างเป็นปูนปั้นรูปพญานาคมีส่วนตาประดับด้วยกระจก ทอดลำตัวยาวเป็นราวบันไดซึ่งเป็นแนวโค้งออกด้านข้างเล็กน้อย (ภาพที่ 79)

6. สิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ

6.1 ประวัติวัด

วัดจักรวาลภูมิพินิจ ตั้งอยู่บ้านหนองหมื่นถ่าน หมู่ที่ 5 ต.หนองหมื่นถ่าน อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด วัดนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2330 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2451¹²⁷ โดยมีประวัติกล่าวว่ นายสิงห์ เสนา เดิมอยู่บ้านหนองแ้ง แขวงเมืองสุวรรณภูมิ ได้พาครอบครัวและญาติมาตั้งหมู่บ้านใหม่และต่อมาชักชวนชาวบ้านตั้งวัดขึ้น¹²⁸ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติเมื่อ วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2544 เล่มที่ 118 ตอนพิเศษ 124ง¹²⁹

ส่วนประวัติการซ่อมคือ เมื่อ พ.ศ. 2482 สมัยพระปลัดอาน บุตรโท เป็นเจ้าอาวาสได้ทำการต่อเติมบันไดทางขึ้นและทำสิงห์ตัวมอมบริเวณบันได ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2510 สมัยอธิการคือ สุวรรณโณ ได้เปลี่ยนหลังคาจากแป้นไม้เป็นสังกะสี สร้างหลังคาคลุมบันได และบูรณะอีกครั้งปี พ.ศ. 2542 โดยสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี¹³⁰

¹²⁷ กรมการศาสนา, ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 301.

¹²⁸ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด, แหล่งศิลปกรรมจังหวัดร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2540), 228.

¹²⁹ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2553, เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

¹³⁰ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด, “การบูรณะวัดจักรวาลภูมิพินิจ,” สิมที่มีอุปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2543), 156-190.

6.2 แผนผัง

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจนี้เป็นสิมที่สร้างขึ้นด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 5.30 เมตร ยาว 7.85 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บโดยทั่วไป เสาไม้กลมหนึ่งคู่รับหลังคามุขด้านโถงหน้า ระหว่างเสาพาไลมีพนัก และจะเว้นพนักเป็นช่องบันได (ลายเส้นที่ 51) ส่วนทางเข้าสิมมีเพียงด้านหน้าด้านเดียว โดยทำเป็นบันไดทางขึ้นและก่ออิฐฉาบปูนเป็นราวบันไดรูปสิงห์ (ภาพที่ 80, ลายเส้นที่ 52) มีห้องเดี่ยวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ผนังภายในด้านหลังสิมข้างก่ออิฐฉาบปูนเป็นแท่นยาวตลอดแนวโดยติดกับผนัง และก่อยื่นตรงกลางผนังเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธาน โดยฐานตกแต่งเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงายขนาดใหญ่ ภาษาท้องถิ่นเรียกฐานเช่นนี้ว่า ฐานแอมซัน (ภาพที่ 81) ภายนอกมีกำแพงแก้วโดยรอบ ห่างจากตัวสิมประมาณ 1.50 เมตร

6.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

6.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานสิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐาน 1.6 เมตร¹³¹ เป็นฐานบัวฉนวน¹³² ก่ออิฐฉาบปูนชะทวย¹³³ ซึ่งลวดบัวประกอบด้วย ชั้นล่างสุดเป็นฐานหน้ากระดานต่อด้วยบัวคว่ำลักษณะเอนลาดสองชั้นซ้อนด้านบนต่อเนื่องมีขนาดใกล้เคียงกันและส่วนปลายชะบดงอนขึ้นอย่างชัดเจน โดยที่บัวคว่ำชั้นล่างสุดมีรายละเอียดเพิ่มเติมคือมีบัวคว่ำชนิดเดียวกันคาดทับซ้อนด้านบนนอกหรือขอบด้านนอกลดหลั่นกันในแนวนอน เส้นที่ขอบนั้นมีขนาดที่สั้นกว่าและอยู่กึ่งกลางของด้านแต่ละด้านจึงเว้นส่วนมุมทั้งสี่ที่เป็นบัวคว่ำ ท้องไม้คาดด้วยลูกแก้วหนึ่งเส้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวหงายและต่อด้วยบัวคว่ำมีปลายตัวดงอนขึ้นแทนที่ตำแหน่งนี้จะเป็นหน้ากระดานเหมือนอย่างภาคกลาง และทำซ้ำอีกครั้งโดยซ้อนขอบด้านนอกในลักษณะลดหลั่นเช่นเดียวกับบัวคว่ำด้านล่าง ต่อด้วยเส้นลวดขนาดเล็กก่อตัวปลายงอนก่อนรองรับแนวผนังอาคาร (ภาพที่ 82, ลายเส้นที่ 53)

¹³¹ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดลอมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด, “การบูรณะวัดจักรวาลภูมิพินิจ,” สิมที่มีอุปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด, 163.

¹³² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัวฉนวนกับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนากับล้านช้าง,” ศิลปวัฒนธรรม 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544) : 76-78.

¹³³ ปูนชะทวย คือ ปูนขาวผสมยางบงและน้ำหนัง, วิโรฒ สีสู่โร, สิมอีสาน, 183.

ส่วนกลาง : ผนังสิม ส่วนผนังด้านข้างทั้งสองเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กด้านละสองช่องเป็นแบบบานเปิดสองข้าง ผนังด้านหลังก่อทึบถึงบริเวณจั่วโดยไม่เว้นพื้นที่สำหรับประดับตกแต่งหน้าบัน ผนังด้านหน้าทำเป็นทางเข้ามีประตูไม้เป็นบานเปิด-ปิดไม่มีลวดลายใด ๆ พื้นที่ต่อจากผนังด้านหน้าเป็นมุขหน้า ได้หลังคาจั่วประดับตกแต่งหน้าบันเครื่องไม้ลายดวงตะวันสองแสงเป็นรัศมีและประดับด้วยกระจก (ภาพที่ 80, 83, ลายเส้นที่ 54, 72) ถัดลงมาเป็นรวงผึ้ง ส่วนงานจิตรกรรมฝาผนัง หรือสอปแต้ม¹³⁴ ปรากฏทั้งผนังด้านในและด้านนอก กล่าวคือผนังด้านใน มีสอปแต้มเพียงสามด้านยกเว้นด้านตรงข้ามพระประธาน เขียนเรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน เรื่องสังข์ศิลป์ไทย เนื้อเรื่องโดยเริ่มจากผนังพระประธาน ผนังด้านทิศใต้ ส่วนผนังด้านทิศเหนือซึ่งปรากฏอยู่ที่ส่วนมุขมีสอปแต้มปรากฏเพียงเล็กน้อยที่เหลือเป็นผนังว่างเปล่า ส่วนผนังด้านนอกของผนังด้านหน้าสิมส่วนบนสุดเป็นภาพเจดีย์จุฬามณี ส่วนกลางเป็นเรื่องมารผจญ พระแม่ธรณี กองทัพมาร และส่วนผนังด้านซ้ายเป็นภาพนรกสวรรค์ (ภาพที่ 88, 85)

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา เป็นทรงจั่วแหลมชั้นเดียวลาดคลุมอาคาร จากการบูรณะในหลายครั้งที่ผ่านมาได้เปลี่ยนเพียงโครงสร้างส่วนบน วัสดุการมุงหลังคา แต่ยึดรูปแบบและขนาดของเดิมไว้¹³⁵ และสภาพปัจจุบันที่พบหลังคามุงด้วยแป้นเกล็ดแล้ว (ภาพที่ 86, ลายเส้นที่ 52)

6.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิมแห่งนี้ประกอบด้วย

เครื่องลำยอง ไม้สลักเป็นตัวรวยหรือลำยองมีลักษณะตัวขนาดเล็ก โดยทอดตัวเป็นนาคสะดุ้ง งวงไอยรา 4 ส่วน และปักใบระกา (ภาพที่ 86, ลายเส้นที่ 55)

ข้อฟ้ากลาง ไม้สลักเป็นรูปชั้นซ้อนแบบปราสาท ประกอบด้วยนภศูลและฉัตร 3 ชั้น ตั้งอยู่ที่กลางของสันหลังคา (ภาพที่ 87, ลายเส้นที่ 56)

โหง้ ไม้ท่อนเดียวสลักเป็นรูปหงส์ มีหน้าอกใหญ่และสลักลายดอกไม้ปากเล็ก หงอนแหลม เรียวยาว ติดอยู่บนส่วนยอดจั่วหลังคา (ภาพที่ 88, ลายเส้นที่ 57)

หางหงส์ เป็นไม้แกะสลักเป็นแผงรูปนาคสามเศียรหันหน้าออกทางด้านข้างอุโบสถ (ภาพที่ 89, ลายเส้นที่ 58)

¹³⁴ เป็นภาษาท้องถิ่นอีสานหมายถึงจิตรกรรมฝาผนัง, ไพโรจน์ สโมสร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, 27.

¹³⁵ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด, “การบูรณะวัดจักรวาลภูมิพิณี,” สิมที่มีสอปแต้มในจังหวัดร้อยเอ็ด, 170.

หน้าบัน หรือบริเวณหน้าจั่ว ชาวอีสานเรียกส่วนนี้ว่า “สีหน้า”¹³⁶ ตกแต่งเป็นเครื่องไม้ด้วยแผงไม้รูปสามเหลี่ยมเป็นลายตาเวนหรือพระอาทิตย์ส่องแสงเป็นรัศมี โดยมีแผ่นไม้เรียงซ้อนเป็นรัศมี มีตะวันอยู่กึ่งกลางพื้นที่หน้าบันและประดับด้วยไม้แกะสลักรูปดอกไม้อันประดับที่บริเวณช่อและบัวปลายเสาซึ่งประดับด้วยกระจก (ลายเส้นที่ 59)

รวงผึ้ง ส่วนด้านล่างถัดจากตำแหน่งหน้าบันระหว่างเสาคู่หน้า จะประดับเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ แผ่นหนึ่งเป็นแผงไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กที่แกะสลักลวดลายเป็นสองแถว แถวล่างคล้ายกลีบบัวหรือกนก โดยมีส่วนล่างเอนสอบเข้าหาจุดกึ่งกลาง แถวบนเป็นกนกโค้งเป็นวงประดับกระจกและถัดลงมาส่วนที่สองเป็นไม้กระดานหนาแกะสลักเป็นกนกลายก้านขด ประกอบด้วยซุ้มโค้งครึ่งวงกลม 3 วง ปล้อยชายด้านล่างยาวแหลมลงเป็นทรงพวงอุษะที่ประกอบด้วยลายกนก เนื้อส่วนนี้สลักเป็นรูปดอกทานตะวัน (ภาพที่ 90, ลายเส้นที่ 60)

คันทวย เป็นไม้ท่อนเดียวแกะสลักประดับผนังด้านข้างละ 4 ตัว สลักเป็นรูปนาคมีปีกเป็นหงส์นั่งอยู่บนเต้าไม้ที่ยื่นจากเสาด้านข้างเพื่อรองรับหลังคา ลักษณะรูปร่างของคันทวยม้วนงอ โค้งลำตัว โดยที่ส่วนหัวอยู่ส่วนล่างของคันทวย โค้งงอลำตัวและม้วนหางส่วนปลายที่คล้ายรูปกนกไปในทางเดียวกับส่วนหัวรองรับเชิงชายด้านบน ท่อนกลางลำตัวสลักเป็นลายดอกไม้ (ภาพที่ 91, ลายเส้นที่ 61)

บัวหัวเสา เสาประธานคู่หน้าเป็นเสาไม้ชนิดกลมแกะสลักบัวหัวเสา มีองค์ประกอบคือ ส่วนล่างเป็นเส้นลวดขนานลูกแก้วอกไก่ ส่วนบนเป็นกลีบบัวซึ่งมีกลีบโค้งแหลมตั้งตรง แต่กลีบตรงกลางประดับด้วยกระจก ด้านบนด้วยการสลักเป็นลายกนกซ้อนกันคล้ายลักษณะของกลีบบัวต่อเนื่องๆ ไปด้านบน (ภาพที่ 92)

บันได ด้านหน้าทั้งสองข้างเป็นปูนปั้นรูปตัวสิงห์หรือตัวมอมทอดลำตัวยาวเป็นราวบันได (ภาพที่ 93)

7. สิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ

7.1 ประวัติวัด

วัดขอนแก่นเหนือ ตั้งอยู่บ้านขอนแก่นเหนือ หมู่ที่ 3 ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด วัดนี้ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2334 ปรากฏหลักฐานระบุนปีการสร้างวัดเป็นอักษรไทยน้อยที่ตัวสิมว่า สร้างขึ้นเมื่อจุลศักราช 1247¹³⁷ (พ.ศ. 2428) ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 1

¹³⁶ ออกเสียงตามภาษาท้องถิ่นอีสาน, วิโรฒ ศรีสุโร, “ฮ้างผึ้ง,” อาษา, 84-86.

¹³⁷ บริษัท พรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : พรอนันท์การช่าง, 2549), 1.

พฤษภาคม พ.ศ. 2537¹³⁸ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติเมื่อ วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2544 เล่มที่ 118 ตอน 124ง.¹³⁹ จากเอกสารกล่าวถึงประวัติการบูรณะสิมหลังนี้ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2504 ครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2505¹⁴⁰ ซึ่งมีหลักฐานเขียนไว้ที่ฝาผนังด้านในสิม ทางขวามือว่า

- แถวที่ 1 ข้าพเจ้าพระวันดี ธรรมทร พร้อมคณะสงฆ์
- แถวที่ 2 นายอ่วม สมณสิงห์ พร้อมชาวบ้านได้ทำ
- แถวที่ 3 การก่อสร้างกำแพงรอบโบสถ์ พระเจดีย์ได้
- แถวที่ 4 บูรณะพระอุโบสถและเจดีย์ให้มีสภาพถาวรขึ้นได้
- แถวที่ 5 ปี พ.ศ. 2504-2505 จึงเสร็จฯ
- แถวที่ 6 สิ้นเงิน 12,002.50 บาท
- แถวที่ 7 ขอให้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ตั้งความปรารถนาไว้
- แถวที่ 8 ด้วยสิ่งใดขอสงวนนั้นสำเร็จทุกประการ เทอญ
- แถวที่ 9 นิพพาน ปัจฉโยโหตุ

และการบูรณะครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ. 2549 โดยสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 10 จังหวัดร้อยเอ็ด¹⁴¹ การสำรวจครั้งล่าสุดผนังด้านในทาสีทับทั้งหมด ไม่พบข้อความดังกล่าวแล้ว

7.2 แผนผัง

ลักษณะโดยทั่วไปของสิมวัดบ้านขอนแก่นนี้เป็นสิมที่บสร้างด้วยอิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 4 เมตร ยาว 8 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขด้านหน้าเหมือนสิมที่บโดยทั่วไป เสาไม้กลมหนึ่งคู่รับหลังคามุขด้านโถงหน้า ระหว่างเสาพาไลมีพนัก และเว้นพนักเป็นช่องบันได (ลายเส้นที่ 62) ส่วนทางเข้าสิมมีเพียงด้านหน้าด้านเดียวโดยทำเป็นบันได

¹³⁸ กรมการศาสนา, ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13, 684.

¹³⁹ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2553, เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

¹⁴⁰ ลักษณะ จินดาพงษ์, "สิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ," สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁴¹ บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 1-130.

ทางขึ้นและก่ออิฐฉาบปูนเป็นรูปพญานาคทอดลำตัวเป็นราวบันได (ภาพที่ 94) มีห้องเดี่ยวไว้สำหรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรม ผนังภายในด้านหลังลิมข้างก่ออิฐฉาบปูนก่อยื่นตรงกลางผนังเป็นฐานชุกชี โดยฐานตกแต่งเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงายเพิ่มมุมเว้นท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่และมีลายกลีบบัวคว่ำบัวหงายรองรับพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ที่บริเวณผนังด้านหลังรอบพระวรกายประดับด้วยซุ้มเรือนแก้วที่เป็นงานจิตรกรรม (ภาพที่ 95)

7.3 รูปแบบสถาปัตยกรรมและการตกแต่ง

7.3.1 องค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ส่วนล่าง : ส่วนฐาน ฐานลิมเมื่อวัดจากพื้นล่างความสูงของฐาน 1.5 เมตร เป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงาย หรือโบกคว่ำ โบกหงาย ในภาษาท้องถิ่น¹⁴² ก่ออิฐฉาบปูน ซึ่งลวดบัวประกอบด้วย หน้ากระดาน บัวคว่ำขนาดใหญ่ เว้นท้องไม้คาดด้วยลูกแก้วอกไก่ และบัวหงายถัดมาในตำแหน่งหน้ากระดานบนนั้นทำเป็นลักษณะคล้ายบัวคว่ำเอนลาดที่มีขนาดเล็กกว่ารองรับผนังลิมด้านบน (ภาพที่ 96, ลายเส้นที่ 63)

ส่วนกลาง : ผนังลิม ส่วนผนังด้านข้างทั้งสองเจาะเป็นช่องหน้าต่างขนาดเล็กด้านละสองช่องเป็นแบบบานเปิดสองข้าง ผนังด้านหลังก่อทับถึงบริเวณจั่วโดยไม่เว้นพื้นที่สำหรับประดับตกแต่งหน้าบัน ผนังด้านหน้าทำเป็นทางเข้ามีประตูไม้เป็นบานเปิด-ปิดไม่มีลวดลายใด ๆ พื้นที่ต่อจากผนังด้านหน้าเป็นมุขหน้าประดับตกแต่งด้วยราวลูกกรงไม้ ได้หลังคาจั่วประดับตกแต่งหน้าบันเครื่องไม้ ถัดลงมาเป็นรวงผึ้ง (ภาพที่ 94, 97, ลายเส้นที่ 72) ที่วัดบ้านขอนแก่นเหนือนี้มีงานจิตรกรรมฝาผนังหรือสุปแต้ม¹⁴³ ที่ผนังด้านนอกบริเวณมุขหน้าเหนือขอบประตูมีสภาพชำรุดลบเลือน (ภาพที่ 98)

ส่วนบน : โครงสร้างหลังคา เป็นหลังคาทรงจั่วแหลมชั้นเดียวลาดคลุมอาคาร จากการกล่าวถึงประวัติการบูรณะที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนวัสดุหลังคาหลายครั้ง¹⁴⁴ การบูรณะเมื่อปี พ.ศ.2549 จึงกลับมาบูรณะหลังคาด้วยแป้นเกล็ด¹⁴⁵ ดังที่พบในปัจจุบัน (ภาพที่ 97)

¹⁴² วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 139.

¹⁴³ ไพโรจน์ สโมสรร, จิตรกรรมฝาผนังอีสาน, 27.

¹⁴⁴ ลักษณะ จินดาวงษ์, “ลิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ,” ลิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁴⁵ บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 1.

7.3.2 องค์ประกอบตกแต่งของสิม สิมแห่งนี้ซึ่งก่อนการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2549 ล้วนมีสภาพชำรุดมาก การบูรณะครั้งนั้นจึงทำตามรูปแบบเดิมประกอบด้วย

เครื่องลายอง ดังที่เห็นในปัจจุบันคือ ตัวรอยหรือลายองเป็นแผ่นไม้ เรียบทอดตัวเป็นนาคสะดุ้ง และงวงไอยรา 4 ส่วน ตามแนวโครงสร้างหลังคาจั่ว ส่วนของใบระกา เป็นการสลักแผ่นไม้เขาะร่องเป็นใบสี่เหลี่ยมเว้นระยะห่างเท่า ๆ กัน (ภาพที่ 99, ลายเส้นที่ 64)

ข้อฟ้าและโห่ง ข้อฟ้ากลางที่สันหลังคาไม่มี มีเพียงโห่งที่ทำจากไม้ แกะสลักมีลักษณะคล้ายหัวพญานาคปลายแหลม ที่มีจะงอยติดอยู่ตอนล่างซึ่งจุ่มลงแบบจะงอย ของข้อฟ้าแบบปากนกหรือปากครุฑตามแบบอย่างของของข้อฟ้าที่นิยมใช้กันในสถาปัตยกรรม ไทยภาคกลาง¹⁴⁶ (ภาพที่ 100, ลายเส้นที่ 65)

หางหงส์ อยู่ส่วนปลายของบ้านลม รูปแบบของวัดบ้านขอนแก่นเหนือนี้เป็นไม้สลักให้มีลักษณะคล้ายลายกนกม้วน (ภาพที่ 101, ลายเส้นที่ 66)

หน้าบัน หรือบริเวณหน้าจั่ว กรุเป็นแผงไม้โดยที่มีแผ่นไม้เรียงซ้อนใน แนวตั้งและประดับด้วยไม้แกะสลักเป็นรูปดอกไม้กลมมีขนาดใกล้เคียงกันโดยประดับที่บริเวณ หน้าบันและช่อ (ภาพที่ 99, ลายเส้นที่ 67)

รวงผึ้ง ส่วนด้านล่างถัดจากตำแหน่งหน้าบันระหว่างเสากลมคู่หน้า จะประดับเป็นไม้สองแผ่นที่อยู่ติดกัน คือ แผ่นหนึ่งเป็นแผงไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กมากแกะสลัก ลวดลายมีสภาพลบเลือนมาก และถัดลงมาส่วนที่สองเป็นไม้กระดานหนา 5 แผ่นต่อ ประกอบด้วยซุ้มโค้งครึ่งวงกลม 2 วง ภายในพื้นที่ส่วนใหญ่แกะสลักเป็นลายก้านขด ปล่อยชาย ตรงกลางลงด้านล่างยาวแหลมลงเป็นทรงพวงอุบะที่ประกอบด้วยลายกนก ส่วนชายที่ห้อยลง ด้านข้างทั้งสองมีลักษณะเป็นแผ่นกว้างกว่าตรงกลางโดยที่ส่วนล่างเป็นรูปสามเหลี่ยมส่วนที่ติด กับแนวเสาสลักลายดอกกลมในแนวตั้ง (ภาพที่ 102, ลายเส้นที่ 68) จากหลักฐานพบว่ามี ร่องรอยการเจาะเนื้อไม้เป็นช่องหรือหลุมเล็กๆ ตามลายของเกสรดอกไม้ทั่วทั้งแผ่น เมื่อสืบค้น เอกสารการบูรณะระบุว่ารวงผึ้งนี้เป็นของเดิมที่มีมาก่อนแล้วยกเว้นเพียงส่วนปลายของอุบะ กลางที่เป็นของใหม่ทำใส่เพิ่มเติมในส่วนที่หลุดหายไป ช่องหรือหลุมดังกล่าวใช้ประดับแก้ว สีเขียว น้ำเงิน¹⁴⁷ ซึ่งปัจจุบันไม่พบแล้ว

¹⁴⁶ สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 84.

¹⁴⁷ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดร้อยเอ็ด ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ร้อยเอ็ด, แหล่งศิลปกรรมจังหวัดร้อยเอ็ด, 136.

คันทวย ที่วัดบ้านขอนแก่นเหนือนี้บางส่วนเป็นของเดิมที่มีมาก่อนการบูรณะพ.ศ. 2549¹⁴⁸ ซึ่งประดับผนังด้านข้างละ 4 ตัววางอยู่บนเต้าไม้ที่ยื่นจากผนังด้านข้าง ลักษณะรูปร่างของคันทวยที่ทำด้วยไม้แผ่นเดียวมีรูปทรงคล้ายสามเหลี่ยมที่สลับลายกนกทั้งส่วนบน-ล่าง บริเวณส่วนกลางมีการแกะสลักตกแต่งเพียงส่วนขอบด้วยลายกลมและลายกนก (ภาพที่ 103, ลายเส้นที่ 69)

บันได ด้านหน้าทั้งสองข้างเป็นปูนปั้นรูปตัวพญานาคทอดลำตัวยาวเป็นราวบันได (ภาพที่ 104)

---

¹⁴⁸ บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ
ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด, 1.

บทที่ 3

วิเคราะห์แบ่งกลุ่มรูปแบบของสิมพื้นถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ด

สืบเนื่องจากส่วนก่อนที่ได้บรรยายถึงข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติการสร้างและซ่อมบูรณะในส่วนของรูปแบบและองค์ประกอบตกแต่งของสิมพื้นถิ่นอีสานจากตัวอย่างสิมจำนวน 7 วัด ในการศึกษาหลักฐานทางด้านเอกสารไม่มีวัดใดเลยที่ระบุระยะเวลาการสร้างสิมที่ชัดเจน มีเพียงข้อมูลประวัติการตั้งวัดที่ส่วนมากกล่าวว่าเป็นวัดที่ตั้งขึ้นในช่วงระยะเวลาที่มีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือหลังกว่านั้นในราวปลายรัชกาลที่ 5 ดังตัวอย่างปรากฏหลักฐานของวัดบ้านขอนแก่นเหนือระบุปีการสร้างวัดเป็นอักษรไทยน้อยที่ตัวสิมว่าสร้างขึ้นเมื่อจุลศักราช 1247 (พ.ศ. 2428) อาจมีเพียงวัดกลางมิ่งเมืองที่มีประวัติการตั้งวัดเก่าถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 หรือในสมัยอยุธยาตอนกลาง แต่จากข้อมูลแหล่งต่าง ๆ กล่าวถึงการบูรณะในครั้งอดีตที่ผ่านมาล้วนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมดและรวมทั้งรูปทรงสถาปัตยกรรม สถานการณ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับสิมหลังอื่น ๆ ที่โดยมากแล้วผ่านการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วเช่นกัน ส่วนประวัติการได้รับวิสุงคามสีมาโดยรวมจะได้รับความระยะเวลาหลังซึ่งต่างจากระยะของการตั้งวัดมาก ในการศึกษารูปแบบศิลปกรรมของสิมเหล่านี้ นอกจากข้อมูลทางเอกสารดังกล่าวจำเป็นต้องอ้างอิงถึงภาพถ่ายเก่า หรือข้อมูลจากการบูรณะเป็นสำคัญ โดยมากหลักฐานทางเอกสารของนักวิชาการที่ผ่านกล่าวตรงกันว่า สิมพื้นบ้านในกลุ่มที่มักเรียกกันว่าแบบดั้งเดิมหรือรุ่นเก่ามีอายุการสร้างนานกว่าแบบอื่น ๆ มีอิทธิพลศิลปกรรมจากลุ่มแม่น้ำโขงหรือศิลปะลาว

ครั้นเมื่อมีการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบตกแต่ง เช่น แผนผังฐาน ผนัง โครงสร้างหลังคา องค์ประกอบตกแต่งของสิมที่บจำนวน 7 หลังในจังหวัดร้อยเอ็ดเหล่านี้ อาจกล่าวถึงรูปแบบหรือลักษณะร่วมกัน คือ โดยมากเป็นอาคารขนาดเล็กที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขด้านหน้า ก่อฐานสูง ผนังก่อที่บจรดโครงสร้างหลังคา เจาะช่องหน้าต่าง 2-3 ช่อง ประดับตกแต่งด้วยงานเครื่องไม้ เช่น เครื่องตกแต่งหลังคาหน้าบัน รวงผึ้ง และคันทวยรูปพญานาครูปร่างยาว รวบบันไดมักตกแต่งด้วยรูปสิงห์หรือนาค

หากแต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วสิมเหล่านี้ยังมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป โดยพิจารณาจากลักษณะของรูปทรงโดยรวม รวมทั้งเครื่องประดับตกแต่ง สามารถจำแนกตามลักษณะทางรูปแบบและศิลปกรรม ได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 อาคารโดยรวมของกลุ่มนี้ คือ เป็นสิมพื้นถิ่นที่มีขนาดใหญ่ที่พบได้น้อยมากในจังหวัดร้อยเอ็ดและจากการหาข้อมูลที่ผ่านมาบอกว่าได้รับการบูรณะหลายครั้งจนรูปทรงโดยรวมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การศึกษาข้อมูลสำคัญคงเป็นภาพถ่ายเก่าของหอจดหมายเหตุที่พอจะบอกถึงลักษณะเฉพาะของสิมนี้นี้ว่า (ลายเส้นที่ 71)

แผนผัง เนื่องด้วยเป็นอุโบสถขนาดใหญ่ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นเดียวกับสิมในกลุ่มอื่นแต่มีระเบียงล้อมรอบ มีทางเข้าออกด้านหน้าและด้านหลัง จึงเป็นเป็นรูปแบบอาภุคพิเศษแตกต่างออกไปจากกลุ่มอื่น โดยมากสิมในศิลปะลาวเองจะมักมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นเดียวกันแต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน 3 ประเภท คือ แบบมีระเบียงหน้า ระเบียงล้อมด้านนอก และระเบียงล้อมภายใน และสิมทุกแบบมักมีทางเข้าเฉพาะด้านหน้า ด้านหลังก่อกีบทำให้ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปติดผนังด้านหลัง¹ ถึงแม้กรณีตัวอย่างของสิมกลุ่มนี้การที่มีระเบียงรอบเช่นเดียวกับสิมของศิลปะลาว แต่การมีทางเข้าทั้งทางด้านหน้าและด้านหลัง ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ห่างจากผนังด้านหลังรูปแบบโดยรวมจึงน่าจะใกล้เคียงกับแบบแผนของผังที่มีระเบียงรอบของอุโบสถทางภาคกลางมากกว่า²

ฐาน ก่อฐานไม่สูงมากเมื่อเทียบกับสัดส่วนของอาคารและ มีลักษณะที่ยังคงแสดงความสัมพันธ์กับฐานในแบบอิทธิพลล้านช้างที่ตำแหน่งหน้ากระดานบนมีลักษณะคล้ายบัวคว่ำเว้าท้องไม่ว่าง หากแต่ฐานดังกล่าวในส่วนของบัวคว่ำในส่วนล่างมีขนาดสัดส่วนไม่สูงใหญ่และไม่แสดงการงอนของลวดบัวเช่นฐานในอิทธิพลศิลปะลาวทั่วไป ลักษณะดังกล่าวนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่แปลกไปจากลักษณะเฉพาะของฐานในศิลปะลาว อาจเป็นผลที่เกิดจากการซ่อมบูรณะครั้งใดครั้งหนึ่ง การที่ฐานนี้ส่วนท้องไม่ปล่อยว่างก็ถือว่าเป็นรูปแบบที่ปกติเพราะสามารถพบกับหลายตัวอย่างของฐานพระพุทธรูปศิลปะลาว ตัวอย่างเช่น พระแก้วมรกต จัดแสดงใน

¹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา-ล้านช้าง,” ใน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง (เชียงใหม่ : นพบุรี, 2544), 31.

² สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 30.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี (พ.ศ.2369)”³ (ภาพที่ 105) และอีกประการหนึ่งคงเป็น เพราะที่เป็นฐานไม่สูงมากทำให้ห้องไม้ไม่จำเป็นต้องยึดสูงและคาดเส้นลวดใด ๆ

โครงสร้างหลังคา รูปแบบโครงสร้างหลังคาของสิมในกลุ่มนี้ดังตัวอย่างของวัดกลาง มิ่งเมือง เมื่อพิจารณาโครงสร้างหลังคาจากภาพถ่ายเก่าของหอจดหมายเหตุเป็นหลัก โดยรวม อาจมีหลังคาซ้อนกันถึง 3 ชั้น จากการที่ได้อธิบายรายละเอียดในส่วนก่อนหน้านั้นจะเห็นว่าเป็น ลักษณะที่เกิดจากการผสมผสานหลายแบบระหว่างรูปแบบหลังคาชั้นซ้อนและทำชั้นลด ด้านหน้า-หลัง ผสมการใส่ดัดพื้นหลังคา เมื่อมองจากด้านหน้าสิมจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลังคามีความแอ่นโค้งและลาดลงต่ำนี้ไม่ค่อยพบกับสิมพื้นถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ดนัก หากแต่ ลักษณะเช่นนี้เป็นโครงสร้างหลังคารูปแบบหนึ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของสิมกลุ่มสกุลช่างหลวง พระบาง เช่น สิมวัดเชียงทอง สิมวัดคีรี ที่นครหลวงพระบาง และสิมกลุ่มที่มีอิทธิพลสกุลช่าง หลวงพระบาง เป็นต้น (ภาพที่ 8-9)

หน้าบันและรวงผึ้ง ทั้งสองส่วนนี้มีโครงสร้างที่สัมพันธ์กันระหว่างโครงสร้างรับน้ำหนัก ส่วนหลังคาและจำนวนเสาด้านหน้าที่มีจำนวนสี่ต้น โดยด้านหน้าแสดงชื่อเอกพาดอยู่กับเสาคู่ กลางเรียกว่า “เสาร่วมใน”⁴ อยู่ในลักษณะที่สูงกว่าเสาคู่ข้างอีกทั้งภาพถ่ายเก่าแสดงลักษณะของ เสาที่เป็นเสาปูนแบบสี่เหลี่ยมมีการตกแต่งบัวหัวเสาด้วยงานปูนปั้น ลักษณะกليبบัวตั้งตรงคล้าย กليبบัววงแบบรัตนโกสินทร์ สำหรับการประดับองค์ประกอบส่วนที่เป็นหน้าบันและรวงผึ้งถูก แบ่งเป็นสามส่วนตามลักษณะของเสาและรูปทรงของอาคาร ส่วนที่เป็นหน้าบันยังมีลักษณะ ตกแต่งภายในกรอบชื่อช่องสี่เหลี่ยมโดยกรุด้วยแผ่นไม้เรียบ ไม่มีลวดลายเป็นลักษณะอย่าง พื้นบ้าน ในการแบ่งสัดส่วนของพื้นที่ของหน้าบันเช่นนี้โดยรวมอาจกล่าวได้ว่าคล้ายกับการแบ่ง สัดส่วนหน้าบันของสิมในศิลปะลาว ซึ่งโดยทั่วไปมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ แบบกรอบจันทน์มักนิยมใช้ กับสิมในกลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ และแบบกรอบชื่อที่มักสลักไม้เป็นรูปลายตะวัน⁵ และเป็นโครงสร้างหลังแบบมาต่างใหม่⁶ โดยเฉพาะปรากฏใช้มากในสิมสกุลช่างแบบหลวงพระบาง

³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23) (ม.ป.ท., 2551), 49.

⁴ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 108.

⁵ วรดิญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 73.

⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา-ล้านช้าง,” ใน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 62.

หากแต่การแสดงโครงสร้างดังกล่าวของสิมกลุ่มนี้ดังเช่นวัดกลางมิ่งเมืองนั้นเป็นเพียงงานประดับด้านหน้าและหลัง เมื่อมองจากด้านนอกมองคล้ายกับแบบกรอบซื่อที่เกิดจากโครงสร้างแบบม้าต่างใหม่ จะเห็นได้ว่าในระยะหลังเมื่อมีการบูรณะซ่อมแซม ส่วนนี้แล้วก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหน้าบันจากเดิมที่เป็นไม้มาเป็นการประดับด้วยลวดลายปูนปั้นเต็มพื้นที่รูปสามเหลี่ยมแบบศิลปะรัตนโกสินทร์แทน

ส่วนงานประดับไม้สลักเป็นรวงผึ้งของสิมพื้นถิ่นอีสานกลุ่มนี้ เนื่องจากมีเหตุผลทางโครงสร้างเช่นเดียวกับการตกแต่งส่วนก่อนทำให้รวงผึ้งนั้นมี 3 ชั้นเช่นเดียวกัน องค์ประกอบโดยรวมที่เกิดจากวงโค้งสองวงและมีพู่ยาวเป็นลายกนกห้อยลงด้านล่าง ในการพิจารณาองค์ประกอบส่วนนี้อาจจำแนกได้ คือ จำนวน หรือสัดส่วนและลวดลาย

ในกรณีของสัดส่วนหรือจำนวนในการประดับนั้นโดยทั่วไปรวงผึ้งประดับสิมในภาคอีสาน วิโรฒ สีสู่โรกล่าวว่ามีอยู่ 2 ประเภท คือ แบบหนึ่งช่วงเสาและแบบสามช่วงเสา⁷ ซึ่งแบบสามช่วงเสาของสิมในกลุ่มนี้น่าจะเป็นรูปแบบดั้งเดิมกว่าเพราะด้วยเหตุผลหลักทางโครงสร้างและจำนวนเสาด้านหน้าที่มีจำนวน 4 ต้น และมีลักษณะเช่นเดียวกันกับสิมศิลปะลาวในทุกรูปแบบสกุลช่าง โดยเฉพาะสิมวัดเชียงทอง นครหลวงพระบางสร้างในราว พ.ศ. 2102 -2103 โดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁸ หากรวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาหรือเสาสองต้นนั้นเพียงได้น้อยมากและเป็นงานรุ่นหลัง เช่น สิมวัดร่องควน ตามประวัติกล่าวว่าสร้างราว พ.ศ. 2334 ในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์ และเป็นสิมที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์แล้ว⁹ (ภาพที่ 106)

สำหรับส่วนของลวดลายสลักของรวงผึ้งในศิลปะลาวนั้น โดยมากนิยมสลักเป็นลายก้านขด และให้ความสำคัญที่ส่วนปลายของก้านกลายเป็นรูปดอกบัวที่มีลักษณะประดิษฐ์แบบศิลปะลาวเอง คือ มีลักษณะของกลีบที่ม้วนงอและโค้งมนไม่แหลมเหมือนกนกแบบลายไทย ตรงกลางมีเกสรกลม หากมีรูปบุคคลบ้างก็เป็นบางหลังเป็นเพียงภาพหน้ากาลหรือราหูขนาดใหญ่

แต่สำหรับรวงผึ้งสิมพื้นถิ่นในกลุ่มนี้ อย่างเช่น สิมวัดกลางมิ่งเมือง จากเอกสารระบุว่า เป็นงานที่มีมาแต่เดิมเป็นลายก้านขดเต็มพื้นที่เช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะของลายก้านขดที่ต่างไปจากศิลปะลาวที่กล่าวมา ก้านที่ขดวน มีดอกและใบแสดงความเป็นเหมือนจริงตามธรรมชาติ โดยเฉพาะส่วนดอกที่มีกลีบบานในขนาดใกล้เคียงกัน ลักษณะดังกล่าวอาจมองดูคล้ายลักษณะ

⁷ วิโรฒ ศรีสู่โร, "ฮ้างผึ้ง," *อาษา*, 8 (2541) : 84-86.

⁸ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, *ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง*, 106.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 178-179.

ลายดอกโบตันอย่างจีน ซึ่งหากเชื่อมโยงกับประวัติของวัดกลางมิ่งเมืองที่อ้างถึงความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 5 หรือเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2347 -2370)¹⁰ กษัตริย์นครเวียงจันทน์ที่นำช่างจากกรุงเทพมหานครมาบูรณะวัดแห่งนี้เมื่อรัชสมัยของพระยาขัติยวงศ์พิสุทธิบดี (สีลัง) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด (พ.ศ.2326 -2387) ซึ่งขณะนั้นตรงกับรัชกาลที่ 2 และ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น หากเป็นเช่นนั้น ก็น่าจะคาดไม่ถึงเป็นช่างหลวงเอง เนื่องจากช่างหลวงฝีมือดีย่อมเป็นการส่วนพระองค์ไม่พระราชทานให้ออกมาเขียนภาพตามหัวเมืองโดยง่าย¹¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ 3 เกิดงานศิลปกรรมแบบพระราชนิยม งานศิลปกรรมด้านลวดลายประดับเช่น ลายโบตันมักประกอบด้วยใบไม้ตามธรรมชาติที่มีอิทธิพลจากจีน หากแต่เป็นลายดอกไม้ล้วน ๆ หรือดอกโบตันเต็มพื้นที่ ล้อมรอบด้วยดอกไม้ขนาดเล็กกว่า ดังเช่น หน้าบันอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น¹² (ภาพที่ 107) จึงอาจเป็นช่องทางหนึ่งที่รูปแบบลายดอกโบตันเข้ามาพร้อมกับเหตุการณ์ซ่อมหรือบูรณะสิมในครั้งนั้น และผสมผสานกับรูปแบบลายก้านขดที่ช่างคุ้นเคยอยู่เดิม

ขณะเดียวกันการสืบค้นลวดลายที่ประดับรวงผึ้งในศิลปะลาว นอกจากลายก้านขดแบบศิลปะลาวดังที่กล่าวมาข้างต้น ก็พบลายดอกไม้ที่มีลักษณะดอกไม้แบบธรรมชาติหรือลายดอกโบตันได้เช่นเดียวกัน และพบมากกับสิมกลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์หลายหลัง เช่น รวงผึ้งของสิมวัดร่องควุน ซึ่งตามประวัติกล่าวว่าสร้างราว พ.ศ. 2334 ในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์ นอกจากนี้ยังพบอิทธิพลศิลปะจีนที่ในการประดับการช่มประตู และภาพเขียนทวารจีนที่แห่งนี้ด้วย จึงทำให้แน่ใจได้ว่าอิทธิพลศิลปะจีนนั้น ได้เข้าไปมีผลต่อรูปแบบศิลปกรรมในศิลปะลาว ในช่วงระยะเวลาอันเป็นอย่างน้อย

เมื่อกลับมาพิจารณาลวดลายดอกโบตันของสิมพื้นถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ดตั้งที่วัดกลางมิ่งเมืองนี้แม้มีประวัติการสร้างไม่ชัดเจนแต่ก็อาจกล่าวได้ว่า ดังรูปแบบที่ปรากฏนั้นไม่ได้เป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นเอง หากแต่เป็นอิทธิพลศิลปะจีนที่ส่งทอดมาไม่ว่าจะเป็นเส้นทางใดก็ตามก็ อาจมาจากภาคกลางโดยตรงหรือส่งผ่านมาทางดินแดนแถบประเทศลาว ทั้งหมดก็ล้วนเป็นอิทธิพลที่เป็นที่นิยมอยู่ขณะนั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

¹⁰ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครราชสีมา : ใจเซฟปริ้นติ้ง, 2545), 249.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงผลออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 270.

¹² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 77-79.

กลุ่มที่ 2 เช่น วัดไตรภูมิคณาจารย์ วัดสระเกตุสิม (ลายเส้นที่ 71) กลุ่มนี้โดยมากผ่านการบูรณะมาแล้วทั้งสิ้นจากกรมศิลปากร จากประวัติการตั้งวัดอย่างคร่าว ๆ อยู่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ไม่มีหลักฐานระบุระยะเวลาการสร้างสิมที่แน่ชัด อาคารโดยรวมของกลุ่มนี้ คือ เป็นสิมที่มีขนาดเล็กกว่ากลุ่มแรกมาก แผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีทางเข้าด้านหน้าหนึ่งช่อง ผนังด้านหลังก่อทับ ภายในมีเพียงห้องสำหรับทำสังฆกรรม ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปติดกับแนวผนังด้านหลังก่อเป็นฐานบัวคว่ำ บัวหงายขนาดใหญ่หรือฐานแอวนั้น ด้านหน้าก่อเป็นผนึกเว้นเป็นช่องบันได (มีลักษณะเหมือนตักฐานบางส่วนออกเป็นช่อง) เครื่องประดับตกแต่งหลังคาโดยรวมที่มีอิทธิพลแบบอย่างภาคกลางรวมถึงการตกแต่งบัวหัวเสาด้วย ส่วนคันทวยเป็นไม้สลักรูปพญานาค มีปีกมีรูปร่างยาวตกแต่งด้วยด้วยละเอียดแตกต่างกัน บันไดทางขึ้นด้านหน้าไม่มีการตกแต่งราวบันได สำหรับศิลปกรรมที่สำคัญแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นและเป็นสิ่งที่ใช้บ่งบอกว่าเป็นงานในกลุ่มนี้คือ ระบบชุดฐาน โครงสร้างหลังคา และการประดับตกแต่งเครื่องไม้ โดยเฉพาะตำแหน่งบริเวณมุขโถงด้านหน้าที่มีเสาจำนวนสี่ต้นรองรับหลังคาจั่วแบบช่อเอื้องช่อโท

ส่วนฐาน ฐานของสิมในกลุ่มนี้เป็นฐานบัวก่อด้วยอิฐฉาบปูน เป็นฐานสูงมากเมื่อเทียบกับสัดส่วนของผนังอาคาร มีท้องไม้ไว้ลึกลงไปเป็นฐานแอวนั้น องค์ประกอบหลักของลวดบัว คือ ฐานเขียงหรือหน้ากระดาน บัวคว่ำขนาดใหญ่เอนลาด เส้นลวด ท้องไม้คาดลูกแก้วอกไก่ โดยที่ลูกแก้วนี้มีลวดบัวขนาบบนและล่าง เส้นลวด บัวหงายในตำแหน่งหน้ากระดานบนมีลักษณะคล้ายบัวคว่ำคาดด้วยเส้นลวดอีกครั้งก่อนถึงส่วนถัดขึ้นไปเป็นผนังอาคาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นฐานบัวดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะที่ลวดบัวแต่ละส่วนมีการสะดงอน คักดีชัย สายสิงห์ เรียกชื่อฐานในลักษณะนี้ว่า “ฐานบัวงอน”¹³ ซึ่งองค์ประกอบของลวดบัวและมีการงอนขึ้นของลวดบัวนี้เป็นรูปแบบที่นิยมพบในศิลปะลาวและมีอิทธิพลศิลปะลาว เชื่อว่าเกิดขึ้นครั้งแรกที่พระธาตุศรีสองรักในต้นพุทธศตวรรษที่ 22¹⁴ (ภาพที่ 108) มีความนิยมใช้อย่างต่อเนื่องเรื่อยมาดังพบในตัวอย่าง

¹³ คักดีชัย สายสิงห์, “ฐานบัวงอนกับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนากับล้านช้าง,” *ศิลปวัฒนธรรม* 22, 4 (ก.พ.2544): 76-78.

¹⁴ รวมทั้งการเน้นบัวคว่ำขนาดใหญ่ที่น่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 23-25 ซึ่งเป็นศิลปะล้านช้างสกุลช่างหลวงพระบาง, เชษฐี ดิงสัญชลิ, *บทบาทฐานสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22* (ม.ป.ท., 2541), 28.

ฐานรองรับพระพุทธรูปหลายองค์และน่ามีลักษณะทางวิวัฒนาการสัมพันธ์สอดคล้องกับงานด้านสถาปัตยกรรมด้วย¹⁵

โดยทั่วไปฐานบัววงอนที่ปรากฏในภาคอีสานที่เป็นช่วงเวลาที่เข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์แล้ว เช่น ฐานพระแก้วมรกต จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี¹⁶ และพระพุทธรูปปางมารวิชัยจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่¹⁷ ที่มีจารึกการสร้างในปี พ.ศ.2369 (ภาพที่ 104, 109) ปรากฏว่าภาพรวมยังคงแสดงลักษณะถึงแบบอย่างเก่าที่มีความอ่อนช้อยของลวดบัวในแบบฐานศิลปะลาว¹⁸ ความต่างที่พบมีรูปแบบที่เรียบง่ายกว่าโดยใช้แค่องค์ประกอบหลักๆ หรืออาจมีการเพิ่ม ลดจำนวนของลวดบัวที่มีความสำคัญรองลงมาบ้างแต่ก็เน้นความอ่อนช้อยของฐานด้วยความงามของลวดบัวอื่น ๆ ด้วยนอกเหนือจากบัวคว่ำบัวหงาย ซึ่งเป็นลักษณะร่วมของฐานในกลุ่มนี้

หากแต่ตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับองค์ประกอบลวดบัวเช่น ที่วัดสระเกตุ คือ การพบลวดบัวที่มีลักษณะคล้ายลูกแก้วที่บริเวณส่วนล่างของฐานหรือต่อจากหน้ากระดานล่าง เป็นลักษณะที่เพิ่มเติมมีแตกต่างจากตัวอย่างฐานของลุ่มอื่น ไม่ใคร่พบมากนักหากจากการสืบค้นมีลักษณะเช่นเดียวกันที่พบได้ในชุดฐานของศิลปะลาว เช่น ฐานลิมของวัดปากคานที่ระบุงการสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2280 (ภาพที่ 110) หรือฐานพระพุทธรูปสำริดวัดสี่สะเกต นครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็น

¹⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัววงอนกับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง,” *ศิลปวัฒนธรรม*, 76-78.

¹⁶ มีจารึกที่ฐานกล่าวถึง “สมเด็จพระราชญ์สุธา (เจ้าอนุวงศ์) อาปณคามธิดาชาติสายสุริยวงศ์ มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้หล่อพระพุทธรูปองค์นี้ น้ำหนัก 25,000 เทียมพระแก้วมรกตเจ้า เมื่อจุลศักราช 1188 (พ.ศ. 2369)”, ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 -23)*, 49.

¹⁷ จารึกที่ฐานกล่าวถึงผู้สร้างโดยสมเด็จพระราชญ์สุธา (เจ้าอนุวงศ์) ในปี พ.ศ.2369 ใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 -23)*, 59.

¹⁸ มืองค์ประกอบหลักคือ ฐานเขียงหรือฐานหน้ากระดานล่าง บัวคว่ำ ท้องไม้ คาดลูกแก้วหรือลูกแก้วอกไก่ บัวหงาย และต่อด้วยลักษณะของบัวคว่ำในตำแหน่งหน้ากระดานบน มีปลายตัววัดขึ้นหรือองขึ้น รองรับส่วนที่เป็นพระพุทธรูป หรือผนังอาคาร โดยงานสถาปัตยกรรมจะไม่มีฐานหน้ากระดานหรือกลีบบัวอีกชั้นเหมือนพระพุทธรูป

พระพุทธรูปศิลปะลาว มีการกำหนดอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 - กลางพุทธศตวรรษที่ 23¹⁹ และส่วนที่เป็นลูกแก้วนี้อาจเป็นส่วนเดียวที่น่าจะมีที่มาจาก “เข่าพรหม” ในฐานบัวเข่าพรหมของ พระธาตุศรีสองรัก²⁰

จากรายละเอียดที่กล่าวมาเกี่ยวกับลักษณะหลัก ๆ ของฐานที่มีลวดบัวที่สะดุดตา และการปรากฏลูกแก้วที่ฐานส่วนล่างได้แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดของอิทธิพลศิลปะลาวที่ปรากฏอยู่ในฐานสิมกลุ่มนี้อย่างชัดเจน

โครงสร้างหลังคา ลักษณะของสิมกลุ่มนี้แสดงโครงสร้างหลังคาด้านนอกแบบช่อเอก ช่อโท โดยที่มีการถ่ายน้ำหนักจากโครงสร้างหลังคาลงมาที่เสาและคาน จำนวนเสาด้านหน้าที่มีจำนวนสี่ต้น โดยมีช่อเอกพาดอยู่กับเสากลมคู่กลาง เรียกว่า “เสาร่วมใน”²¹ ที่มีความสูงกว่าคู่ข้างต่อเนื่องไปถึงภายใน เช่น สิมวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวย่อมมีผลต่อองค์ประกอบตกแต่งเช่น หน้าบันและรูปทรงของสิม เมื่อผ่านระยะเวลาอันยาวนานชำรุดและผ่านการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วทั้งสิ้น หากแต่หน่วยงานที่รับผิดชอบก็ได้ดำเนินการรักษาคงสภาพรูปแบบเดิมไว้ วัสดุในการมุงหลังคา ส่วนมากจากประวัติการซ่อมบูรณะมักกล่าวถึงวัสดุในการใช้มุงหลังคาได้สลับเปลี่ยนระหว่างของเดิมที่เป็นเคยเป็นแป้นเกล็ดและสังกะสี เมื่อได้รับการบูรณะจากกรมศิลปากรจึงนำแป้นเกล็ดกลับมาใช้อีกครั้ง

สิมในกลุ่มนี้สามารถจำแนกรูปแบบหลังคาเป็นสองแบบ คือ แบบแรกหลังคาแบบจั่วชั้นเดียวลาดคลุมอาคาร มีชายหลังคาไม่ลักษณะคลุมต่ำและตรง สำหรับสำหรับสิมอีสานทั่วไปไม่ใคร่พบความนิยมการใส่ดัดหลังคาจำนวนมากเช่นเดียวภาคกลางและมักเป็นหลังคาจั่วเรียบเพียงชั้นเดียว เหตุผลหนึ่งคงเกี่ยวกับโครงสร้างของอาคารที่มีขนาดเล็กกว่า²² โดยเฉพาะโครงสร้างหลังคาของวัดไตรภูมิคนาจารย์นี้ เมื่อพิจารณาภายนอกอาจแสดงให้เห็นถึงการวางช่อพาดเสาคู่

¹⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23), 45.

²⁰ ฐานบัวเข่าพรหมนี้ได้รับความนิยมมากในราวพุทธศตวรรษที่ 23-24, เชษฐ ติงส์ญชลี, บทบาทฐานสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22, 28.

²¹ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 108.

²² คำว่าตบนี้ใช้เรียกผืนหลังคา ที่มองจากด้านข้างอาคารที่มีความกว้างมากของผืนหลังคา ที่ประกอบเป็นหลังคาทรงจั่วก็จะเป็นผืนหลังคาที่มีขนาดใหญ่ ช่างจะทำการแบ่งผืนหลังคาออกเป็นผืนเล็ก ๆ, สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 73-75.

กลางแบบเสาร่วมในแต่ลักษณะดังกล่าวก็ไม่ได้สัมพันธ์กับโครงสร้างภายในสิม เพราะสังเกตได้ว่าภายในสิมไม่มีเสาร่วมในและชื่อวางพาดกับผนัง จึงแตกต่างจากระบบโครงสร้างหลังคาของสิมในกลุ่มดังกล่าวต่อไป

และแบบที่สองแบบหลังคาจั่วแบบชั้นซ้อน²³ แสดงโครงสร้างหลังคาด้านนอกแบบช่อเอก ช่อโท โดยที่มีการถ่ายน้ำหนักจากโครงสร้างหลังคาลงมาที่เสาและคาน จำนวนเสาด้านหน้าที่มีจำนวนสี่ต้น โดยมีช่อเอกพาดอยู่กับเสากลมคู่กลาง เรียกว่า “เสาร่วมใน”²⁴ ตั้งต่อเนื่องถึงภายในอาคาร สันติ เล็กสุขุม ได้อธิบายในส่วนการซ้อนชั้นนี้ว่า “รูปจั่วซ้อนกันก็คือ หลังคาซ้อนชั้นของโบสถ์หรือวิหาร เกิดจากความคิดที่ต้องการทำเรือนให้ซ้อนกันตามความหมายของคำว่าปราสาท โดยตัดฝาของเรือนออก ให้เหลือเพียงหลังคาที่ร่นมาครอบบนหลังคาชั้นล่าง...”²⁵ ตัวอย่างเช่นของสิมสระเกตุ โดยมีลักษณะหลังคาจั่วขนาดเล็กมาวางซ้อนกันด้านบนของผืนหลังคาใหญ่ในลักษณะซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป โครงสร้างหลังคาไม่แสดงถึงลักษณะลาดคลุมต่ำและแอ่นโค้ง ลักษณะดังกล่าวต่างจากการซ้อนชั้นของอาคารในสถาปัตยกรรมไทย ที่มีการซ้อนทางด้านหน้าจั่วที่เรียกว่า “ชั้นลด” และด้านข้างที่เรียกว่า “การซ้อนทับหลังคา” เพราะด้วยอาคารมีหลังคาที่เป็นผืนยาว ๆ ตามผังพื้นจึงต้องทอนหรือแบ่งเป็นช่วงสั้น ๆ และยกซ้อนกันเป็นหลายชั้น แทนที่จะเป็นหลังคาเดียว²⁶

²³ หลังคาชั้นซ้อนมีรูปแบบที่แตกต่างจากการซ้อนแบบหลังคาลด

²⁴ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 108.

²⁵ สันติ เล็กสุขุม, ลีลาไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 16.

²⁶ ซ้อน คือ การยกหลังคาที่ควรจะเป็นหลังคาเดียววางขึ้นเป็นชั้นมีตั้งแต่สองชั้นจนถึงสี่ชั้นในหลังคาเดียว การเรียกชื่อของหลังคาที่ซ้อนกันนี้จะเรียกจากชั้นล่างขึ้นไปยังชั้นบน โดยเรียกหลังคาชั้นที่ต่ำที่สุดว่าชั้นหนึ่งแล้วเรียกขึ้นไปเป็นชั้นที่ 2, 3 และสี่ตามลำดับ ซึ่งการลดชั้นของหลังคา คือ การซ้อนของหลังคามีความห่างของสันหลังคามีมากกว่าปกติ อาจเรียกได้ว่า หลังคาลด มุขลด หลังคาชั้นลด ส่วนคำว่าทับนี้ใช้เรียกผืนหลังคาที่มองจากด้านข้างอาคารที่มีความกว้างมากของผืนหลังคา ที่ประกอบเป็นหลังคาทรงจั่วก็จะเป็นผืนหลังคาที่มีขนาดใหญ่ข้างจะทำการแบ่งผืนหลังคาออกเป็นผืนเล็ก ๆ โดยมีเชิงกลอนเป็นเส้นแบ่ง หลังคาแต่ละผืนที่แบ่งจะเรียกว่าทับ โดยเรียกจำนวนทับจากด้านบนหรือสันหลังคาลงมา การลดหลั่นของทับหลังคาจากใหญ่ไปหาเล็กนั้น อาจมีข้อยกเว้นที่อาคารนั้นมีระเบียงรอบ ทับหลังคาส่วนนั้นจะมีขนาดใหญ่สุด, สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 73-75.

ดังนั้น จากลักษณะโครงสร้างหลังคาของสิมในกลุ่มนี้ โดยเฉพาะแบบที่สองที่เป็นหลังคาจั่วซ้อนชั้น ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่พบได้ในโครงสร้างหลังคาที่เป็นลักษณะเฉพาะของสิมในศิลปะลาว ผู้ศึกษาเห็นว่าเมื่อนำโครงสร้างหลังคาดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับสกุลช่างต่าง ๆ แล้ว ถึงแม้จะมีโครงสร้างโดยรวมที่เป็นหลังคาซ้อนชั้นที่พบมากในสิมแบบสกุลช่างหลวงพระบางเช่น สิมวัดคี่ลี (พ.ศ. 2316) สิมวัดเชียงม่วน (พ.ศ. 2396) (ภาพที่ 9, 111) ก็ตาม แต่ก็มีข้อขัดแย้งว่าการขึ้นซ้อนของสิมพื้นถิ่นในกลุ่มที่สองนี้มีลักษณะที่ไม่อ่อนช้อยอีกทั้งไม่ลาดคลุมต่ำเหมือนดังเช่นตัวอย่างสิมในกลุ่มสกุลช่างหลวงพระบางที่กล่าวมา อีกทั้งเครื่องประดับตกแต่งหลังคาที่ต่างออกไป โดยมีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ร่วมด้วยนั้น รูปแบบดังกล่าวจึงมีความใกล้เคียงกับโครงสร้างหลังคาของสิมในกลุ่มเวียงจันทน์ที่เป็นงานสร้างรุ่นหลังกว่าและพัฒนามาจากรูปแบบดั้งเดิมคือแบบหลวงพระบางมากกว่า²⁷ เช่น สิมของวัดองค์คือ เวียงจันทน์ (ภาพที่ 10)

เครื่องตกแต่งหลังคาของสิม ในกลุ่มนี้มีการประดับด้วยเครื่องไม้ทั้งสิ้น คือ ป้านลมเรียบหรือรอยระกาที่ทอดตัวตรง ซ่อฟ้าใบระกาที่มีรูปแบบของอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ เฉพาะในส่วนส่วนหางหงส์นั้น อาจมีสิมบางหลังที่มีรูปแบบเป็นนาคที่แสดงลายละเอียดเหมือนจริงอย่างตรงไปตรงมา

หน้าบันและรวงผึ้ง ทั้งสองส่วนนี้มีโครงสร้างที่สัมพันธ์กันระหว่างโครงสร้างรับน้ำหนักส่วนของหลังคาและจำนวนเสาต้านหน้าที่มีจำนวนสี่ต้น โดยมีชื่อเอกพาดอยู่กับเสาคู่กลางเรียกว่า “เสาร่วมใน”²⁸ ที่มีความสูงกว่าคู่ข้างที่ได้กล่าวผ่านมาแล้ว ทำให้การประดับองค์ประกอบส่วนที่เป็นหน้าบันและรวงผึ้งถูกแบ่งเป็นสามส่วนเช่นเดียวกัน ส่วนที่เป็นหน้าบันมักตกแต่งในกรอบชื่อช่องสี่เหลี่ยมภายในโครงสร้างหน้าจั่วเป็นไม้สลักรูป “ลายตะเวน” หรือลายพระอาทิตย์²⁹ หรือกรุด้วยแผ่นไม้เรียบง่าย สิมลักษณะนี้ในจังหวัดร้อยเอ็ดพบได้ไม่มากนัก ดังเช่น สิมวัดสระเกตุ และวัดไตรภูมิคณาจารย์ เป็นต้น

จากลักษณะที่กล่าวมาข้างแล้วเกี่ยวกับรูปแบบการตกแต่งหน้าบันเช่นนี้ เป็นลักษณะเช่นเดียวกับการตกแต่งหน้าบันของสิมในศิลปะลาว ซึ่งโดยทั่วไปมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ แบบกรอบจันทน์มีลักษณะเป็นพื้นี่สามเหลี่ยม มักนิยมใช้กับสิมในกลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์และ

²⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือศิลปะล้านช้างโดยสังเขป,” ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 99.

²⁸ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 108.

²⁹ ภาษาท้องถิ่นอีสาน หมายถึง พระอาทิตย์.

แบบกรอบชื่อที่มักสลักไม่เป็นรูปลายตะวัน³⁰ โดยเฉพาะปรากฏใช้มากในสิมสกุลช่างแบบหลวงพระบาง รูปแบบโดยรวมที่มีการคล้ายคลึงกันหากแตกต่างกันเพียงระดับฝีมือที่ปราณีตวิจิตรต่างกัน

ส่วนงานประดับตกแต่งส่วนถัดลงมาใต้หน้าบันงานประดับไม้สลักเป็นรวงผึ้งของสิมพื้นถิ่นอีสานกลุ่มนี้ เนื่องจากมีเหตุผลทางโครงสร้างเช่นเดียวกับการตกแต่งส่วนก่อนทำให้รวงผึ้งนั้นมี 3 ชั้นเช่นเดียวกัน องค์ประกอบโดยรวมที่เกิดจากวงโค้งสองวงและมีพู่ยาวเป็นลายกนกห้อยลงด้านล่าง ในการพิจารณาองค์ประกอบส่วนนี้อาจจำแนกได้คือจำนวนหรือสัดส่วน และลวดลาย

ในกรณีของสัดส่วนหรือจำนวนในการประดับนั้นโดยทั่วไปรวงผึ้งประดับสิมในภาคอีสาน วิโรฒ สีสุโรกล่าวว่ามีอยู่ 2 ประเภท คือ แบบหนึ่งช่วงเสาและแบบสามช่วงเสา³¹ ซึ่งแบบสามช่วงเสานั้นน่าจะเป็นรูปแบบดั้งเดิมกว่าเพราะด้วยเหตุผลทางโครงสร้างของสิมในศิลปะลาวมีลักษณะของชื่อเอก ชื่อโท โดยมีชื่อเอกพาดอยู่กับเสากลางคู่กลางเรียกว่า “เสาร่วมใน”³² หรือโครงสร้างแบบม้าต่างใหม่ เช่น สิมวัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง³³ และลักษณะเช่นเดียวกันกับสิมในทุกรูปแบบสกุลช่าง ยกเว้นเพียงสิมวัดร่องคูณ (ภาพที่ 106) ที่เป็นงานรุ่นหลังกว่ามากตามประวัติกล่าวว่าสร้างราว พ.ศ. 2334 ในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์ซึ่งเป็นระยะหลังกว่ามีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์แล้ว³⁴ และรวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสานี้ก็พบได้มากกว่าแสดงถึงความนิยมของสิมพื้นถิ่นอีสานดังตัวอย่างที่จะกล่าวถึงภายหลัง

สำหรับส่วนของลวดลายสลักนั้นโดยทั่วไปจากการสังเกตของผู้ศึกษาเองอาจจำแนกได้ 2 ลักษณะคือ ลวดลายก้านขดเต็มพื้นที่และลวดลายก้านขดที่แทรกด้วยตัวละครในวรรณกรรมพื้นบ้าน ซึ่งจากการสืบค้นของรวงผึ้งในแหล่งที่มาในศิลปะลาวนั้น โดยมากให้ความสำคัญกับลายก้านขดที่มีส่วนปลายของก้านเป็นลายดอกบัวลักษณะแบบศิลปะลาวเอง คือมีก้านที่ม้วนงอไม่แหลมหรือเป็นกนก หากมีรูปบุคคลบ้างก็เป็นบางหลังเป็นเพียงภาพหน้ากาลหรือราหูขนาดใหญ่

³⁰ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 73.

³¹ วิโรฒ สีสุโร, “ฮ้างผึ้ง,” อาษา, 84-86.

³² สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 108.

³³ สร้างในราว พ.ศ.2102 -2103 โดยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช, วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 106.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 178-179.

สำหรับสิมในกลุ่มนี้มีแบบลายก้านขดเติมพื้นที่ เช่น วัดไตรภูมิคณาจารย์นั้นเป็นลายก้านขดที่ต่างจากศิลปะลาวที่กล่าวมา แต่เป็นลวดลายก้านขดที่เกิดจากลายกนกผสมดอกกลมลายก้านขดดังกล่าวน่าจะใกล้เคียงลักษณะลายกนกแบบไทยมากกว่า

ส่วนรวงผึ้งที่เป็นลายก้านขดแทรกด้วยภาพบุคคลเช่น วัดสระเกตุ นั้น ลักษณะนี้พบได้ในสิมศิลปะลาวเช่นเดียวกัน หากแต่ภาพบุคคลที่แทรกลงไปนั้นมีขนาดใหญ่กว่ามาก อีกทั้งลวดลายก้านขดที่ม้วนขดแน่นหาจุดเริ่มต้นหรือส่วนปลายของลายค่อนข้างสับสน ต่างจากแหล่งศิลปะเดียวกันโดยรวมแล้วน่าจะเป็นลักษณะของท้องถิ่น และลักษณะเฉพาะอย่างสุดท้ายของสิมในกลุ่มนี้คือไม่นิยมการทำราวบันไดด้านข้าง

กลุ่มที่ 3 (ลายเส้นที่ 71) สิมกลุ่มนี้จากประวัติการตั้งวัดอยู่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือหลังกว่านั้นในราวปลายรัชกาลที่ 5 ดังตัวอย่างปรากฏหลักฐานของวัดบ้านขอนแก่นเหนือระบุงการสร้างวัดเป็นอักษรไทยน้อยที่ตัวสิมว่าสร้างขึ้นเมื่อจุลศักราช 1247 (พ.ศ. 2428) และการกล่าวถึงการสร้างสิมหลังใหม่ของวัดสระเกตุที่มีรูปแบบจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้ระบุงสร้างในราวปลายรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่ไม่มีหลักฐานใดๆ ระบุงระยะเวลาการสร้างสิมที่แน่ชัดเหมือนสิมในกลุ่มที่ผ่านมา ลักษณะของอาคารโดยรวมของกลุ่มนี้มีความเป็นพื้นบ้านหรือพื้นถิ่นชัดเจนมากกว่ากลุ่มก่อน ยังคงรักษาระบบแผนผังที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและมีมุขหน้า ยกเว้นเฉพาะวัดศรีฐานที่มีรูปแบบแตกต่างไปจากกลุ่มด้วยที่แผนผังที่ไม่มีมุขหน้าอาจเป็นผลจากการบูรณะเพิ่มเติมครั้งใดครั้งหนึ่งที่ผ่านมา และสิมในกลุ่มนี้มีการเครื่องประดับตกแต่งด้วยเครื่องไม้ เช่น เครื่องลายอง หน้าบัน รวงผึ้ง และคันทวย เหมือนกลุ่มที่ผ่านมาเพียงแต่มีลักษณะพื้นบ้านมาก กล่าวคือ

ส่วนฐาน โดยมากฐานของสิมในกลุ่มนี้เป็นฐานสูง ท้องไม้ว่าลิ๊กแบบฐานแอมซัน เช่นเดียวกับกลุ่มที่สอง อาจจำแนกรูปแบบได้สองลักษณะคือ กลุ่มแรก ฐานบัวแบบศิลปะล้านช้างที่มีองค์ประกอบและลวดบัวในลักษณะระบุงดงอนหรือฐานบัวดงอน เช่น ฐานของสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ ส่วนที่ต่อเนื่องจากบัวภายในตำแหน่งของหน้ากระดานบนที่มักสอดรับกันในลักษณะเอนลาดคล้ายบัวคว่ำนั้น สำหรับฐานสิมแห่งนี้มีการทำลักษณะเดียวกันถึงสองครั้งที่ส่วนล่างของฐาน จากการศึกษาหลักฐานเกี่ยวกับฐานของอาคารจำนวนหนึ่งที่ผ่านมานี้ไม่พบการทำซ้ำถึงสองครั้งดังกล่าว หากแต่ในตำแหน่งเดียวกันนี้ได้พบรูปแบบการซ้อนบัวคว่ำสองชั้นต่อกันเท่านั้น ดังเช่น ฐานพระธาตุศรีสองรัก (ภาพที่ 108) หรือฐานรองรับพระพุทธรูปสำริดบางองค์ วัดสี่สะเกด นครเวียงจันทน์ จึงอาจทำให้คิดได้ว่าลวดบัวดังกล่าวของฐานสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจนี้คงเป็นส่วนเดียวกันกับบัวคว่ำซ้อนสองชั้นดังที่กล่าวมา ซึ่งอาจเกิดจากความไม่เข้าใจของช่างเองหรือทาง

เทคนิควิธีการสร้างที่เน้นความหนาของลวดบัวส่วนนี้มากเกินไปจนทำให้เกิดปริมาตรและมองคล้ายว่าเป็นลักษณะเช่นเดียวกับส่วนบนของฐาน

ส่วนอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจมาพิจารณาด้วยของฐานสิมวัดจักรวาลฯ คือ การประดิษฐ์ลวดบัวให้คาดทับด้านบนนอกหรือขอบด้านบนนอกลดหลั่นกันในแนวนอนเหมือนการเพิ่มมุมที่ฐานนั้น รูปแบบเช่นนี้ที่ไม่ใคร่พบมากนักในการใช้ตกแต่งฐานอาคาร แต่การซ้อนลวดบัวของฐานวัดจักรวาลภูมิพิณนี้ก็ไม่ถือว่าเป็นสิ่งใหม่แต่อย่างใด เพราะรูปแบบดังกล่าวเป็นลักษณะเช่นเดียวกับฐานเพิ่มมุมของพระพุทธรูปในศิลปะลาวหลาย ๆ องค์ ดังเช่น พระใส วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย³⁵ (ภาพที่ 112) และพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ระเปียงคดวัดสีสะเกด มีความเป็นไปได้ว่าช่างน่าจะมีโอกาสเห็นและได้แรงบันดาลใจในการนำรูปแบบดังกล่าวมาประยุกต์ใช้สร้างกับฐานสิมวัดจักรวาลภูมิพิณนี้

รูปแบบที่สอง เช่น ชุดฐานของสิมวัดเสมาท่าค้อและสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือทั้งสองมีลักษณะองค์ประกอบของลวดบัวเช่นเดียวกัน คือ เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายขนาดใหญ่ที่คาดท้องไม้ด้วยลูกแก้วอกไก่³⁶ โดยอย่างยิ่งในส่วนบนของฐานต่อจากลวดบัวหงายในตำแหน่งของหน้ากระดานบนนั้นยังคงลักษณะของบัวคว่ำ ซึ่งเป็นรูปแบบลวดบัวที่มีความเฉพาะของอิทธิพลศิลปะลาว แต่ลักษณะเฉพาะของฐานกลุ่มนี้คือลวดบัวไม่มีลักษณะการสะดงอนแล้วจึงไม่แสดงความอ่อนช้อยเช่นเดียวกันฐานกลุ่มก่อนหน้านี้เป็นลักษณะฐานแบบศิลปะล้านช้าง

ส่วนอีกแบบหนึ่งเช่น ชุดฐานของสิมวัดศรีฐานเป็นฐานบัวลูกแก้ว³⁷ ซึ่งโดยรวมแล้วเป็นรูปแบบที่คล้ายกับชุดฐานบัวรูปแบบหนึ่งในอาคารภาคกลาง³⁸ แต่ทั้งนี้เมื่อพิจารณาดูจะเห็นได้ว่ามีลักษณะบางประการที่แตกต่างที่แตกต่างออกไปและสามารถเชื่อมโยงกับสองกลุ่มแรกที่มี

³⁵ พระใส พระพุทธรูปปางมารวิชัย สำริด วัดโพธิ์ชัย จ.หนองคาย อายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวสร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชพร้อมกับพระเสริมพระสุก เมื่อ พ.ศ. 2109, กรมศิลปากร, ลำดับกษัตริย์ลาว, 183.

³⁶ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ คือ ฐานบัวที่มีแถบนูนเป็นสัน คาดประดับที่ท้องไม้ แถบนูนเป็นสันนี้ดูคล้ายอกไก่, สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2535), 43.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ รูปแบบฐานที่ใช้กับอุโบสถและวิหารทางภาคกลางหลายแบบ โดยเฉพาะแบบฐานบัวลูกแก้วนั้นมีปรากฏอยู่ในฐานอาคารสมัยรัชกาลที่ 3 และใช้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4, สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 134 -137.

อิทธิพลฐานแบบศิลปะลาวได้ คือ การมีเส้นลวดรองรับส่วนที่เป็นผนัง³⁹ ขนาดความสูงใหญ่ของ บัวคว่ำบัวหงาย ปูนปั้นลวดบัวบางส่วนแม้ชำรุดแต่ก็พอมีเค้าโครงของการเน้นส่วนมุมให้สะดุด งาม เช่น หน้ากระดานบน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบดังกล่าวเป็นรูปแบบหนึ่งที่คลี่คลายไป จากฐานในกลุ่มอื่น ๆ ที่กล่าวมาก่อนหน้าและเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับฝีมือทางเชิงช่างกับแต่กลุ่มที่ ผ่านมาแล้วอาจต้องยกว่ามากคงเป็นฝีมือของช่างพื้นบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น

จากรายละเอียดที่กล่าวมาได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะลาว ที่ปรากฏอยู่ในชุดฐาน สิมทั้งสามแบบนี้ ในลักษณะที่มากน้อยต่างกัน จากการการวิเคราะห์ห้องคี่ประกอบรูปแบบแรกมี ความใกล้เคียงทางรูปแบบศิลปะมากกว่าแบบที่สองและแบบที่สามที่ได้ลดทอนรายละเอียดต่าง ๆ ลงไปโดยเฉพาะแบบที่สามที่มีลักษณะอย่างภาคกลางแต่สร้างโดยช่างพื้นถิ่น

โครงสร้างหลังคา สำหรับปัญหาทางโครงสร้างหลังคาของสิมกลุ่มนี้ไม่ต่างจากกลุ่มอื่น ตรงที่ส่วนมากชำรุดและผ่านการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วทั้งสิ้น หากแต่หน่วยงานที่รับผิดชอบก็ได้ ดำเนินการรักษาคงสภาพรูปแบบเดิมไว้ สิมในกลุ่มนี้มีรูปแบบโครงสร้างหลังคา คือ หลังคาแบบจั่ว ชั้นเดียวลาดคลุมอาคาร มีชายหลังคาไม่คลุมต่ำและลาดตรงเป็นแบบที่พบมากกว่าหลังคาแบบ อื่น ได้แก่ สิมวัดจักรวาลภูมิพิณีจ สิมวัดเสมาท่าคือ สิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ และแบบที่สองแบบ หลังคาจั่วแบบชั้นซ้อน⁴⁰ ของสิมวัดศรีฐาน โดยมีลักษณะหลังคาจั่วขนาดเล็กมาวางซ้อนกัน ด้านบนของผืนหลังคาใหญ่ในลักษณะซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปในลักษณะแอ่นโค้งอย่างชัดเจน มี ลักษณะเช่นเดียวกับสิมวัดสระเกตุ ซึ่งเป็นสิมที่จัดอยู่ในกลุ่มที่สอง แต่วัดศรีฐานนี้หลังคามีจำนวน ชั้นและความอ่อนโค้งมีมากกว่า แต่หลังคาก็มิได้ลาดลงต่ำวันช่องว่างระหว่างชั้นห่างไม่ได้แนบสนิทเช่นเดียวกับสิมศิลปะลาว ดังตัวอย่างที่กล่าวมาเป็นลักษณะที่ต่างออกไปและด้วยภาพรวม ของสิมที่จัดอยู่ในกลุ่มที่สามนี้โดยมากไม่นิยมทำโครงสร้างหลังคาเช่นนี้แล้วคงเป็นฝีมือช่าง ท้องถิ่นที่อาจย้อนกลับไปทำอย่างเก่า ก็เป็นไปได้

หากแต่สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวข้องกับส่วนโครงสร้างหลังคาและเป็นลักษณะเฉพาะ ของสิมกลุ่มนี้คือ ระบบเสาด้านหน้ารองรับหลังคาทรงจั่วโดยที่ไม่มีเสาค้ำกลางเช่นสิมกลุ่มในกลุ่มที่ สอง ทำให้มีเสาด้านข้างอยู่ในระดับเดียวกัน เป็นผลให้ห้องคี่ประกอบตกแต่งเช่น หน้าบันและรวงผึ้ง มีลักษณะต่างออกไปดังจะกล่าวถึงส่วนหลัง ส่วนระบบเสาด้านหน้าเช่นนี้ อาจเชื่อได้ว่าน่าจะเป็น รูปแบบที่ช่างพื้นถิ่นได้คิดออกแบบขึ้นที่เกิดจากการคลี่คลายจากลักษณะของเสาสี่ต้นเช่น สิมวัด

³⁹ ชุดฐานบัวรูปแบบทางภาคกลางนั้นมักจบชุดฐานหนึ่งด้วยหน้ากระดานรองรับส่วนที่เป็นผนังอาคาร.

⁴⁰ หลังคาชั้นซ้อนลักษณะนี้แตกต่างจากการซ้อนแบบหลังคาลาด.

สระเกตุ วัดกลางมิ่งเมือง ของลิมในกลุ่มที่หนึ่งและสองที่อธิบายผ่านมา ซึ่งที่พบความนิยมน้อยกว่ามาก การปรับเปลี่ยนลักษณะโครงสร้างปรากฏตัวอย่างหนึ่งของลิมกลุ่มที่สองเช่น วัดไตรภูมิ คณาจารย์ เนื่องด้วยรูปแบบที่มีความคลี่คลายไปจากลิมในกลุ่มเดียวกัน ช่างที่สร้างลิมแห่งนี้อาจไม่เข้าใจระบบโครงสร้างหลังคาหรือไม่เห็นความจำเป็นขององค์ประกอบบางอย่างกับลิมที่มีขนาดเล็กลง เช่น ไม่มีส่วนระเบียงหรือชายคาแบบปีกนกแล้ว นิยมใช้โครงสร้างหลังคาทรงจั่วลาดคลุมอาคารมากกว่า พร้อมกันนี้จึงลดทอนองค์ประกอบบางส่วนออกไปแต่การตกแต่งด้านนอกที่เป็นแบบเสาดั้งเดิมยังคงต้องการรักษาลักษณะอย่างเดิมไว้แต่ไม่มีเสาร่วมในภายในห้องทำสังขกรรม อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ต่อมารูปแบบลิมบริเวณด้านหน้าจึงมีโครงสร้างและเสาด้านหน้าเหลือเสาดั้งเดิมเพียงสองต้น หน้าบันที่เต็มพื้นที่ของจั่วรูปสามเหลี่ยมและการประดับรวงผึ้งอีกหนึ่งแผ่นเท่านั้น

หรืออีกเหตุผลหนึ่งคือเป็นอิทธิพลที่ส่งทอดมาจากแหล่งอื่น เช่น อิทธิพลศิลปะลาว ซึ่งก็ปรากฏพัฒนาการในส่วนองระดับความสูงเท่ากันของเสาด้านหน้าจำนวนสี่ต้น หน้าบันมีพื้นที่เป็นรูปสามเหลี่ยมใหญ่และพบได้หลายหลังกับลิมขนาดไม่ใหญ่มากและเป็นลิมที่มีอิทธิพลแบบศิลปะรัตนโกสินทร์แล้ว เช่น ปารวกร สร้างในปี พ.ศ. 2404 เป็นต้น⁴¹

เครื่องลายอง งานประดับตกแต่งที่อยู่ส่วนบนเมื่อผ่านช่วงระยะเวลาอันมักชำรุดหลุดร่วงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัสดุประเภทไม้ที่มีอายุการใช้งานค่อนข้างจำกัด เช่นเดียวกับในลิมอีสาน เครื่องประดับตกแต่งหลังคาของลิมในกลุ่มนี้ รูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจใช้ประดับเป็นรูปแบบไทยประเพณี⁴² เช่น ลิมของวัดจักรวาลและวัดบ้านขอนแก่นเหนือ กล่าวคือมีการประดับด้วยเครื่องลายองที่มีลักษณะของตัวนาคเลื้อยโดยทอดตัวเป็นนาคสะดุ้ง งวงไอยราและปักใบระกาแบบครีป นอกจากความแตกต่างด้านระดับฝีมือที่อาจไม่วิจิตรเท่ากับงานทางภาคกลาง อีกข้อสังเกตที่เห็นได้ชัดเจนคือ ในการประดับเครื่องลายองของลิมกลุ่มนี้ส่วนของนาคสะดุ้งและงวงไอยรา มีจำนวนมากกว่าแบบไทยประเพณีทางภาคกลางซึ่ง สมใจ นิ้มเล็กได้อธิบายถึงส่วนนี้ว่า “นอกจากเหตุผลของความสวยงามการที่ตัวลายองทอดตัว คดโค้งแสดงอาการสะดุ้งเกี่ยวคองกับความมั่นคงของเครื่องมุงมิให้หลุดร่วงโดยง่าย จากส่วนปลายที่เป็นหางหงส์ข้างจะทำนาคสะดุ้ง 2-3 ครั้ง ตามระยะของแปและต่อด้วยการเกี่ยวด้วยหนึ่งงวงไอยรา...”⁴³ ดังนั้น รูปแบบ

⁴¹ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 140.

⁴² สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 183.

⁴³ อ่านเพิ่มเติม สมใจ นิ้มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 100-101.

เครื่องลายของของสิมในกลุ่มนี้จึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเครื่องลายของแบบไทยประเพณีในภาคกลางและเครื่องลายของแบบไทยประเพณีของสิมศิลปะลาว ในกลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ หากแต่ลักษณะดังกล่าวพบมากกับสิมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ในภาคอีสาน เช่น วัดกลางมิ่งเมือง วัดจักรวาลภูมิพินิจ และบ้านขอนแก่นเหนือเป็นต้นและอีกหลายหลังในภาคอีสาน จึงเชื่อว่าเป็นรูปแบบหนึ่งที่ช่างพื้นถิ่นที่ได้รับอิทธิพลมาและพยายามปรับเปลี่ยนจนมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นในที่สุด

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่พบได้เป็นเพียงบ้านลมหรือตัวรอยแบบเรียบหรืออาจมีลวดลายบ้าง การที่ไม่ปักใบระกา การทอดตัวอ่อนโค้งกว่าแบบแรกแต่ก็ไม่ลาดลงคลุมต่ำ พบได้เป็นส่วนน้อยกว่าแบบไทยประเพณีดังที่วัดเสมาท่าค้อ และวัดศรีฐานเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับลักษณะบ้านลมของศิลปะล้านช้าง

ข้อฟ้ากลางและโห่ง การประดับข้อฟ้ากลางที่บริเวณสันหลังคา อาจพบได้กับสิมอีสานเพียงบางแห่งเท่านั้น ดังเช่น สิมวัดจักรวาลภูมิพินิจและสิมวัดเสมาท่าค้อ ทั้งสองเป็นงานสลักไม้ที่มีลักษณะเป็นแท่งยาวตั้งขึ้น สลักเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นขึ้นไปประดับด้วยกระดิ่งหรือ นกศูล ซึ่งการซ้อนชั้นดังกล่าวย่อมเป็นสัญลักษณ์ของปราสาท⁴⁴ รูปแบบศิลปะเช่นนี้มีความสอดคล้องกับงานศิลปกรรมตกแต่งอาคารของสิมในศิลปะลาวที่แสดงสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้งเจ็ด⁴⁵ ดังนั้นย่อมเกี่ยวข้องกับคติเรื่องของศูนย์กลางจักรวาลและถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่มีสำคัญของศิลปะนี้และใช้ประดับกับสิมทุกรูปแบบ⁴⁶ เช่น วัดเชียงทอง นครหลวงพระบางเป็นต้น นอกจากนั้นยังพบได้ที่วิหารล้านนาและศิลปะพม่าด้วย⁴⁷ ด้วยเหตุผลด้านตำแหน่งและคติการสร้างย่อมเชื่อมโยงถึงงานประดับตกแต่งการส่งทอดอิทธิพลสู่รูปแบบข้อฟ้ากลางของสิมอีสานได้ดังตัวอย่างในจังหวัดร้อยเอ็ดนี้ หากเป็นรูปแบบที่ลดทอนรายละเอียดไปมาก คงเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านที่ยังคงต้องการรักษารูปแบบและคติดังกล่าวไว้

ส่วนโห่งที่ประดับบริเวณเหนือจั่วของหลังคาในสิมกลุ่มนี้ โดยมากล้วนเป็นไม้สลักที่มีเค้าโครงโดยรวมคล้ายกันมีลักษณะเป็นหัวพญานาคปลายแหลม หน้าอกใหญ่ มีจะงอยติดอยู่ตอนล่างและรู้่มลงแบบจะงอยของข้อฟ้าแบบปากนกหรือปากครุฑตามแบบอย่างของข้อฟ้าที่

⁴⁴ สันติ เล็กสุขุม, ลึกลงไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 77-79.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 64.

⁴⁷ สันติ เล็กสุขุม, ลึกลงไทย, 77-79.

นิยมใช้กันในสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง⁴⁸ อาจต่างกันบ้างอยู่ที่เทคนิควิธีการสร้างและทักษะฝีมือ ส่วนวัดศรีฐานนั้นดูเป็นรูปแบบแตกต่างกว่าสิมหลังอื่น ๆ ในกลุ่มนี้ มีลักษณะที่เรียกว่า “ยอดปั้นลม”⁴⁹ เป็นรูปแบบหนึ่งจากหลาย ๆ แบบ ซึ่งมักพบการประดับในเรือนที่อยู่อาศัยในภาคอีสานในปัจจุบัน⁵⁰

หางหงส์ การประดับหางหงส์ของสิมในกลุ่มนี้ล้วนเป็นงานสลักไม้เช่นเดียวกับส่วนอื่น กลุ่มหนึ่งมีลักษณะเป็นรูปของพญานาคที่มีหัวเดียวหรือหลายหัวแสดงการเน้นรายละเอียดเหมือนจริงตามธรรมชาติ เช่น สิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ และสิมวัดเสมาท่าค้อ อาจมีสิมบางหลังสลักเป็นลวดลายกนกบ้าง เช่น วัดบ้านขอนแก่นเหนือ แม้ในส่วนอื่นที่กล่าวผ่านมาสิมในกลุ่มนี้จะมีเครื่องล่ายองและช่อฟ้าในรูปแบบภาคกลางก็ตาม แต่การประดับหางหงส์ทั้งสองลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏใช้ในอุโบสถแบบประเพณีทางภาคกลาง⁵¹ เหมือนส่วนอื่น ๆ หากแต่การที่สิมในศิลปะลวานั้นมักพบความนิยมในการประดับตกแต่งด้วยรูปพญานาคที่แสดงรายละเอียดเหมือนจริงและรูปกนกที่เรียกว่า “คันทก”⁵² ตกแต่งเช่นเดียวกันนั้นจึงเชื่อว่าน่าจะมีความเกี่ยวข้องกันในทางคติและรูปแบบซึ่งมีความแตกต่างที่รายละเอียดและวัสดุการตกแต่ง เช่น การประดับกระจก ลักษณะหางหงส์ของสิมอีสานพื้นถิ่นกลุ่มนี้จึงมีรูปแบบที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมามากกว่า

หน้าบัน องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีแผงไม้รูปสามเหลี่ยมปิดตรงส่วนที่เป็นโพรงหลังคาทางด้านสกัดของเรือนของสิมทั้งสิ้นนี้ทั้งหมดมีรูปแบบใกล้เคียงกันมาก จากการวิเคราะห์ที่ผ่านมาจึงอาจกล่าวว่าเป็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างหลังคาและจำนวนเสาด้านหน้า

⁴⁸ สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, 84.

⁴⁹ การประดับยอดปั้นลมดังกล่าวนอกจากเรือนอีสานแล้วมักนิยมประดับในกลุ่มของสิมโถง เช่น วัดโพธิ์ชัยและวัดประสิทธิ์ไชยาราม จ.กาฬสินธุ์ นอกจากประเด็นที่กล่าวถึงในส่วนก่อน แพนผังไม่มีมุขหน้า ตำแหน่งโบเสมา การประดับรั้วผึ้งและประตู ในกรณีนี้จึงอาจเป็นการสนับสนุนข้อสันนิษฐานส่วนตัวอีกประการหนึ่งว่าสิมวัดศรีฐานนั้นก่อนการบูรณะครั้งใดครั้งหนึ่งที่ผ่านมาอาจเปลี่ยนสิมโถงมาเป็นสิมที่บดบังในปัจจุบัน

⁵⁰ กรมการสถาปนิกอีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม, “ชุมชนชนบทและบ้านชนบทภาคอีสาน,” ใน สถาปัตยกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2530), 64-65.

⁵¹ หางหงส์แบบประเพณีทางภาคกลางมีรูปคล้ายหัวนาคเรียงซ้อนกันตามระนาบแบนหรือมีรูปคล้ายตัวหงาของกระหนกสามตัว, โชติ ภัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศัพท์เกี่ยวเนื่อง, 530.

⁵² วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 70-71.

ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสิมในกลุ่มนี้ กล่าวคือ หน้าบันกรุด้วยแผ่นไม้เต็มพื้นที่ภายในจั่วรูปสามเหลี่ยม นิยมสร้างเป็นลายดาววันหรือพระอาทิตย์มีรัศมี บางหลังอาจตกแต่งเพิ่มเติมด้วยแถวลูกฟัก และ ดอกไม้กลม หรือบางแบบเป็นเพียงแผ่นเรียบเช่น สิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ เกี่ยวกับการตกแต่งพื้นที่หน้าบันเป็นรูปสามเหลี่ยมนั้นเป็นรูปแบบที่พบได้ในอุโบสถในศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์⁵³ ซึ่งรวมถึงกลุ่มสกุลช่างที่ได้รับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ในศิลปะลาวด้วย เช่น วัดป่ารวก วัดป่าแค นครหลวงพระบาง⁵⁴ หากแต่ต่างกันว่าลวดลายประดับที่ลายสลักเป็นลายเทพพนมหรือพันธุ์พฤกษาได้หน้าบันมักมีการแกะสลักเป็นกระจัง⁵⁵ หากกล่าวในประเด็นของลวดลายและวิธีการสร้างสรรค์ของสิมในกลุ่มนี้แล้วย่อมแตกต่างจากที่ผ่านมาอย่างชัดเจน เพราะลักษณะและวิธีการดังกล่าวเป็นรูปแบบเช่นเดียวกับการตกแต่งหน้าบันของเรือนที่อยู่อาศัยของคนอีสาน⁵⁶ ที่ยังคงพบได้ทั่วไปในปัจจุบัน

รวงผึ้งหรือฮังผึ้ง สิมในกลุ่มนี้ล้วนมีเสาด้านหน้าสองต้น ดังนั้นจึงเป็นผลให้รวงผึ้งจึงเป็นแบบแผ่นเดียวหรือหนึ่งช่วงเสา⁵⁷ องค์ประกอบโดยรวมที่แต่เดิมรวงผึ้งหนึ่งแผ่นเกิดจากวงโค้งเพียงสองวงและมีพู่ห้อยตรงกลาง กลายเป็นวงโค้งสามวง และด้านล่างพู่ยาวเป็นลายกนกห้อยลงสองช่วงพร้อมทั้งมีการประดับด้วยกระจังบ้างเล็กน้อย ลักษณะดังที่กล่าวมาคล้ายเป็นแบบแผนของงานประดับเช่นนี้ ดังจะเห็นได้ว่าพบได้ในลักษณะเดียวกันเกือบทั้งหมดและน่าจะเป็นรูปแบบที่เกิดหลังกว่าแบบสามช่วงเสาคงเป็นผลจากการปรับเปลี่ยนของโครงสร้างหลักของด้านหน้าจำนวนเสาด้านหน้าและขนาดเล็ก-ใหญ่ของตัวอาคาร และการแก้ปัญหาระหว่างพื้นที่และงานศิลปกรรม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในส่วนก่อน

⁵³ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ การตกแต่งลวดลายหน้าบันยังสามารถแบ่งเป็นแบบประเพณีและแบบพระราชนิยม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป อ่านเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), 77-83.

⁵⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ศิลปะลาวหรือศิลปะล้านช้างโดยสังเขป,” ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์, 199.

⁵⁵ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง, 75.

⁵⁶ กรมการสถาปนิกอีสาน สมาคมสถาปนิกสยาม, “ชุมชนชนบทและบ้านชนบทภาคอีสาน,” ใน สถาปัตยกรรมอีสาน, 68.

⁵⁷ วิโรฒ ศรีสุโร, “ฮังผึ้ง,” อาษา, 84-86.

สำหรับเรื่องลวดลายที่สลักโดยมากพื้นที่ส่วนใหญ่ของลิ่มกลุ่มนี้ค่อนข้างจะมีหลากหลาย อาจจำแนกเป็นสองแบบคือ รูปแบบลายก้านขดที่มีลักษณะของก้านม้วนวนโดยมีส่วนใบและดอกไม้บานขนาดเล็ก มีกลีบและใบแบบธรรมชาติอาจมีแทรกภาพราหูบ้าง เช่น ที่วัดเสมาท่าคือ ลายแบบธรรมชาติเช่นนี้ปรากฏพบได้กับลิ่มพื้นถิ่นในกลุ่มแรกที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งในกลุ่มนี้อาจนำรูปแบบดังกล่าวมาออกแบบร่วมแถวลายคล้ายกนกม้วนหรือก้นหอย ซึ่งโดยมากไม่ค่อยพบลักษณะการแบ่งแถวลายในวงผึ้ง ส่วนที่วงผึ้งบ้านขอนแก่นเหนือมีลายก้านขดม้วนวนอย่างเป็นระเบียบ มีกลีบคล้ายเป็นกนก มีดอกไม้บานที่เกิดจากลายกนก ไม่มีใบเป็นลักษณะที่เป็นลายประดิษฐ์มากกว่าลายธรรมชาติ และในบางวัดเช่น วัดศรีฐานที่มีระฆังวงเวลาการตั้งวัดราวพ.ศ. 2396 มีการสอดแทรกภาพสัตว์และภาพบุคคลซึ่งเป็นเรื่องราวจากวรรณกรรมพื้นบ้านร่วมด้วยย่อมแสดงถึงพัฒนาการที่เป็นรูปแบบหลังกว่าทุกแบบ แต่ก็เป็นการศึกษาที่จะกล่าวถึงพัฒนาการในงานประเภทพื้นบ้านหรือพื้นถิ่น เพราะช่างเองไม่มีกรอบของการคิดออกแบบเป็นไปอย่างอิสระ ดังเช่น ลวดลายของวงผึ้งของลิ่มในกลุ่มนี้ แต่หากจะกำหนดเป็นพัฒนาการคร่าว ๆ รูปแบบหนึ่งช่วงเวลานี้ น่าจะเป็นพัฒนาการอย่างหลังกว่าแบบสามช่วงเสา และลวดลายนั้นยังกำหนดได้ยากกว่า แต่ก็พอกล่าวได้ว่าหากลวดลายที่มีเรื่องราวมากเช่นวัดศรีฐานนี้น่าจะเป็นพัฒนาการอย่างหลังสุดจากที่กล่าวมา และอีกแบบหนึ่งแบบศิลปะรัตนโกสินทร์มีลักษณะคล้ายลายเกลียว⁵⁸ พบได้ไม่มากนักกับการสลักลายแบบรัตนโกสินทร์ในลักษณะเช่นนี้ของ ลิ่มวัดจักรวาลภูมิพินิช

วงผึ้งของลิ่มกลุ่มนี้ค่อนข้างมีรายละเอียดที่ต่างกันแสดงออกถึงความคิดความสนใจที่เป็นอิสระของช่างที่ไม่มีหลักเกณฑ์หรือกรอบในการสร้างสรรค์ แต่ก็ยังพอกล่าวได้ว่ายังคงยึดรูปแบบที่ได้ปฏิบัติกันมาบ้างโดยคือยังมีลายก้านขดให้เห็นแต่พัฒนาไปจากเดิมโดยการใส่รายละเอียดเนื้อหาที่เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านลงไปในเรื่องนี้ด้วย ลักษณะดังกล่าวจึงน่าจะเป็นพัฒนาการอย่างหลัง ในขณะที่ก็เกิดลายแบบใหม่ด้วย

คันทวย จากลักษณะของคันทวยที่ผ่านมาค่อนข้างมีลักษณะใกล้เคียงกันกล่าวคือเป็นนาคโค้งลำตัว โค้งลำตัวและขดส่วนหางลงเป็นลายกนก ความแตกต่างที่ผ่านมามีเพียงการเน้นรายละเอียด ลำตัวเล็กใหญ่ จึงไม่ถือว่าเป็นพัฒนาการที่สำคัญแต่อย่างใด สำหรับคันทวยของลิ่มในกลุ่มที่ 3นี้อาจจำแนกจากรูปร่างได้ 2 ลักษณะ คือ กลุ่มแรกมีลักษณะโดยรวมเป็นไม้สลักรูปพญานาค ลำตัวยาวมักม้วนหัวและหางไปในทิศทางเดียวกันเหมือนลิ่มในกลุ่มก่อนหน้า สิ่งที่

⁵⁸ สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 89.

เพิ่มเติมของลิมในกลุ่มนี้คือการคิดออกแบบเพิ่มเติมด้วยประดับด้วยรูปคนและรูปสัตว์ หรือ ลิม บางหลังอาจมีคันทวยไม้ซ้าแบบในอาคารหลังเดียวกัน รายละเอียดเล็กน้อยเหล่านี้คงเป็นการ ความคิดการออกแบบอย่างอิสระของช่างเอง ที่ไม่เหมือนในศิลปะใด หากแนวความคิดในการ ประดับด้วยขนาดนี้คงสอดคล้องกับศิลปะรัตนโกสินทร์ที่มีความนิยมใช้นาคเช่นเดียวกันประดับเป็น คันทวยแต่ก็มีรูปแบบที่วิจิตรกว่ามาก ส่วนลิมในศิลปะลาวก็พบการประดับคันทวยด้วยนาค เช่นเดียวกัน แต่ก็เป็นกลุ่มรูปแบบคันทวยที่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์แล้ว⁵⁹ ถึงกระนั้นก็มี รูปลักษณะที่ต่างออกไปจากสองศิลปะที่กล่าวมาจึงเชื่อว่าเป็นลักษณะหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของลิม อีสานเอง

ส่วนคันทวยอีกแบบหนึ่งที่พบในลิมกลุ่มนี้เช่น ที่วัดบ้านขอนแก่นเหนือเป็นแผ่นไม้ ขนาดใหญ่กว่าแบบแรก รูปร่างโดยรวมคล้ายรูปทรงสี่เหลี่ยมที่มีส่วนฐานแคบกว่าส่วนบน สลัก ขอบรอบนอกเป็นรูปกนก จากการหาข้อมูลคันทวยไม้รูปแบบนี้พบการใช้ประดับได้น้อยกว่าและมี รูปร่างคล้ายคลึงกัน เมื่อพิจารณาเค้าโครงโดยรวมการทำคันทวยให้เป็นแผ่นใหญ่อาจเทียบได้คันทวยทรงสามเหลี่ยมที่มีการแกะสลักขอบด้านข้างเป็นลายกนก⁶⁰ เรียกว่า “หูช้าง”⁶¹ ของลิมวัดคีรี และวัดเชียงทอง (ภาพที่ 113) จากเค้าโครงรูปแบบคันทวยของศิลปะล้านช้างนี้น่าจะเป็นต้นแบบ ทางความคิดให้ช่างฝีมืออีสานในการพัฒนาต่อ คือ ทำฐานขยายกว้างกว่าจนเหมือนสี่เหลี่ยมมากกว่าสามเหลี่ยม เมื่อเปรียบเทียบกับคันทวยรูปนาคอาจเป็นรูปแบบที่ไม่ได้รับความนิยม

บันได ลิมในกลุ่มนี้ต่างจากลิมกลุ่มก่อนมีนิยมการประดับราวบันไดทางขึ้นด้านหน้า ด้วยงานปูนปั้นรูปสิงห์และนาคทอดลำตัวตามแนวบันได มีรูปแบบคล้ายกัน เป็นปูนปั้นเน้นรูปร่าง อย่างคร่าว ๆ ไม่มีรายละเอียดในตกแต่งมากเหมือนนาคศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น ลิมวัดเสมาท่าคือ วัดจักรวาล วัดบ้านขอนแก่นเหนือ เมื่อเปรียบเทียบกับศิลปะรูปแบบเดียวกันที่ปรากฏใน ศิลปะลาว เช่น หอพระแก้ว ที่นครเวียงจันทน์ มีรูปแบบที่เรียบง่ายกว่ามากมีลักษณะเป็นพื้นบ้าน

⁵⁹ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม วัดในหลวงพระบาง, 75.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายธาร, 2545), 121.

บทที่ 4

บทสรุป

การศึกษาสิมพื้นถิ่นในจังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบ ตกแต่ง โดยรวมแสดงถึงความสัมพันธ์สอดคล้องกับอิทธิพลศิลปะภายนอกอย่างศิลปะลาวหรือ ศิลปะลาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสกุลช่างเวียงจันทน์ที่กล่าวว่าเป็นสกุลช่างที่พัฒนามาจากรูปแบบ ดั้งเดิมคือแบบหลวงพระบาง ทว่าสิมพื้นถิ่นดังกล่าวเป็นงานที่เกิดในท้องถิ่นห่างไกล จากแหล่ง อิทธิพล การคลี่คลายหรือพัฒนาการอาจมีตัวแปรอื่น ๆ อีกมากที่ไม่ใช่เพียงระยะเวลา อาจรวมถึง แหล่งที่ตั้งของวัดและความศรัทธาของผู้สร้างแต่ละชุมชน โดยเฉพาะผลงานที่สร้างโดยช่างพื้นถิ่น ที่ไม่มีพื้นฐานของกรอบกฎเกณฑ์ที่แน่ชัด ความเป็นอิสระมีมากกว่าการกำหนดเป็นสกุลช่างของสิ มพื้นถิ่นในภาคอีสานได้ รวมถึงความชำนาญด้านทักษะฝีมือที่ยากจะนำมาเป็นเส้นแบ่งหรือ หลักเกณฑ์ในการกำหนดอายุได้อย่างแน่นอน อีกทั้งเรื่องการช่อมบูรณะเป็นส่วนสำคัญ

ข้อมูลประวัติการตั้งวัดเป็นข้อมูลพื้นฐานที่บอกขอบเขตของช่วงระยะเวลาอย่าง คร่าว ๆ เก่าที่สุดจากตัวอย่างสิมพื้นถิ่นที่ นำมาศึกษาจะระบุช่วงเวลาการตั้งวัดในสมัยอยุธยา ตอนกลางของสิมกลุ่มที่ 1 เช่น วัดกลางมิ่งเมืองที่ตั้งเมื่อ พ.ศ.2084 และระยะหลังที่สุดจาก หลักฐานที่วัดบ้านขอนแก่นเหนือ ระบุปีการสร้างวัดเป็นอักษรไทยน้อยที่ตัวสิมว่าสร้างขึ้นเมื่อ จุลศักราช 1247 (พ.ศ. 2428) และการกล่าวถึงการสร้างสิมหลังใหม่ของวัดสระเกตุที่มีรูปแบบ จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกันนี้ระบุสร้างในราวปลายรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25

หากแต่จากการวิเคราะห์หลักฐานทางด้านข้อมูลประวัติการบูรณะบางส่วนกล่าว สอดคล้องกับรูปแบบศิลปกรรมที่เป็นงานประดับตกแต่งในส่วนลวดลายของวงมณี ในสิมกลุ่มที่ 1 ตัวอย่างสิมวัดกลางมิ่งเมืองและข้อมูลทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ บ่งบอกถึงช่วงเวลาการสร้างที่ไม่ เก่าเกินกว่าช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367 -2394) ส่วนสิมในกลุ่มที่ 2 ด้วยที่ยังคงมีรูปแบบ ศิลปกรรมที่ใกล้ชิดกับแหล่งอิทธิพล ย่อมน่าจะเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และรูปแบบสิมกลุ่มที่ 3 นั้น น่าจะเป็นงานที่พัฒนารุ่นหลังกว่า เพราะด้วยข้อมูลประวัติดังกล่าวและรูปแบบที่มีความเป็น

พื้นถิ่นมากกว่าสิมกลุ่มอื่น ๆ ในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ของการกำหนดอายุงานศิลปกรรมอาจกล่าวถึงพัฒนาการไม่ได้ชัดเจนนัก มีรายละเอียดที่อาจกล่าวสรุปได้ดังนี้

สิมกลุ่มที่ 1 จากตัวอย่างศิลปกรรมที่อาจพอกล่าวได้ว่าสิมพื้นถิ่นรูปแบบนี้พบได้น้อยมากในจังหวัดร้อยเอ็ดอาจเป็นแห่งเดียวที่พบได้ในขณะนี้ และเป็นสิมที่อยู่ในเขตเมืองสำคัญที่แยกตัวมาจากเมืองที่ตั้งระยะเริ่มแรกคือเมืองสุวรรณภูมิ ด้วยขนาดที่มีความใหญ่โตกว่าสิมพื้นถิ่นทั่วไป อีกทั้งงานศิลปกรรมได้แสดงให้เห็นทักษะทางช่างฝีมือดี และอาจหมายถึงผู้สร้างที่น่าจะเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากกว่าชาวบ้านในท้องถิ่นทั่วไป และคงไม่ได้เป็นช่างหลวงเองที่มาดำเนินการสร้างสิมแห่งนี้ ด้วยเหตุที่กล่าวมาว่าช่างหลวงฝีมือดียอมเป็นการส่วนพระองค์ไม่พระราชทานให้ออกมาเขียนภาพตามหัวเมืองโดยง่าย

ส่วนการวิเคราะห์รูปแบบจากหลักฐานด้านศิลปกรรมที่กล่าวมาปรากฏทั้งอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์และอิทธิพลศิลปะลาว ลักษณะที่สำคัญของโครงหลังคาชั้นซ้อนที่อ่อนโค้งที่มักไม่พบในสิมกลุ่มอื่นแล้ว โดยมากเป็นหลังคาจั่วลาดตรง และการตกแต่งเครื่องไม้ที่หน้าบันและรวงผึ้งได้แสดงถึงลักษณะบางประการของสิมในสกุลช่างหลวงพระบาง หากแต่การที่พบอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ผสมผสานอยู่ทำให้มีลักษณะที่ต่างจากสกุลช่างนี้ และในขณะเดียวกันก็ได้เป็นรูปแบบเช่นเดียวกับศิลปะรัตนโกสินทร์ทั้งหมด รูปแบบสิมโดยรวมจึงน่าจะเป็นลักษณะเช่นเดียวกับสกุลช่างเวียงจันทน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานประดับตกแต่งที่เป็นรวงผึ้งลวดลายได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจีนที่ได้รับความนิยมมากในรัชกาลที่ 3 ผสมกับข้อมูลทางศิลปกรรมที่มีรูปแบบสอดคล้องกับสิมในศิลปะล้านช้างที่น่าจะอยู่ช่วงระยะเวลาเดียวกันในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24

สิมกลุ่มที่ 2 รูปแบบสิมในกลุ่มที่สองล้วนเป็นสิมที่อยู่ในพื้นที่ ๆ เคยเป็นหัวเมืองสำคัญมาก่อนคือ เมืองสุวรรณภูมิ จากประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งเมืองร้อยเอ็ดและเมืองสุวรรณภูมิ ที่มีกลุ่มคนเวียงจันทน์ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งแต่วางกลางพุทธศตวรรษที่ 23 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติของการตั้งหมู่บ้านน้ำคำ วัดสระเกตุกล่าวว่าเป็นชาวลาวเวียงจันทน์เช่นเดียวกันอพยพเข้ามาอยู่กับชาวบ้านลาวจำนวนหนึ่งซึ่งตั้งรกรากที่อำเภอสุวรรณภูมิ สิมกลุ่มนี้มีประวัติการตั้งวัดอยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การวิเคราะห์รูปแบบหลักฐานด้านศิลปกรรมปรากฏอิทธิพลศิลปะลาวผสมผสานอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์เช่นเดียวกับสิมในกลุ่มที่กล่าวผ่านมาต่างกันว่าสิมในกลุ่มนี้มีความเป็นพื้นถิ่นชัดเจนกว่ากลุ่มก่อน คือขนาดเล็กคล้ายการย่อส่วนลงลักษณะสำคัญที่ยังคงบ่งบอกถึงรูปแบบศิลปะลาว คือ ชูฐานบัววงบนแบบล้านช้าง ระบบเสารองรับโครงสร้างหลังคาแบบชั้นซ้อน คดีการประดับช่อฟ้ากลางที่สันหลังคา การแบ่งสัดส่วน

พื้นที่หน้าบัน และรูปแบบวงผึ้ง ที่ยังคงลักษณะโดยรวมแบบศิลปะลาวอย่างชัดเจน หากแต่มีอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ร่วมด้วยในส่วนต่าง ๆ เช่น ในโครงสร้างหลังคาที่ตรงไม่อ่อนโค้ง ไม่คลุมต่ำ ผนังสูง ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา การผสมผสานรูปแบบศิลปะทั้งสองของลิมแห่งนี้ย่อมทำให้นึกถึงลักษณะเฉพาะของรูปแบบลิมในสกุลช่างเวียงจันทน์

แต่ด้วยองค์ประกอบหลายส่วนที่กล่าวมามีทักษะฝีมือเชิงช่างที่ดียิ่งกว่าลิมกลุ่มแรก แสดงถึงฝีมือช่างท้องถิ่น ดังเช่น การย่อสัดส่วนของลิมให้มีขนาดเล็กลง การตกแต่งรายละเอียดและลวดลายที่ต่างไปจากต้นแบบเพิ่มเติมความคิดการออกแบบอย่างอิสระแต่การพยายามรักษาองค์ประกอบหลัก ๆ ทางโครงสร้างอย่างต้นแบบไว้ ลิมในกลุ่มนี้จึงน่าจะมีอายุการสร้างอยู่ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงลิมในกลุ่มแรก

ลิมกลุ่มที่ 3 ลิมในกลุ่มนี้ไม่ต่างจากลิมกลุ่มที่ผ่านมาในเรื่องประวัติการสร้างที่ไม่ระบุชัดเจน ส่วนใหญ่มีประวัติการตั้งวัดอยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือหลังกว่านั้นในราวปลายรัชกาลที่ 5 ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 แต่ลิมกลุ่มนี้สร้างอยู่ในพื้นที่มีสถานะเป็นเมืองเล็กๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังมีประชากรไม่มากและอยู่ภายใต้การปกครองจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น อำเภออาจสามารถ และอำเภอธวัชบุรี ก่อนหน้าที่จะยกเป็นระดับอำเภอในภายหลังเมื่อ พ.ศ.2445 แล้ว¹

รูปทรงโดยรวมของลิมแตกต่างจากลิมกลุ่มก่อนอย่างเด่นชัด พบได้แพร่หลายมากกว่าลิมในกลุ่มก่อนๆ โดยเฉพาะจังหวัดร้อยเอ็ด แนวความคิดแรกคงได้รับอิทธิพลจากลิมในศิลปะลาวในกลุ่มที่มีอิทธิพลรัตนโกสินทร์และสกุลช่างเวียงจันทน์ ที่มีลักษณะการตกแต่งหน้าบันสามเหลี่ยมใหญ่และระดับความสูงของเสาต้านหน้าเท่ากัน อีกแนวความคิดหนึ่งคงเป็นการออกแบบที่คลี่คลายมาจากรูปแบบของลิมในกลุ่มก่อนซึ่งเป็นลิมที่น่าจะมีอิทธิพลของสกุลช่างเวียงจันทน์ที่สร้างโดยฝีมือช่างท้องถิ่น หากได้ปรับเปลี่ยนในส่วนโครงสร้างหลังคาและระบบเสารองรับโครงสร้างหลังคาด้านหน้าสองต้นที่เป็นผลให้องค์ประกอบส่วนอื่น ๆ เช่น ลักษณะของหน้าบันและรูปร่างวงผึ้งมีรูปร่างที่สอดคล้องกัน ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะขึ้น ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งสองแนวคิด สำหรับงานศิลปกรรมอื่น ๆ ที่สามารถนำมาเป็นเกณฑ์สนับสนุนการเป็นงานรุ่นหลังกว่ากลุ่มก่อนคือ ระบบชุดฐานมีระเบียบแบบแผนต่างไปจากที่ผ่านมา แข็งกระด้างไม่อ่อนช้อยเหมือนลิมในกลุ่มที่สอง รวมไปถึงการใช้ระบบชุดฐานอย่างภาคกลาง การสร้างลวดลายบนหน้าบันมีลักษณะแบบเรือนอาศัยในพื้นที่ ฐานรูปร่างของวงผึ้งแบบแผ่นเดียวหรือหนึ่งช่วงเสาที่ไม่ยึด

¹ ช่วงก่อน พ.ศ. 2453 หลักเกณฑ์การตั้งเป็นเมืองในภาคอีสานในอดีต กลุ่มประชากรตั้งแต่ 300 ครัวเรือนขึ้นไป สามารถขอพระราชทานยกเป็นเมืองได้, เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 169-175.

รูปแบบลายก้านขดแบบดั้งเดิม กลับมีความสนใจลวดลายหลากหลายรูปแบบและการใส่เรื่องราวของวรรณกรรมพื้นบ้านที่นิยมในท้องถิ่นนั้น การไม่ยึดรูปแบบดั้งเดิมที่เคยทำส่วนนี้จึงถือว่าเป็นพัฒนาการอย่างหลังที่ชัดเจนอย่างหนึ่งของลิมในกลุ่มนี้

มีเพียงวัดศรีฐานเท่านั้นที่มีประวัติการตั้งวัดในช่วงระยะเวลาหลังกว่า การวิเคราะห์หลักฐานงานศิลปกรรมที่คาดว่าเป็นของเดิมที่มีมาตั้งแต่แรกสร้างของวงผึ้ง ลักษณะของลวดลายผสมวรรณกรรมพื้นบ้านที่นิยมในท้องถิ่นสามารถบอกได้ถึงรูปแบบอย่างหลังของลิมและงานศิลปกรรมในกลุ่มเดียวกัน

รูปแบบที่ระยะเริ่มต้นของลิมพื้นถิ่นมีความใกล้ชิดกับศิลปะลาวอย่างเช่นรูปแบบในกลุ่มที่ 1 มีพัฒนาการปรับเปลี่ยนด้วยการผสมผสานความเป็นพื้นถิ่นด้วยช่างในท้องถิ่น ในที่สุดก็เป็นรูปแบบที่มีความเฉพาะเช่นในกลุ่มที่ 3 เด่นชัดเกินกว่าอิทธิพลทางสกุลช่างที่มีอยู่และได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลาย แต่การที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับสกุลช่างใดสกุลช่างหนึ่งของลิมพื้นถิ่นรูปแบบดังกล่าวย่อมสะท้อนรสนิยมผู้คนและกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในภูมิภาคนี้ สอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของเมืองร้อยเอ็ดที่กล่าวถึงการอพยพผู้คนจำนวนหนึ่งที่จากดินแดนอาณาจักรล้านช้าง มาตั้งบ้านแปงเมืองใหม่การระบบปกครองแบบอาญาสี่ซึ่งมีเจ้าเมืองที่มีเชื้อสายเดียวกับผู้คนที่อพยพมา² แม้ต่อมาได้ขยายเป็นหัวเมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ห่างไกลกว่า รูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏก็ยังคงแสดงถึงเชื้อสายของกลุ่มคนได้เช่นเดียวกัน

---

² เมืองทุกเมืองมีเจ้าเมืองทุกคนเป็นคนลาวและไทยได้ปกครองหัวเมืองลาวทั้งหมด, มหาสิลา วีระวงค์, ประวัติศาสตร์ลาว (เชียงใหม่ : เทคนิคการพิมพ์, 2535), 125, 147.

ภาพประกอบ

ภาพที่ 1 สิมน้ำ วัดหนองแวง จ.นครราชสีมา

ภาพที่ 2 สิมโปร่ง วัดห้วยสนุก จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 3 สิมโปร่ง วัดศรีสุข จ.ร้อยเอ็ด

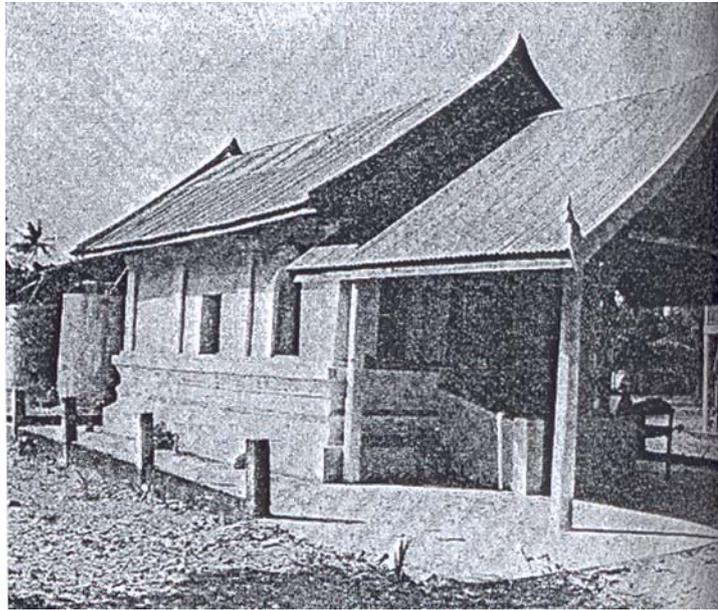
ภาพที่ 4 สิมบ้านเหล่าฮก จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 5 สิมวัดพุทธสีมา จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 6 อุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 7 วัดสุคนธาवास จ.ร้อยเอ็ด ฝีมือช่างพื้นบ้าน
ที่มา : วิโรฒ สีสุโร, ลิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 308.

ภาพที่ 8 ลิมวัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ที่มา : Dennise Heywood, Ancient Luang Prabang (Bangkok : River Books, c2006), 54.

ภาพที่ 9 สิมวัดคีลี นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภาพที่ 10 สิมวัดพระเจ้าองค์ตื้อ นครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภาพที่ 11 สิมวัดปากคาน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

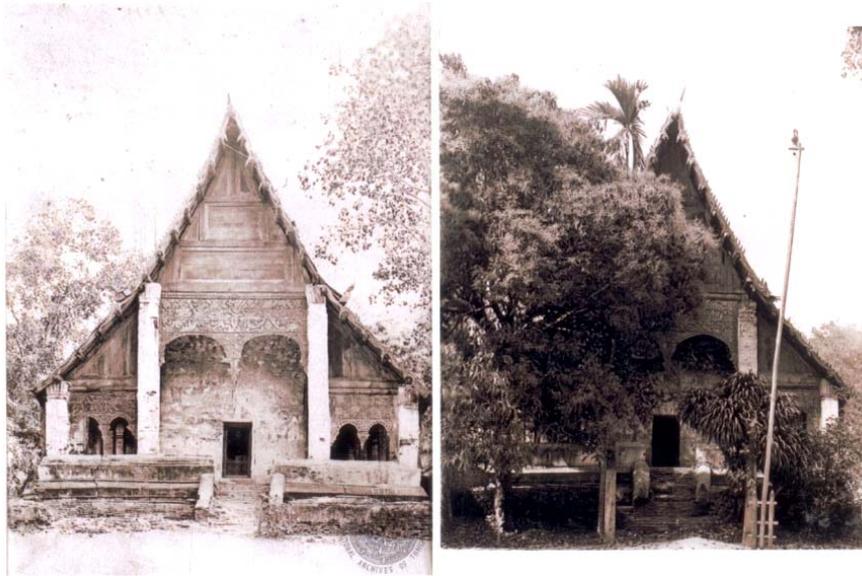
ภาพที่ 12 สิมวัดปารวก นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภาพที่ 13 วัดป่าแค นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ที่มา : Dennise Heywood, Ancient Luang Prabang (Bangkok : River Books, c2006), 97.

ภาพที่ 14 ด้านหน้าอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 15 ภาพถ่ายเก่าอุโบสถด้านหน้า-หลัง และองค์ประกอบตกแต่ง
ที่มา : “ภาพถ่ายวัดกลางมิ่งเมือง, 2449,” ภ 002 หนวญ 47/30, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 16 พระพุทธรูปและบริเวณภายในอุโบสถ

ภาพที่ 17 สุสานบัวคว่ำ บัวหงาย

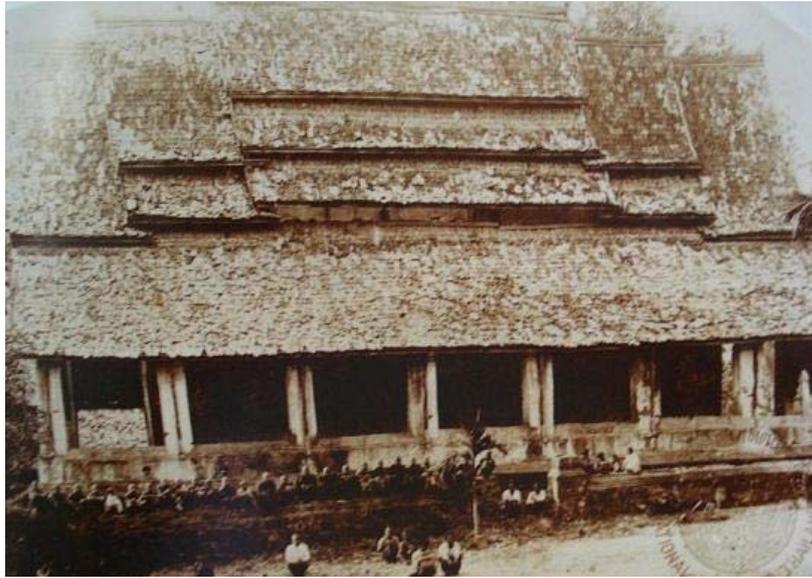
ภาพที่ 18 ผนังด้านข้างอุโบสถ

ภาพที่ 19 ชู้มและประตูอุโบสถ

ภาพที่ 20 จิตรกรรมฝาผนังที่บริเวณผนังด้านนอกรอบอุโบสถ

ภาพที่ 21 ภาพถ่ายเก่าอุโบสถด้านข้างและโครงสร้างหลังคาเดิม
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ส้มอีसान (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 43.

ภาพที่ 22 ช่อฟ้า

ภาพที่ 23 หางหงส์ (ปัจจุบัน)

ภาพที่ 24 การตกแต่งหน้าบัน (ปัจจุบัน)

ภาพที่ 25 รวงผึ้งประดับช่วงเสากลาง

ภาพที่ 26 รวงผึ้งประดับช่วงเสาด้านข้าง

ภาพที่ 27 คันทวยรูปหงส์ (ปัจจุบัน) และการตกแต่งหัวเสา

ภาพที่ 28 บันไดทางขึ้นสิม (ปัจจุบัน)

ภาพที่ 29 ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปสี่มของวัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 30 ฐานบัวคว่ำ บัวหงาย

ภาพที่ 31 ผนังด้านข้างสิมและผนังด้านหลังก่อที่บริเวณหน้าบ้านเครื่องไม้

ภาพที่ 32 ผนังด้านหน้า

ภาพที่ 33 ผนังด้านในตกแต่งด้วยภาพสลับแต้มหรืองานจิตรกรรม

ภาพที่ 34 ปั้นลมหรือตัวรอย

ภาพที่ 35 โหงที่ทำจากไม้แกะสลัก

ภาพที่ 36 รวงผึ้งระหว่างช่องเสา

ภาพที่ 37 ภาพขยายวงโค้งระหว่างเสาคู่กลาง

ภาพที่ 38 คันทวยรูปนาคมีปีก

ภาพที่ 39 บัวหัวเสา

ภาพที่ 40 วิหาร (เดิมเป็นอุโบสถ) และสิมวัดสระเกตุ

ภาพที่ 41 สิมโปร่ง (หลังใหม่) วัดสระเกตุ

ภาพที่ 42 สิมวัดสระเกตุ (ปัจจุบันเป็นวิหาร) จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 43 ทางขึ้น-ลงบริเวณผนังด้านข้างขวา

ภาพที่ 44 พระพุทธรูปภายในสิมวัดสระเกตุ

ภาพที่ 45 ฐานสิม

ภาพที่ 46 ผนังด้านซ้าย

ภาพที่ 47 ผนังด้านหลังก่อทึบ

ภาพที่ 48 ไม้สลักเป็นตัวรอยหรือล่ายองประดับด้วยใบระกา

ภาพที่ 49 โหง้ที่ทำจากไม้แผ่นเดียว

ภาพที่ 50 หางหงส์สลักเป็นรูปพญานาค

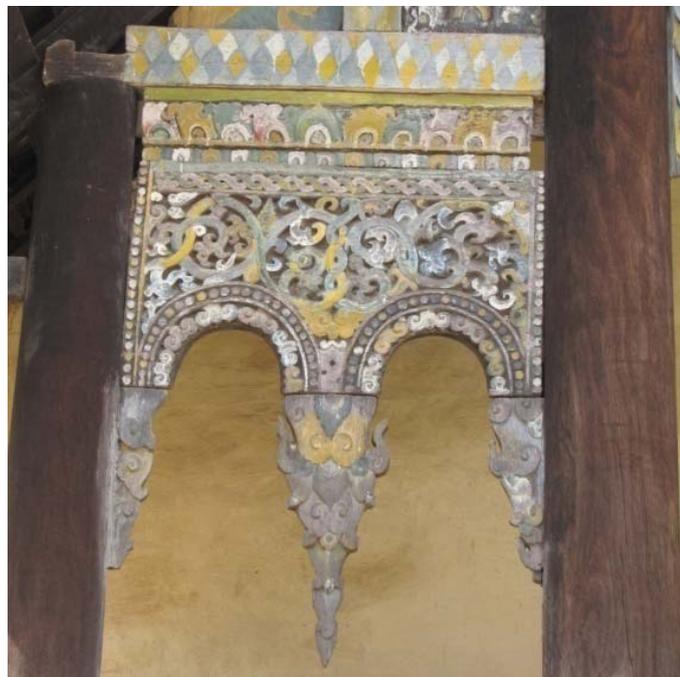
ภาพที่ 51 หน้าบันเป็นช่องกรอบสี่เหลี่ยมสลักลายตะวัน

ภาพที่ 52 รวงผึ้งระหว่างเสาคู่กลาง

ภาพที่ 53 รวงผึ้งด้านข้างซ้าย

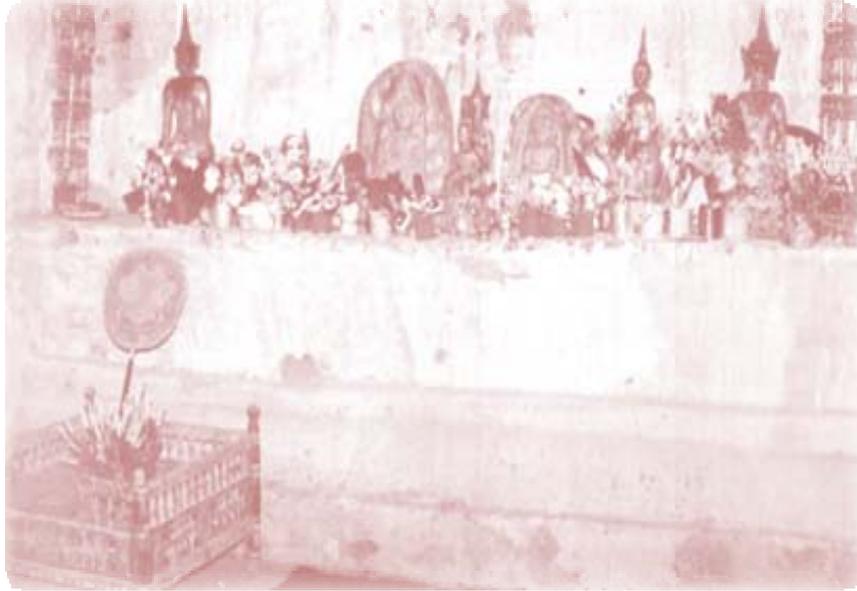
ภาพที่ 54 รวงผึ้งด้านข้างขวา

ภาพที่ 55 คันทวยไม้รูปนาคมีปีก

ภาพที่ 56 แนวเสาต้านในสิม

ภาพที่ 57 ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปไม้ภายในสิมวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด
ที่มา : วิโรฒ สีสุโว, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 179.

ภาพที่ 58 ด้านหน้า ด้านข้างสิม และโครงสร้างหลังคาจั่วแบบซ้อนชั้น 3 ชั้น

ภาพที่ 59 บ้านไต่ที่ลำแนวปากสีมา

ภาพที่ 60 ไม้สลักเป็นรูปบุคคลหน้าราวบันได

ภาพที่ 61 ฐานบัวของสิมวัดศรีฐาน

ภาพที่ 62 ผนังด้านหลังสิมก่อทึบ

ภาพที่ 63 ประตูสลักไม้ลายเครือเถา

ภาพที่ 64 ยอดบันนลมวัดศรีฐาน

ภาพที่ 65 หางหงส์เป็นรูปกนกม้วน

ภาพที่ 66 “หน้าบัน” หรือ “สีหน้า” ลายตาเวนและแถวลูกฟักสองแถว

ภาพที่ 67 ฮ้างผึ้งหรือรวงผึ้งวัดศรีฐาน

ภาพที่ 68 คันทวยไม้รูปพญานาค

ภาพที่ 69 คันทวยไม้ (ของเดิม)

ที่มา : วิโรฒ สีสุโว, สีมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 179.

ภาพที่ 70 ด้านหน้าสิมของวัดเสมาท่าค้อ จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 71 ผนังด้านข้างและด้านหลัง

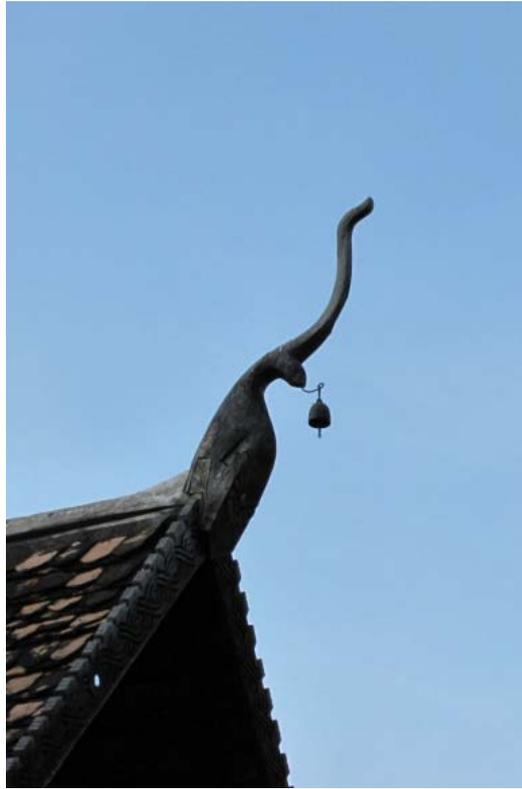
ภาพที่ 72 ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปประธานภายในถ้ำ

ภาพที่ 73 ฐานสี่ม

ภาพที่ 74 ซ่อฟ้ากลางประดับบริเวณสันหลังคาสี่ม

ภาพที่ 75 โห่ง

ภาพที่ 76 หางหงส์เป็นรูปพญานาค

ภาพที่ 77 หน้าบันลายตะวัน

ภาพที่ 78 คันทวยไม้รูปพญานาคนี้งอยู่บนเต้าไม้และประดับด้วยคนหรือสัตว์

ภาพที่ 79 ราวบันไดรูปพญานาค

ภาพที่ 80 ด้านหน้าของสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 81 ภายในสิม

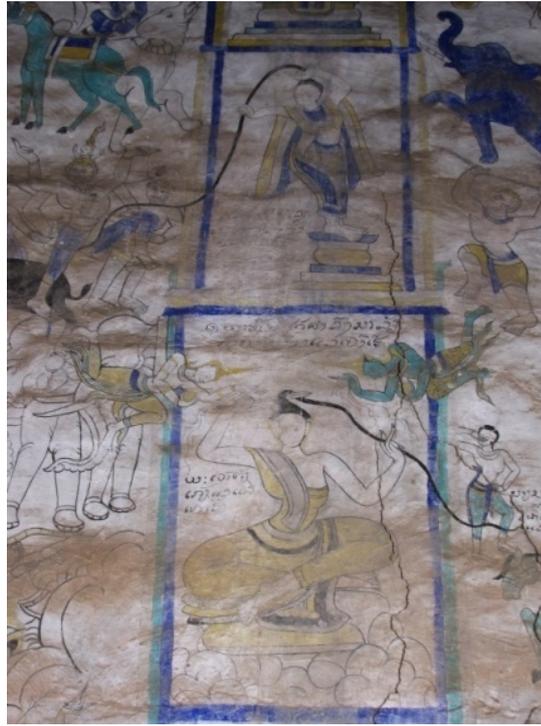
ภาพที่ 82 ฐานสิม

ภาพที่ 83 ผนังด้านข้างและด้านหลัง

ภาพที่ 84 จิตรกรรมหรือสอปแต้มที่ผนังด้านในลิ้ม

ภาพที่ 85 จิตรกรรมหรือสूपแต้มที่ผนังด้านนอก

ภาพที่ 86 เครื่องตกแต่งหลังคาโครงสร้างหลังคาจั่วชั้นเดียว

ภาพที่ 87 ซ้อฟ้ากลางรูปชั้นซ้อนแบบปราสาท

ภาพที่ 88 โหงรูปหงส์

ภาพที่ 89 หางหงส์รูปขนาดสามเศียร

ภาพที่ 90 ราวผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาลายก้านขด

ภาพที่ 91 คันทวยไม้รูปนาคมีปีก

ภาพที่ 92 บัวหัวเสา

ภาพที่ 93 ชาวบ้านไต่ด่านหน้ารูปสิงห์

ภาพที่ 94 ด้านหน้าของสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 95 ฐานประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ภายในสิม

ภาพที่ 96 ฐานสิม

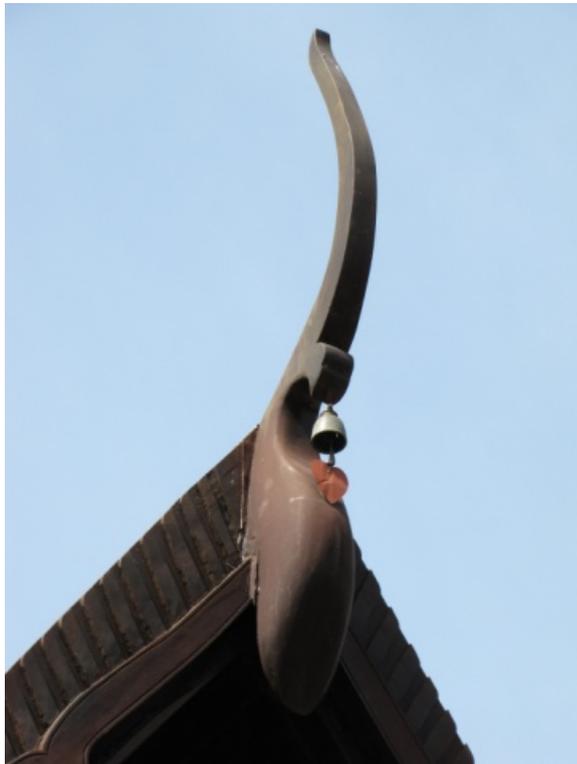
ภาพที่ 97 ผนังด้านข้างและด้านหลัง

ภาพที่ 98 ภาพจิตรกรรมหรือสอปแต้มนบนผนังด้านนอก

ภาพที่ 99 เครื่องตกแต่งหลังคาและหน้าบ้าน

ภาพที่ 100 โห่ง

ภาพที่ 101 หางหงส์ลายกนกม้วน

ภาพที่ 102 รวงผึ้งลายก้านขด

ภาพที่ 103 คันทวยไม้สลักลายกนก

ภาพที่ 104 บันไดนาคทางเข้าด้านหน้าสิม

ภาพที่ 105 พระแก้วมรกตเทียม จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 106 สิมวัดร่องคุ่น นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภาพที่ 107 หน้าบันลายดอกโบตั๋น วัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี

ภาพที่ 108 พระธาตุศรีสองรัก อ.ด่านซ้าย จ.เลย สร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช

ภาพที่ 109 พระพุทธรูปปางมาวิชัย จารึก พ.ศ.2396 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 -23), (ม.ป.ท., 2551), 49.

ภาพที่ 110   ฐานลิมวัดปากคาน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2548), 91.

ภาพที่ 111   วัดเชียงม่วน นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

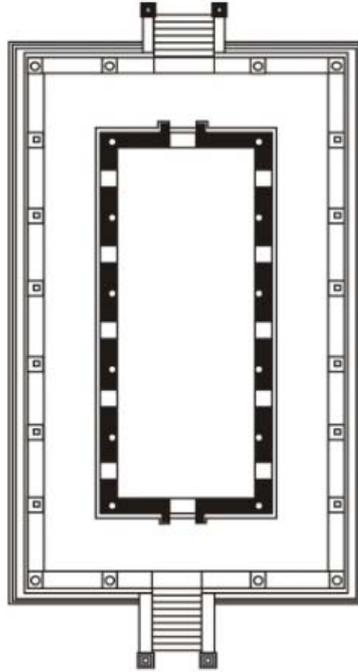
ภาพที่ 112 พระใส พระพุทธรูปปางมารวิชัย สำริด วัดโพธิ์ชัย จ.หนองคาย อายุราวปลาย
พุทธศตวรรษที่ 22

ที่มา : สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครราชสีมา : โจเซฟปริ้นติ้ง, 2545), 63.

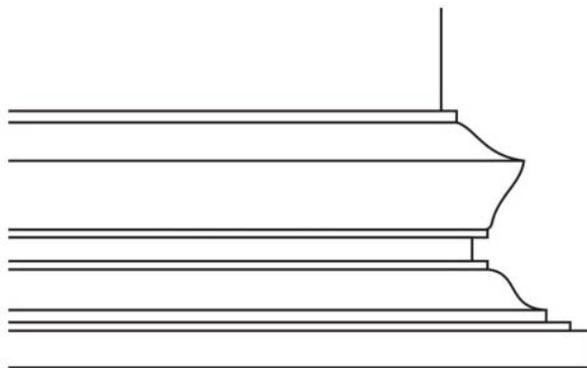
ภาพที่ 113 คันทวยวัดเชียงทอง นครหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ที่มา : วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2548), 76.

ภาพลายเส้น

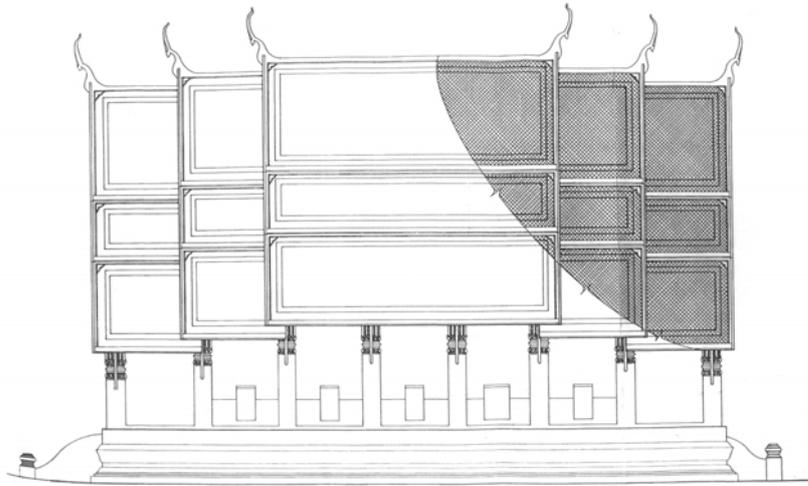

ลายเส้นที่ 1 แผนผังอุโบสถวัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, 2549), แผนผัง.

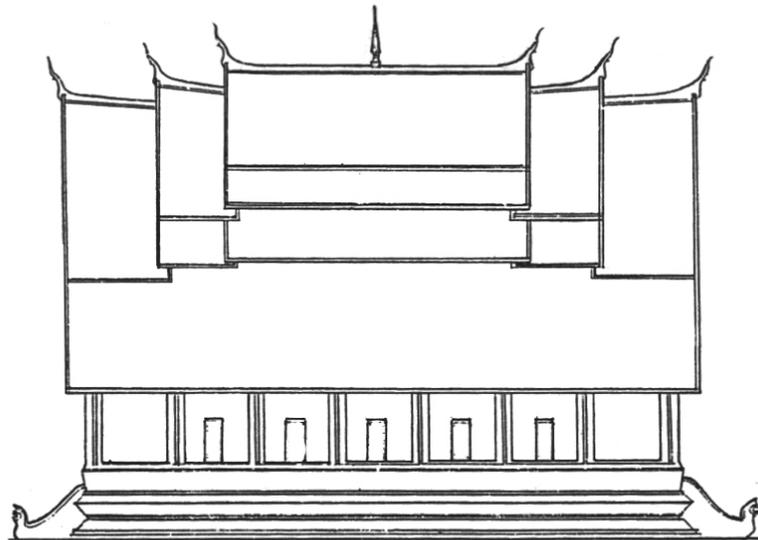

ลายเส้นที่ 2 ฐานสิม

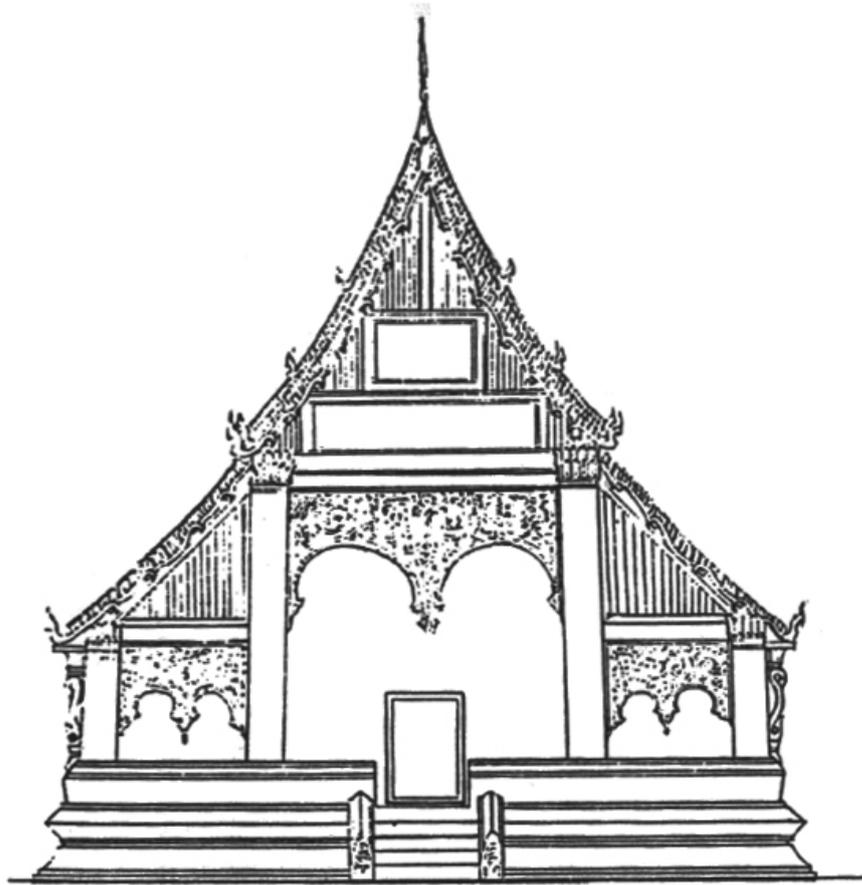
ลายเส้นที่ 3 ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา (ปัจจุบัน)

ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, 2549), แผนผัง.

ลายเส้นที่ 4 ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา (เดิม)

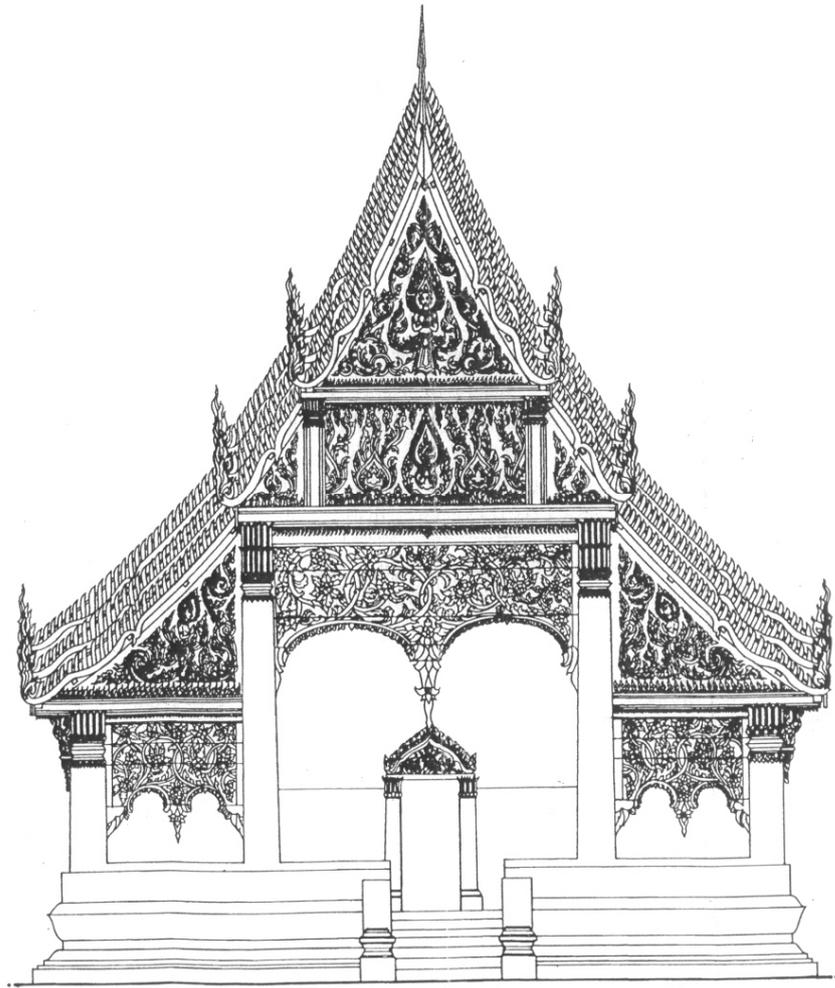
ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 183.

ลายเส้นที่ 5 โครงสร้างอุโบสถ (เดิม)

ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 183.

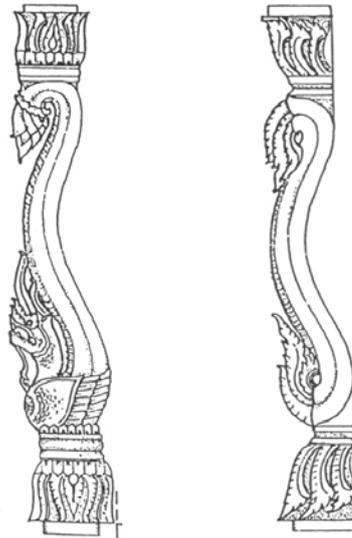
ลายเส้นที่ 6 โครงสร้างอุโบสถและการตกแต่ง (ปัจจุบัน)

ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.โนนเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, 2549), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

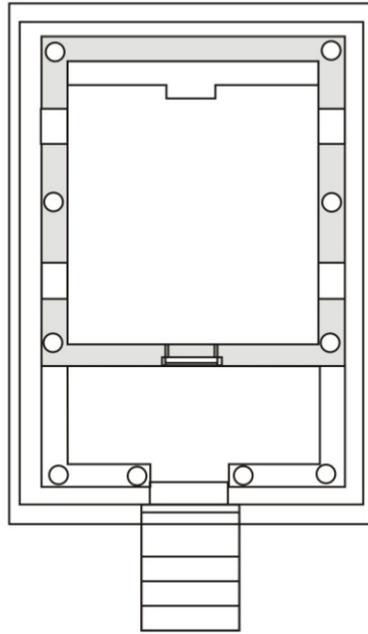
ลายเส้นที่ 7 รวงผึ้งประดับระหว่างช่องเสากลาง

ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 183.

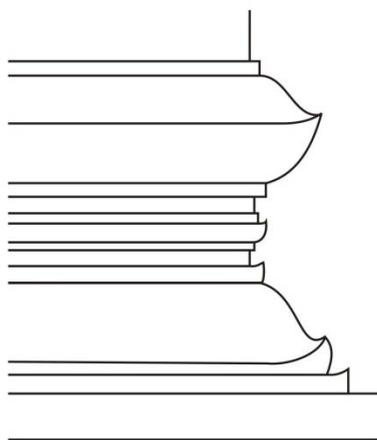
ลายเส้นที่ 8 คันทวยรูปนาคมีปีก (ของเดิม)

ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 183.

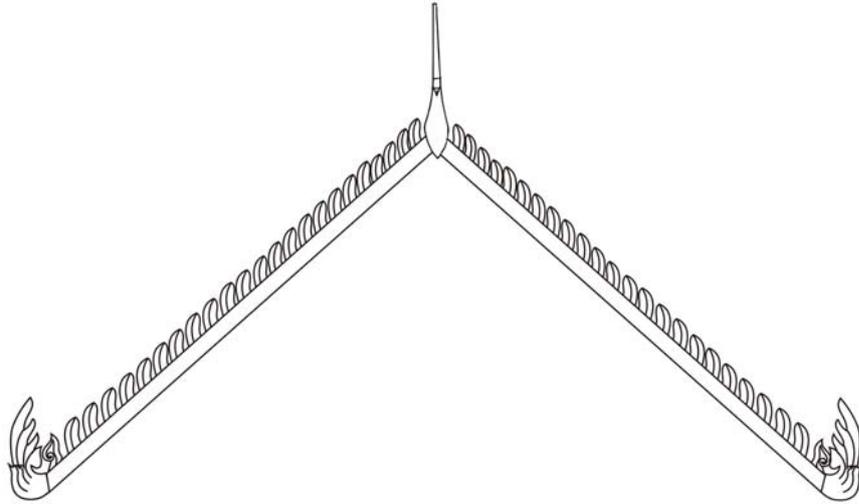

ลายเส้นที่ 9 แผนผังวัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : ปรับปรุงจาก ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ์, รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดไตรภูมิ
คณาจารย์ บ้านตากแดด ต.หัวโทน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐาน
อนุรักษ์), ไม่ปรากฏหมายเลขหน้า.

ลายเส้นที่ 10 ฐานสี่ม

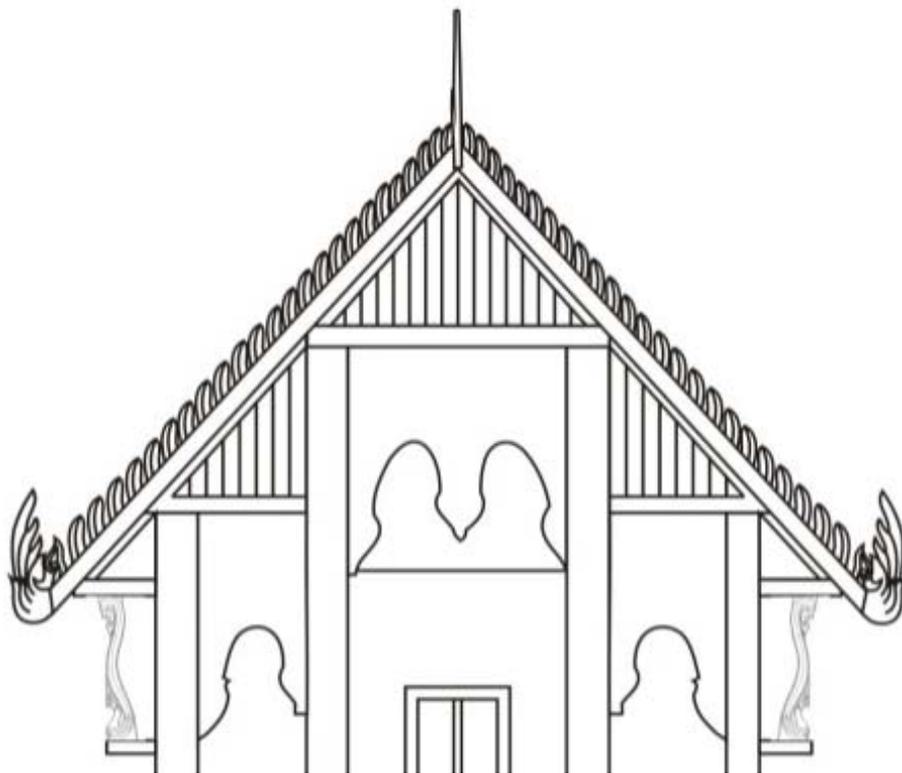
ลายเส้นที่ 11 เครื่องตกแต่งหลังคา

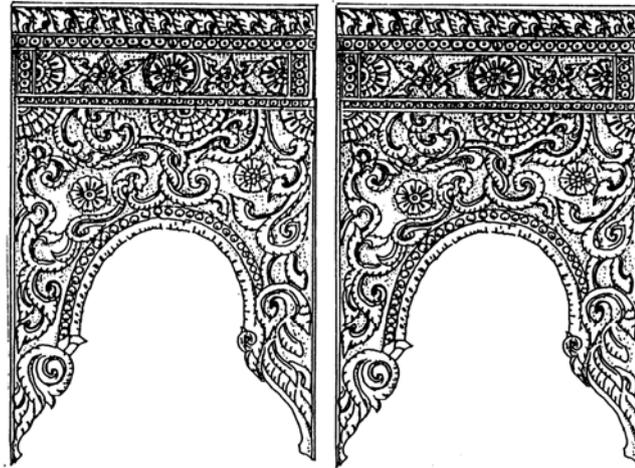
ลายเส้นที่ 12 โหง่

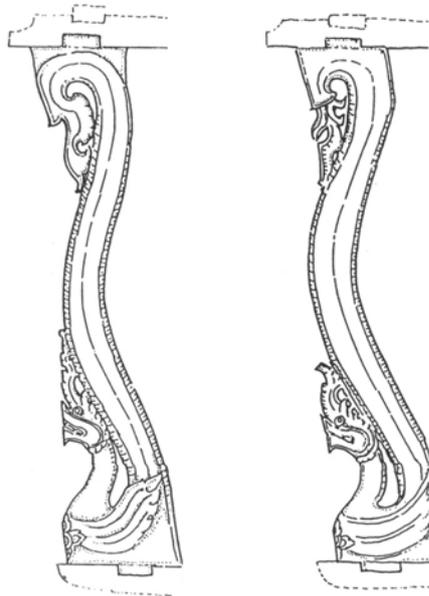
ลายเส้นที่ 13 หางหงส์มีรูปร่างคล้ายหัวนาคหรือมีรูปคล้ายตัวหงาของกระหนกสามตัว

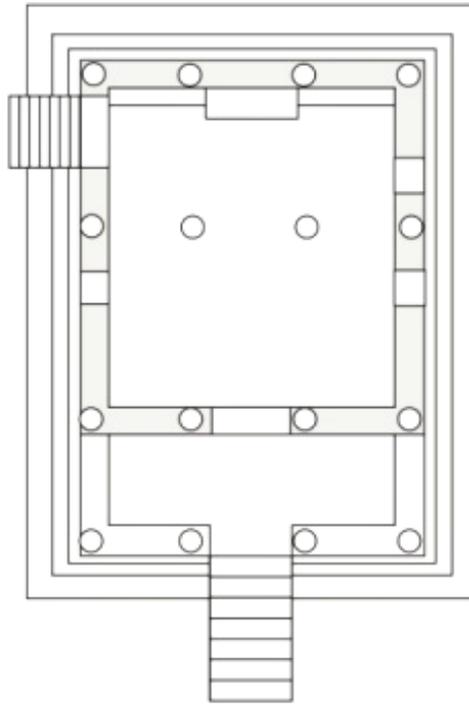
ลายเส้นที่ 14 หน้าบ้านด้านหน้า

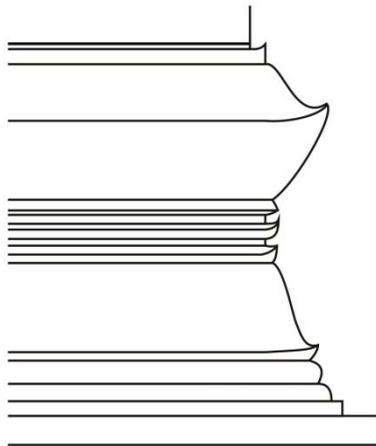
ลายเส้นที่ 15 รวงผึ้งขึ้นระหว่างเสา ด้านข้างสลักลายกนกที่เกาะเกี่ยวกันเต็มพื้นที่ผสมด้วย
ลายดอกกลมขอบวงโค้งตกแต่งเป็นลายกนกและวงกลม
ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 232.

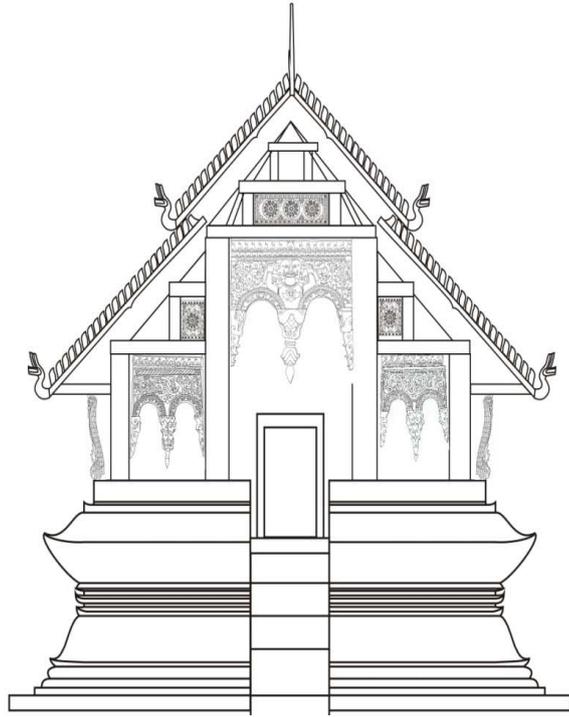
ลายเส้นที่ 16 คันทวยรูปนาครมีปีก
ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 232.

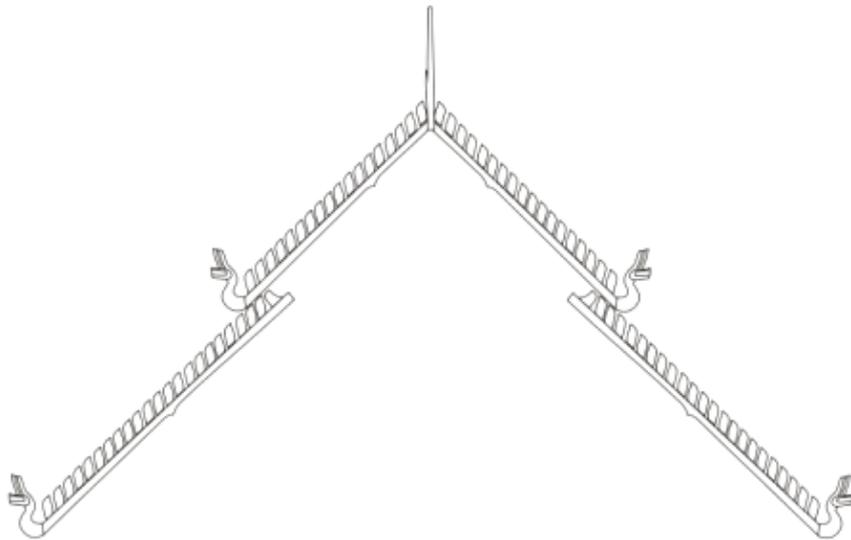
ลายเส้นที่ 17 แผนผังของสิมหลังเก่าวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด

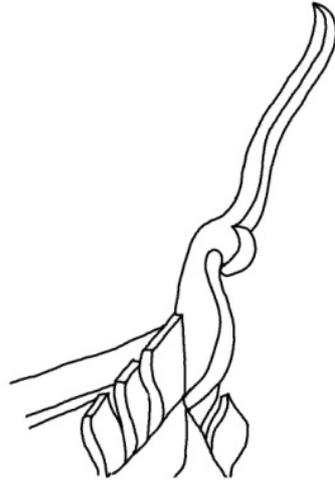
ลายเส้นที่ 18 ฐานสิมวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด

ลายเส้นที่ 19 ด้านหน้าของวัดสระเกตุ จ.ร้อยเอ็ด

ลายเส้นที่ 20 เครื่องตกแต่งหลังคาเป็นตัวรอยหรือลำยองประดับด้วยใบระกา

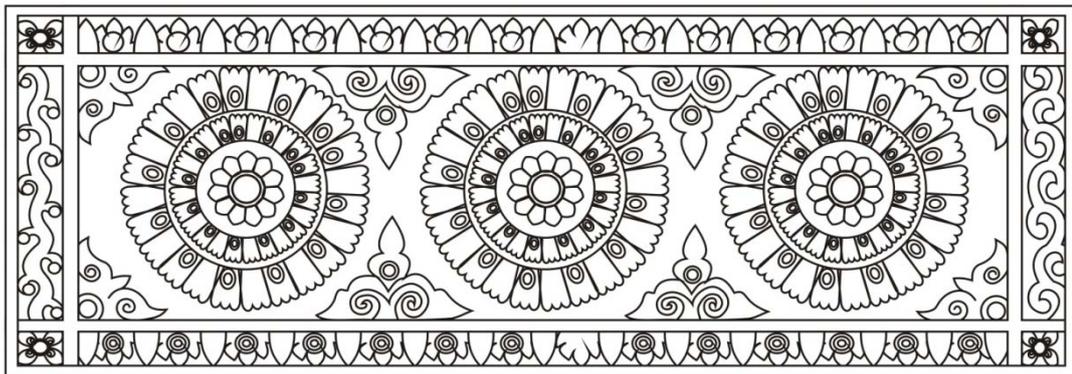
ลายเส้นที่ 21 โห่งทำด้วยแผ่นไม้ฉลุ

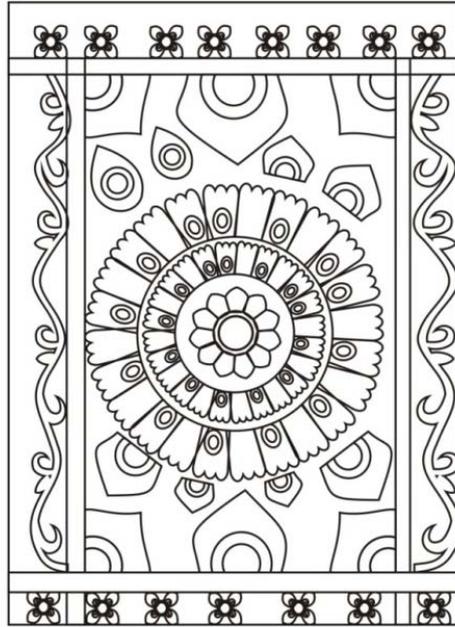
ลายเส้นที่ 22 หางหงส์สลักเป็นรูปพญานาค

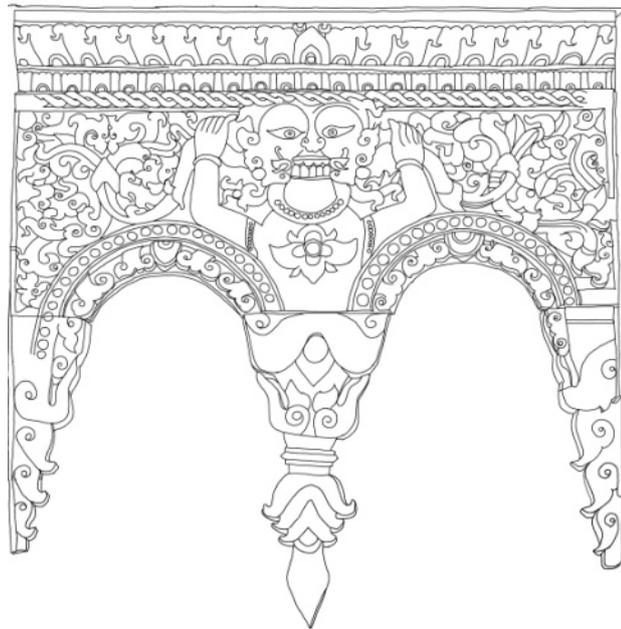
ลายเส้นที่ 23 หน้าบ้านเป็นไม้สักในกรอบโครงสร้างชื่อกานของส้ม

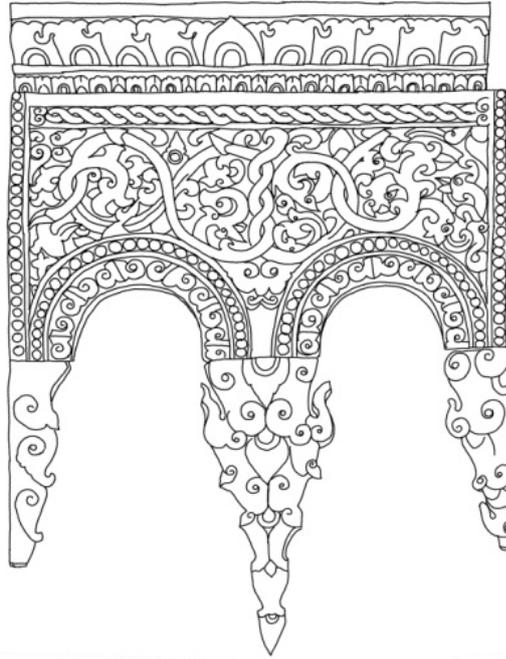
ลายเส้นที่ 24 ลวดลายในกรอบโครงสร้างชื่อช่องกลาง

ลายเส้นที่ 25 ลวดลายในกรอบโครงสร้างซื่อด้านข้าง

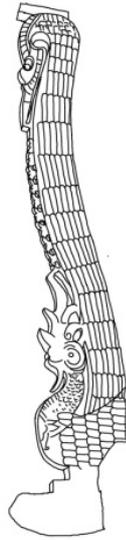
ลายเส้นที่ 26 รวงผึ้งระหว่างเสาคู่กลาง

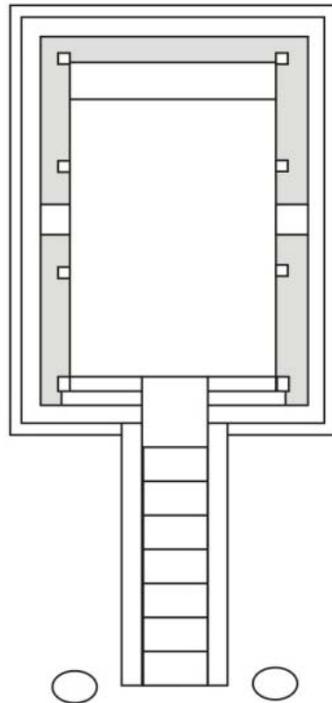
ลายเส้นที่ 27 รวงผึ้งระหว่างเสาคู่ซ้าย

ลายเส้นที่ 28 รวงผึ้งระหว่างเสาคู่ขวา

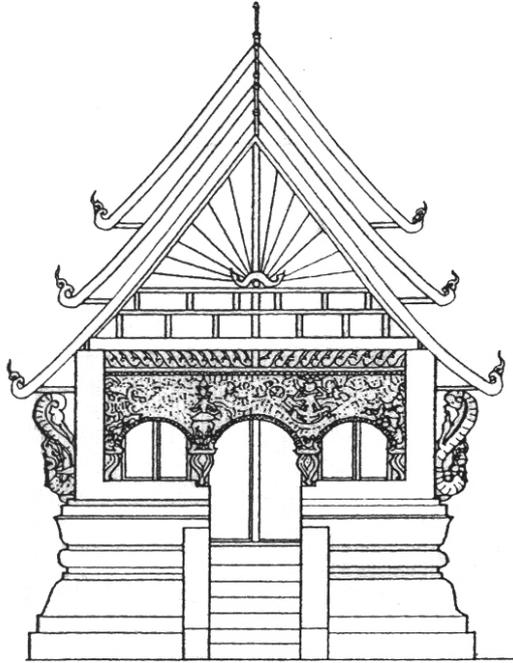

ลายเส้นที่ 29 คันทวยไม้สลักเป็นรูปนาค

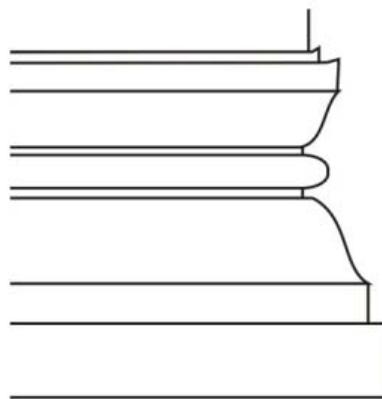
ลายเส้นที่ 30 แผนผังวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ สีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 186.

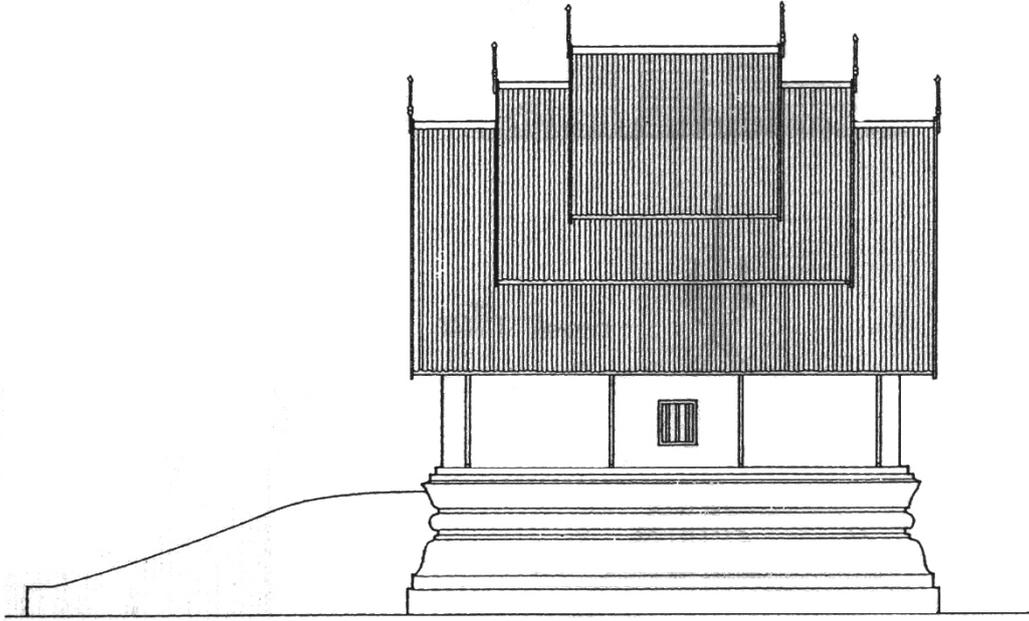

ลายเส้นที่ 31 ด้านหน้าสิมวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : วิโรฒ สีสุโว, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 186.

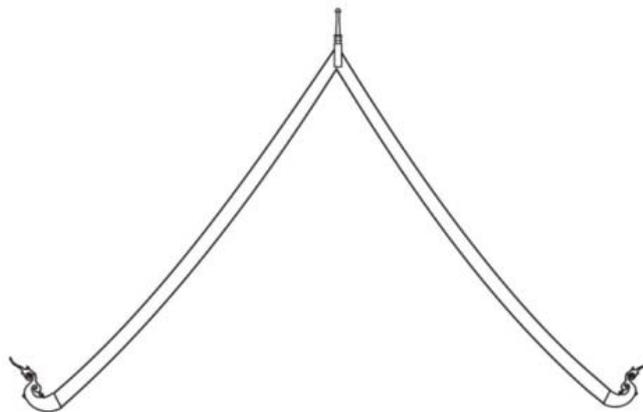

ลายเส้นที่ 32 ฐานสิม

ลายเส้นที่ 33 ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา

ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ สีสุโว, สีมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 187.

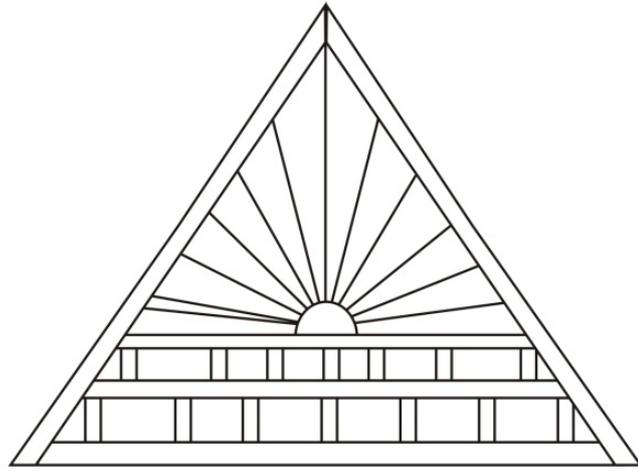
ลายเส้นที่ 34 ป้านลมเรียบ

ลายเส้นที่ 35 ยอดบันลุ่มวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด

ลายเส้นที่ 36 หางหงส์เป็นรูปกนกม้วน

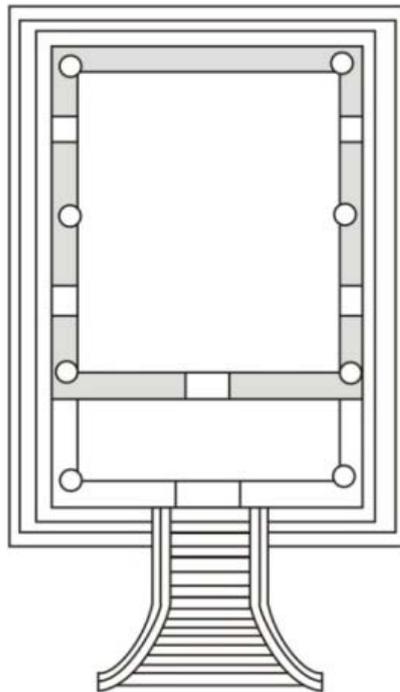
ลายเส้นที่ 37 หน้าบันเป็นเครื่องไม้ลายพระอาทิตย์และแถวลูกฟักสองแถว

ลายเส้นที่ 38 ยั่งผึ้งหรือรวงผึ้งวัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด

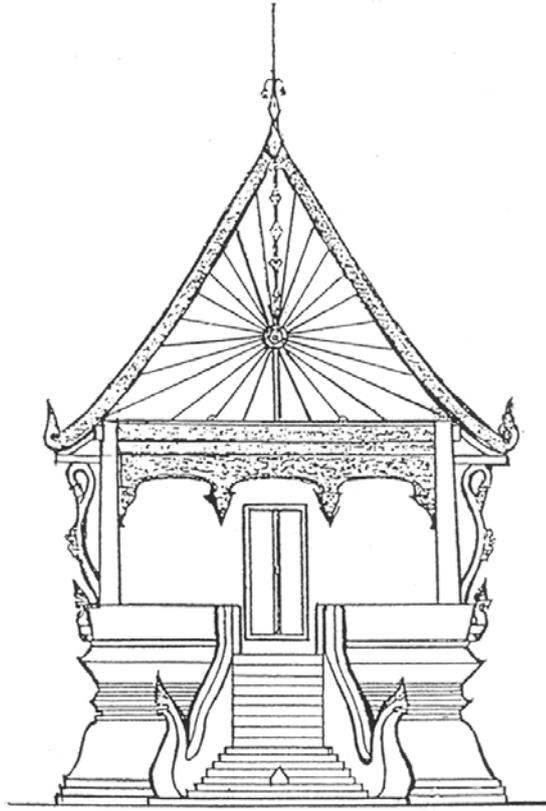

ลายเส้นที่ 39 คันทวยรูปนาควัดศรีฐาน จ.ร้อยเอ็ด

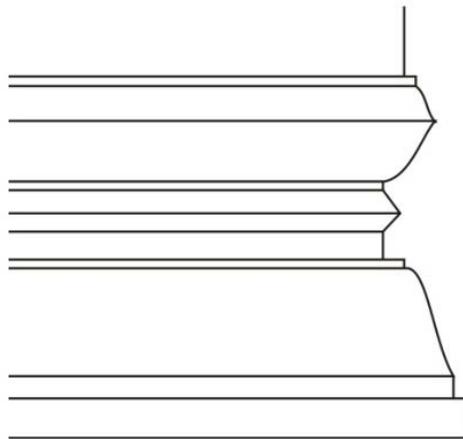
ลายเส้นที่ 40 แผนผังวัดเสมาท่าค้อ จ.ร้อยเอ็ด

ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 200.

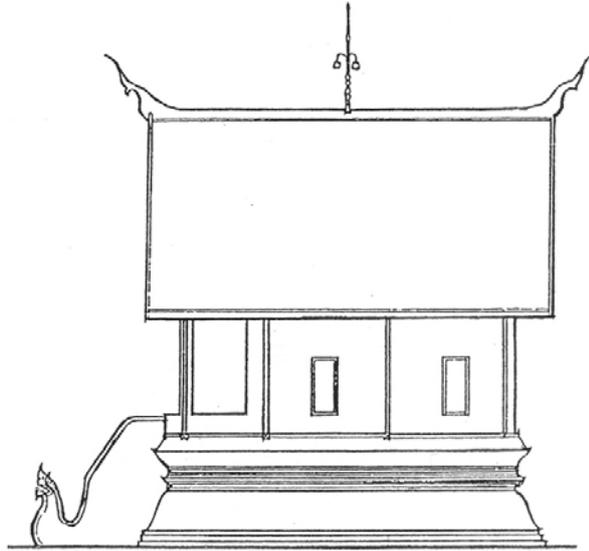

ลายเส้นที่ 41 ด้านหน้าสิม

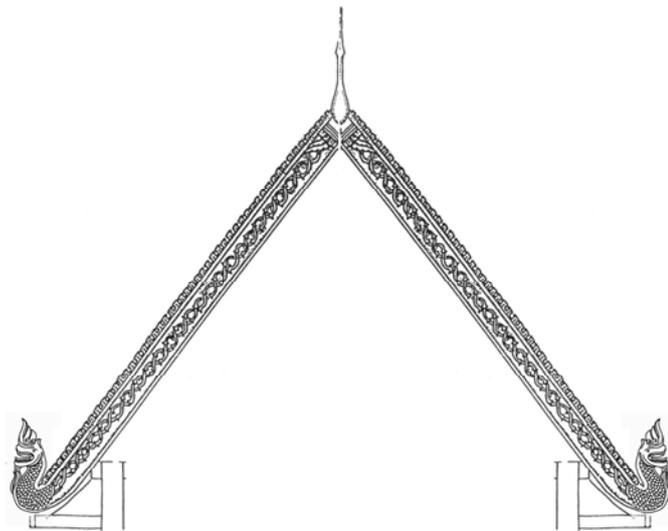
ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 201.

ลายเส้นที่ 42 ฐานสิม

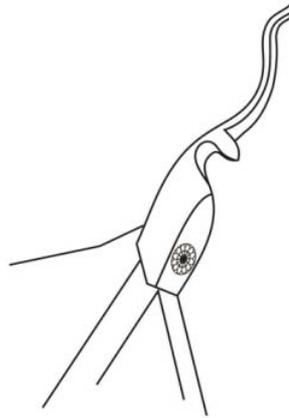
ลายเส้นที่ 43 ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคาของวัดเสมาท่าค้อ
 ที่มา : ปรับปรุงจาก สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :
 คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 200.

ลายเส้นที่ 44 เครื่องตกแต่งหลังคา

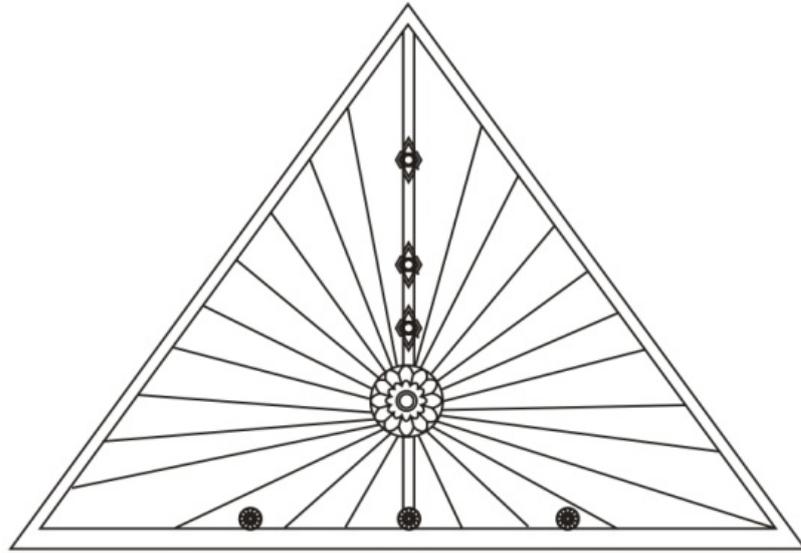
ลายเส้นที่ 45 ช่อฟ้ากลาง

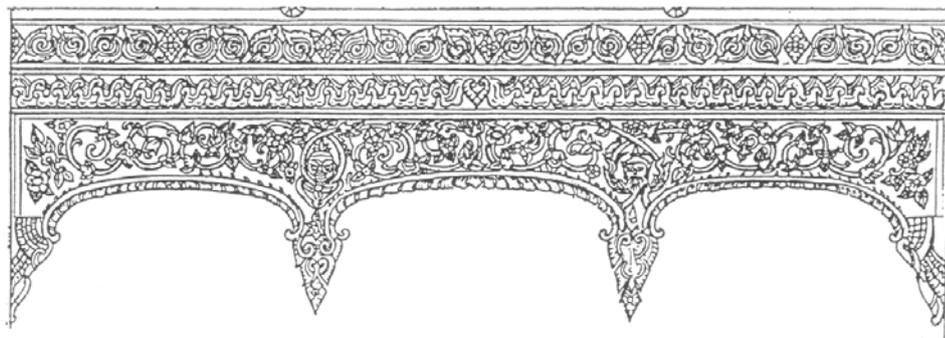
ลายเส้นที่ 46 โหงค์ลายหัวพญานาค

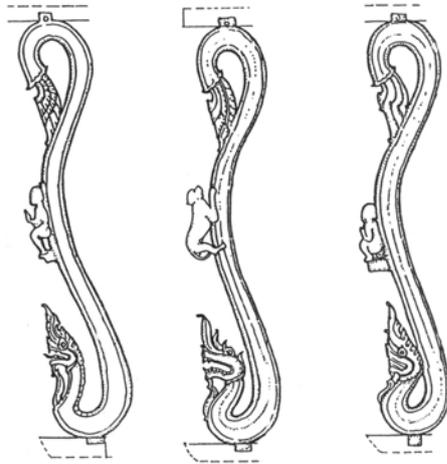
ลายเส้นที่ 47 หางหงส์เป็นรูปพญานาค

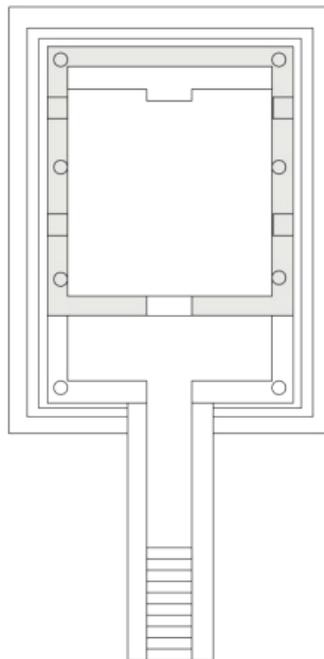
ลายเส้นที่ 48 หน้าบันประดับเป็นลายตะวัน

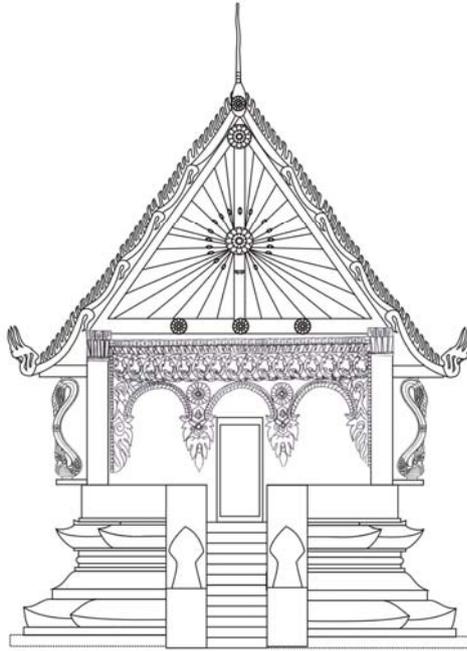
ลายเส้นที่ 49 รวงผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาสลักลายก้านขดแทรกภาพบุคคล
ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 223.

ลายเส้นที่ 50 คันทวยแกะสลักรูปพญานาคประดับด้วยคนหรือสัตว์
ที่มา : สุวิทย์ จิระมณี, ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว (ชลบุรี :
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545), 237.

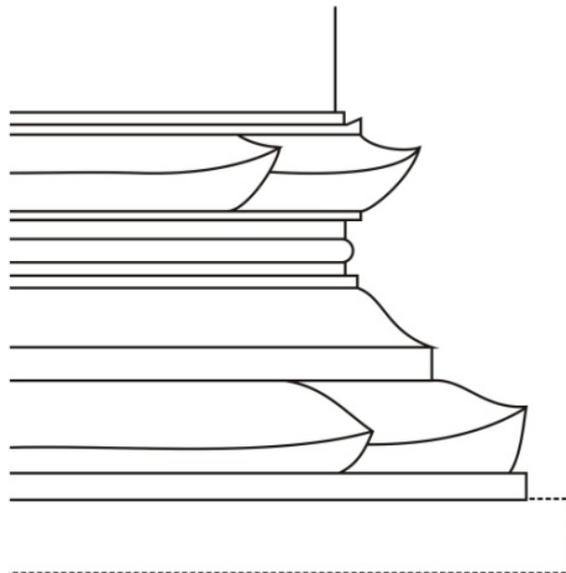

ลายเส้นที่ 51 แผนผังฉิมอีสานวัดจักรวาลภูมิพิณจ.ร้อยเอ็ด
ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ สีสุโร, ฉิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 228.

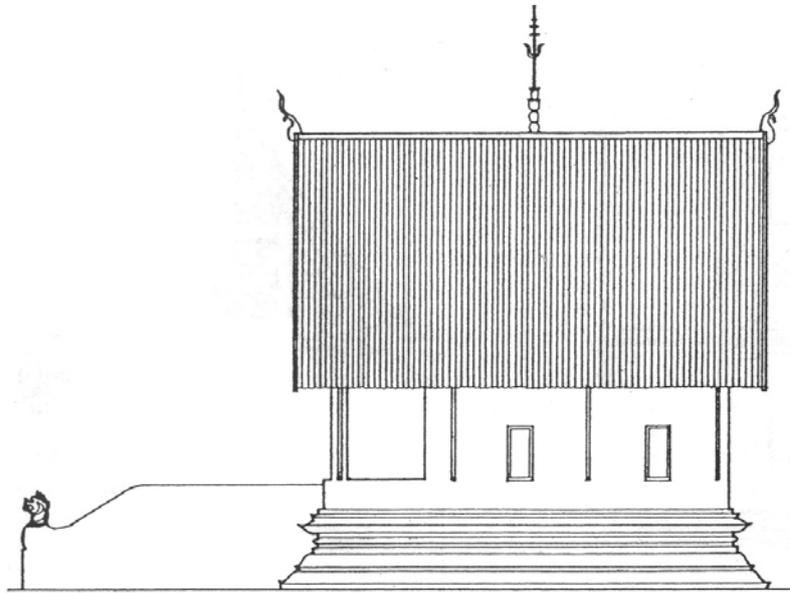

ลายเส้นที่ 52 ด้านหน้าของสิม

ที่มา : วิโรฒ สีสุโว, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 229.

ลายเส้นที่ 53 ฐานสิม

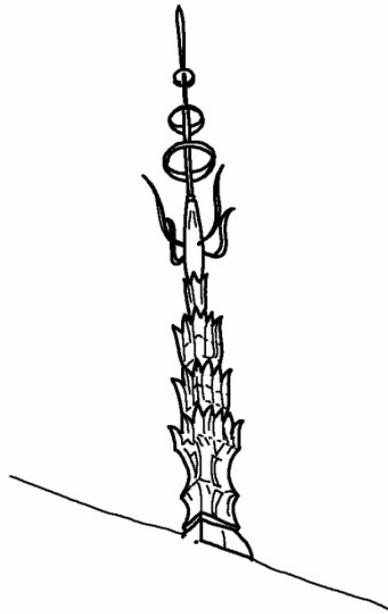

ลายเส้นที่ 54 ผนังด้านข้างและโครงสร้างหลังคา

ที่มา : ปรับปรุงจาก วิโรฒ สีสุโว, สีมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), 229.

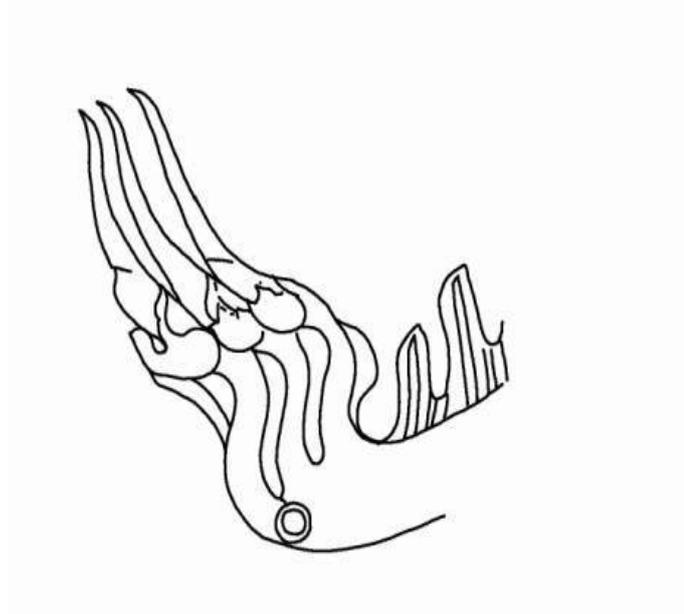
ลายเส้นที่ 55 เครื่องตกแต่งหลังคาสีม

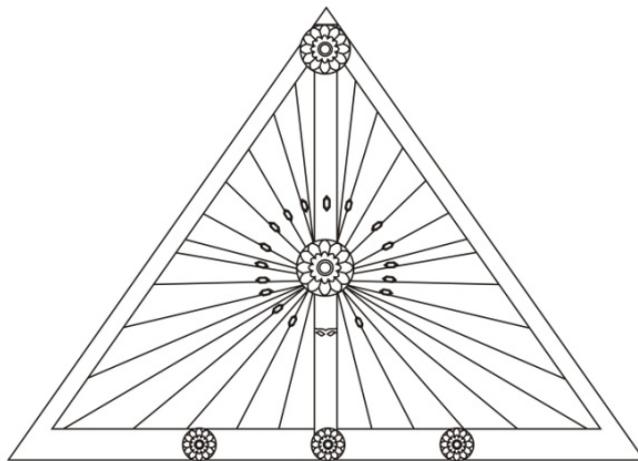
ลายเส้นที่ 56 ซ้อฟ้ากลางสลักเป็นรูปชั้นซ้อนแบบปราสาท

ลายเส้นที่ 57 โห่งสลักเป็นรูปหงส์

ลายเส้นที่ 58 หางหงส์เป็นแผงรูปนาคสามเศียร

ลายเส้นที่ 59 หน้าบันเป็นเครื่องไม้ลายตาเวนหรือพระอาทิตย์ส่องแสง

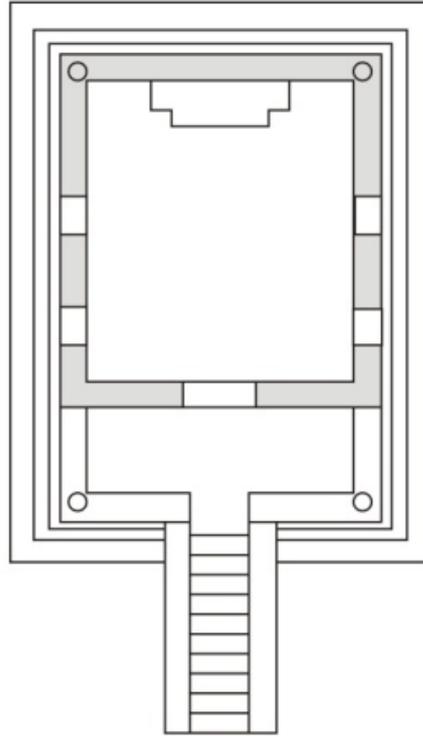

ลายเส้นที่ 60 รางผึ้งแบบหนึ่งช่วงเสาหลักเป็นลายก้านขด

ที่มา : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด, ลิมที่มีสุปแต่มีในจังหวัดร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2543), 179.

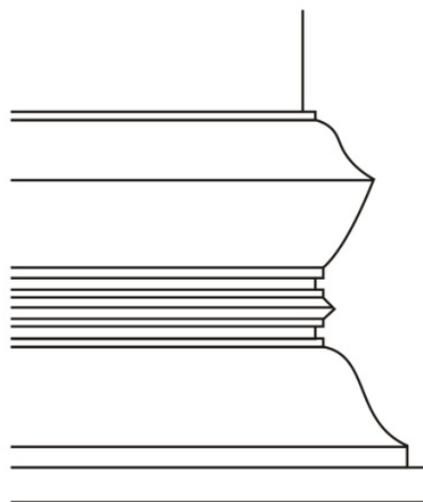

ลายเส้นที่ 61 คันทวยสลักเป็นรูปนาคมีปีก

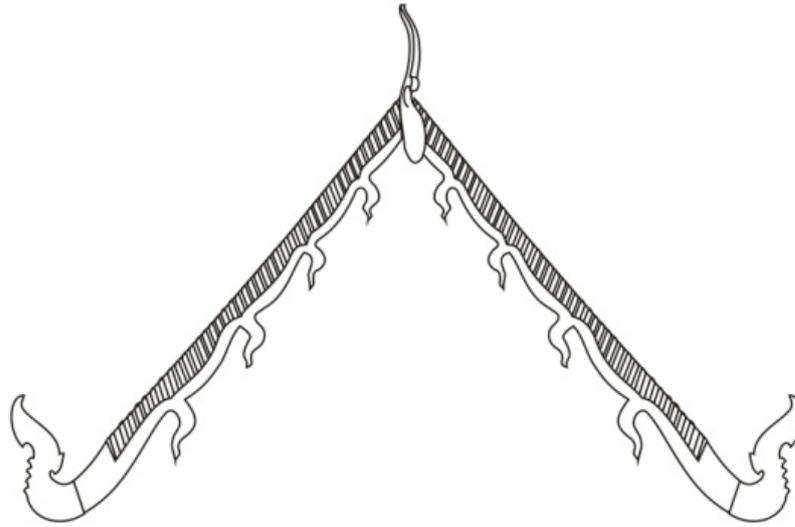

ลายเส้นที่ 62 แผนผังสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด

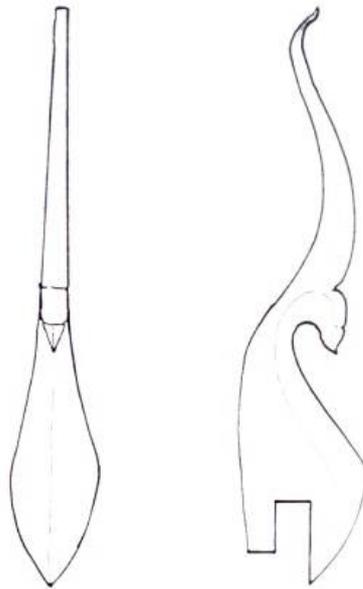
ที่มา : ปรับปรุงจาก บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : พรอนันท์การช่าง, 2549), 50.

ลายเส้นที่ 63 ฐานสิม

ลายเส้นที่ 64 ตัวรอยหรือล่ายองเป็นแผ่นไม้เรียบทอดตัวเป็นนาคสะดุ้ง

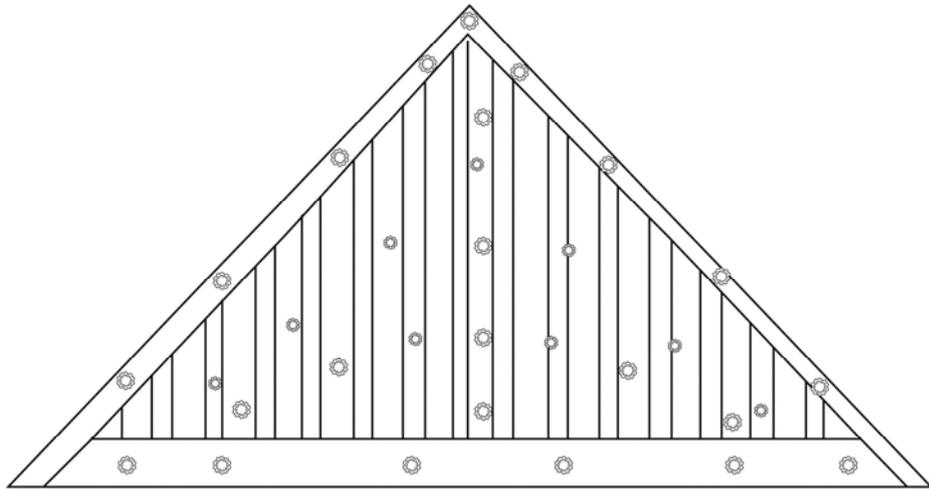

ลายเส้นที่ 65 โหงที่ทำจากไม้แกะสลัก

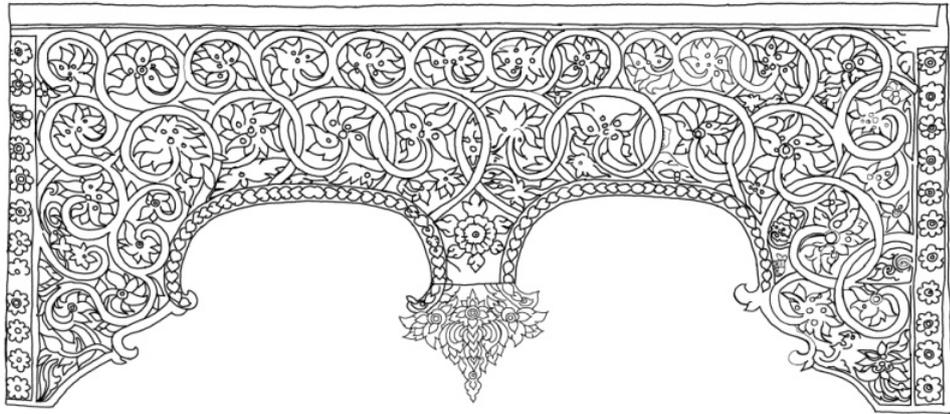
ที่มา : บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : พรอนันท์การช่าง, 2549), 48.

ลายเส้นที่ 66 หางหงส์ลายกนกม้วน

ลายเส้นที่ 67 หน้าบันกรุเป็นแผงไม้แนวตั้ง

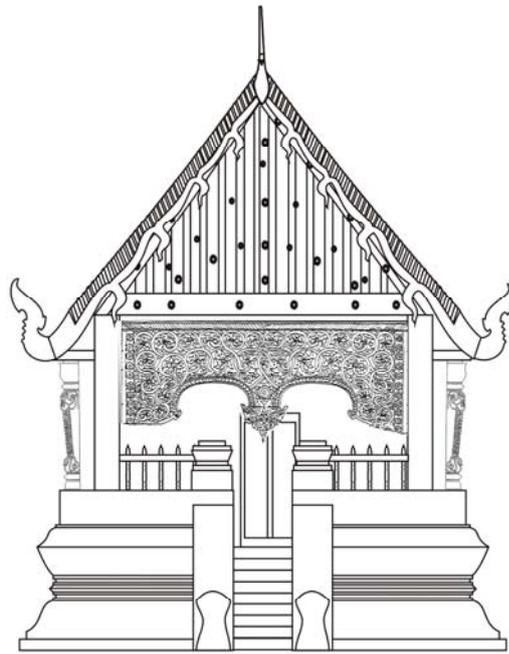

ลายเส้นที่ 68 รวงผึ้งแกะสลักเป็นลายก้านขด

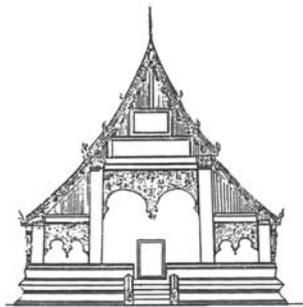

ลายเส้นที่ 69 คันทวยไม้สลักลายกนก

ที่มา : บริษัทพรอนันท์การช่าง, รายงานการบูรณะอุโบสถวัดบ้านขอนแก่นเหนือ ต.ขอนแก่น อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด (ร้อยเอ็ด : พรอนันท์การช่าง, 2549), 48.

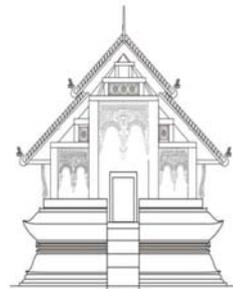
ลายเส้นที่ 70 อาคารด้านหน้าสิมวัดบ้านขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด

สิมกลุ่มที่ 1

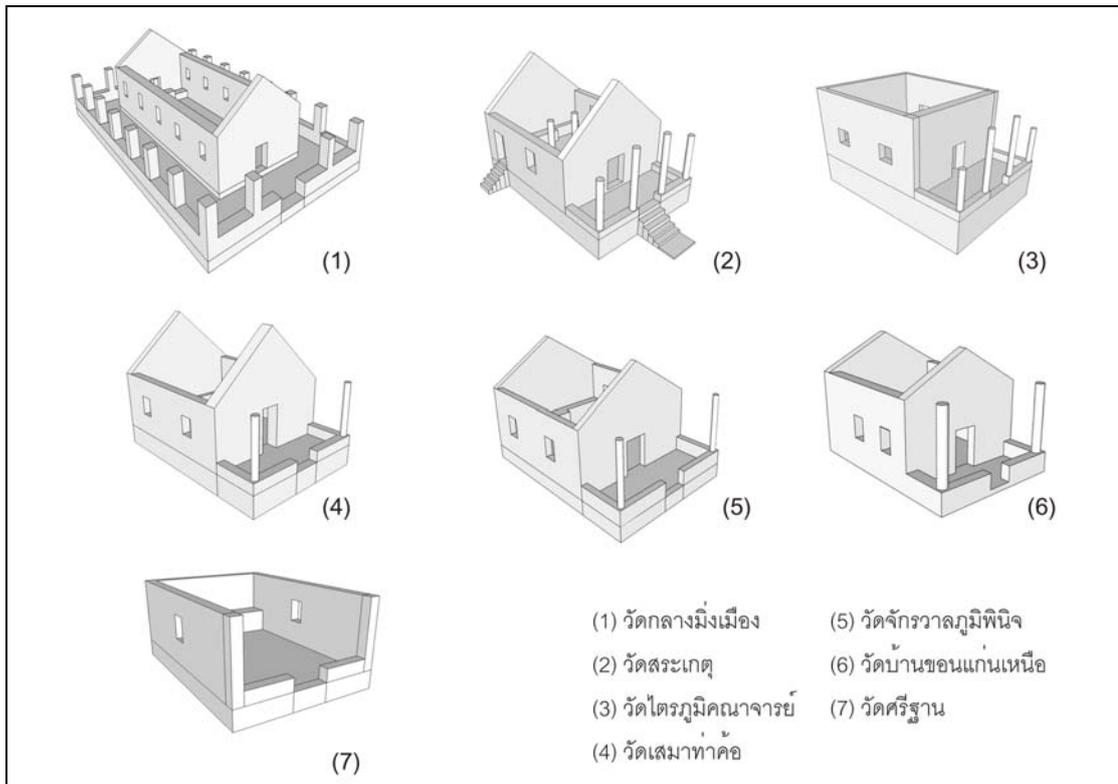

สิมกลุ่มที่ 2

สิมกลุ่มที่ 3

ลายเส้นที่ 71 การแบ่งกลุ่มสิมพื้นถิ่น จ.ร้อยเอ็ด

ลายเส้นที่ 72 โครงสร้างผนังสี่มของวัดต่าง ๆ จ. ร้อยเอ็ด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมการศาสนา. ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่มที่ 13. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2537.
- จิระศักดิ์ เดชวงศ์ญา. “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา-ล้านช้าง,” ใน ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 31. เชียงใหม่ : นพบุรี, 2544.
- เชษฐ ติงสฺยชลี้. บทบาทฐานสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22. ม.ป.ท., 2541.
- โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2548.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2522.
- บุญมี คำบุศย์. “วัดกลางมิ่งเมือง.” ใน อดีตระลึก, 9 - 13. ร้อยเอ็ด : นำอักษรการพิมพ์, 2543.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด. เมืองร้อยเอ็ด. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, 2548.
- ไพโรจน์ สโมสร. จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.
- มหาสิลา วีระวงศ์. ประวัติศาสตร์ลาว. เชียงใหม่ : เทคนิคการพิมพ์, 2535.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ส่วนท้องถิ่น, 2514.
- ลักขณา จินดาวงษ์. “วัดศรีฐาน.” สิม หอแจก หอไตร ในจังหวัดร้อยเอ็ด. ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อัดสำเนา).
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. วินัยมุข เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521.
- วรดิษฐ์ บุนนยสุรัตน์. ชื่นชมสถาปัตยกรรมวัดในหลวงพระบาง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2548.

- วิโรฒ ศรีสุโร. ธาตุอีสาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเมฆาเพรส, 2539.
- _____. ลิมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโตโยต้า, 2536.
- วีรวงศ์, สมเด็จพระมหา. พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2513.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. "ศิลปะลาวหรือศิลปะล้านช้างโดยสังเขป." ใน ศิลปะในกลุ่มประเทศเอเชีย
อาคเนย์, 199. กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
- _____. งานช่างสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2551.
- _____. ศิลปะสมัยล้านช้างที่พบในประเทศไทย (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 -23. ม.ป.ท.,
2551.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด. สถาปัตยกรรมพุทธสถานพื้นถิ่นอีสาน. ร้อยเอ็ด : ประสาน
การพิมพ์, 2545.
- สงวน รอดบุญ. พุทธศิลปะลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, 2545.
- สมใจ นิมเล็ก. อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2547.
- สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2545.
- _____. เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย.
กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2535.
- _____. จิตรกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงผลออกก็เปลี่ยนตาม.
กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2548.
- _____. ลีลาไทย. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2546.
- สุเทพ สุนทรภัสส์. สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร :
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. ล้านนา ล้านช้าง. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. ลำดับกษัตริย์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครราชสีมา : โจเซฟ ปรีนติ้ง, 2545.
- สุรสวัสดิ์ สุรสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. จากหลวงพระบางถึงเวียงจันทน์. กรุงเทพมหานคร :
เมืองโบราณ, 2535.
- สุวิทย์ จิระมณี. ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในวัฒนธรรมไทย-ลาว. ชลบุรี : คณะ
ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2545.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดร้อยเอ็ด. แหล่งศิลปกรรม จังหวัดร้อยเอ็ด.
ร้อยเอ็ด : ประสานการพิมพ์, 2540.

- ห้างหุ้นส่วนจำกัดฐานอนุรักษ์. รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดไตรภูมิคนาจารย์
บ้านตากแดด ต.หัวโทน อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ฐานอนุรักษ์, 2541.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรดดา. รายงานการบูรณะอุโบสถ วัดเสมาท่าค้อ บ้านท่าค้อ ต.บ้านแจ้ง
อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไพโรดดา, 2542.
- ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์. รายงานการบูรณะโบราณสถานวิหารวัดสระเกตุ บ้านน้ำคำ ต.น้ำคำ
อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนฐานอนุรักษ์, 2543.
- ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง. รายงานการบูรณะโบราณสถาน วัดกลางมิ่งเมือง ต.ในเมือง
อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด : ห้างหุ้นส่วนพรอนันต์ก่อสร้าง, 2549.
- อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, 2537.
(พิมพ์เนื่องในการสัมมนาวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง วันที่ 30 มิถุนายน -
1 กรกฎาคม 2537).

บทความ

- เชษฐัง ติงสัญชลี. “ข้อคิดเห็นบางระการเกี่ยวกับที่มาของฐานบัวลูกแก้วออกไปในศิลปะอยุธยาที่
เจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” เมืองโบราณ 24, 1
(ม.ค.-มี.ค. 2541) : 137-142.
- ตึก แสตนบุญ [นามแฝง]. “ทวงคืน คันทวย ศิลปะไทยบ้านอีสาน ของวัดศรีฐาน เมืองร้อยเอ็ด.”
ศิลปวัฒนธรรม 30, 11 (กันยายน 2552) : 48 - 51.
- ธวัช ปุณโณทก. “ประวัติศาสตร์สังคมอีสาน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” ศิลปวัฒนธรรม
3, 7 (พฤษภาคม 2525) : 34 - 35.
- วัฒนา อุ่นทรัพย์. “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน : เมืองสุวรรณภูมิ.” ศิลปากร
50, 3 (พฤษภาคม - มิถุนายน 2550) : 69-73.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “ฐานบัวงอนกับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนากับล้านช้าง.”
ศิลปวัฒนธรรม 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544) : 76-78.
- วิโรฒ ศรีสุโร. “อั้งฝิ่ง.” อาษา. 8 (2541) : 84 - 86.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “จุดเด่นในงานสถาปัตยกรรมอีสาน.” หน้าจั่ว. 7 (2530) : 25.

วิทยานิพนธ์

- วสันต์ ยอดอุดม. “สัมพันธภาพในเขตอีสานตอนบน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- สุวิทย์ จิระมณี. “สัมพันธภาพในเขตอีสานตอนกลาง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

เอกสารจดหมายเหตุ

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ภาพถ่ายส่วนบุคคล. ภ 002 หนวญ 47/30. “ภาพถ่ายวัดกลางมิ่งเมือง.”

เอกสารต่างประเทศ

- Heywood, Dennise. Ancient Luang Prabang. Bangkok : River Books, c2006.
- Parmentier, Henri. L'art du Laos. Paris : Ecole Francaise d' Extreme - Orient, 1988.

เว็บไซต์

- กรมศิลปากร. สำนักโบราณคดี. การขึ้นทะเบียนโบราณสถานจังหวัดร้อยเอ็ด [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 10 มีนาคม 2010. เข้าถึงได้จาก <http://www.archae.go.th/monument/Eastern/Roid.asp>

สัมภาษณ์

- ประสิทธิ์ โพธิสาขา. สัมภาษณ์, 12 ธันวาคม 2552.

